

*Följ elevens språkutveckling
och få stöd i att utveckla
undervisningen!*

BEDÖMNINGSSTÖD I SVENSKA OCH
SVENSKA SOM ANDRASPRÅK
FÖR GRUNDSKOLANS ÅRSKURS 1-6

Nya Språket lyfter!

Skolverket

BEDÖMNINGSSTÖD I SVENSKA OCH
SVENSKA SOM ANDRASPRÅK
FÖR GRUNDSKOLANS ÅRSKURS 1–6

Nya Språket lyfter!

Skolverket

Beställning via särskild beställningsblankett
som finns på Skolverkets webbplats
www.skolverket.se

Artikelnummer:
Lärrarhandledning 117339
Observationsschema 117338

Grafisk form och illustration: AB Typoform
Skolverket, Stockholm 2016

Förord

Skolverket erbjuder både nationella prov och bedömningsstöd som stöd för lärares bedömning av elevers kunskaper. Syftet är att stödja en likvärdig och rättvis bedömning och betygssättning. Bedömningsstöden kan också bidra till att konkretisera kursplaner och ämnesplaner och en ökad måluppfyllelse för eleverna.

Nya Språket lyfter! är ett bedömningsstöd för lärare i ämnena svenska och svenska som andraspråk i årskurs 1–6 i grundskolan och sameskolan samt i årskurs 1–7 i specialskolan och kan användas i samarbetet med modersmålslärare. Materialet är ett stöd för bedömningen av elevers språkliga förmågor i enlighet med kursplanerna i de båda svenskämnen.

Nya Språket lyfter! är ett redskap för lärare och elever som tydliggör progressionen i elevernas språkutveckling med särskild tonvikt på läsutveckling. *Nya Språket lyfter!* utgör en länk i kedjan av styrdokument med kursplaner och kommentarmaterial samt prov- och bedömningsmaterial med nationella prov i årskurserna 3, 6 och 9 och bedömningsmaterialet *Språket på väg* i årskurs 7–9, allt med fokus på elevernas språkutveckling.

Nya Språket lyfter! omfattar årskurserna 1 till 6 och överensstämmer med läroplanen Lgr 11. Materialet består av ett underlag för observationer med bas i såväl forskning som beprövad erfarenhet. Observationerna är indelade i områdena läsa, skriva samt tala, lyssna och samtala. För området läsa finns sex avstämningar A–F, inte att förväxla med betygssstegen för E, C och A i kunskapskraven i årskurs 6. Avstämning A relaterar till kunskapskraven i läsförståelse i årskurs 1. Avstämning C relaterar till kunskapskraven i årskurs 3 och Avstämning F med kunskapskraven för betygsssteget E i årskurs 6. Kvaliteter för betygen C och A finns i förekommande fall angivna.

Under våren 2016 har en ingående revidering av materialet genomförts när det gäller observationspunkter och avstämningar under A, B och C med anledning av kunskapskrav i läsförståelse och i relation till materialet *Bedömningsstöd i läs- och skrivutveckling i årskurs 1–3*, obligatoriskt att använda i årskurs 1.

Revideringen har genomförts av professor Caroline Liberg som också har aktualiserat undervisningsexemplen tillsammans med experterna Toura Hägnesten och Maud Nilzén. I samband med denna revision har även kapitel 2 utökats med en genomgång av centrala begrepp som används i materialet. De andra delarna i materialet har sedan tidigare tagits fram av Caroline Liberg, Elisabeth Berg, Barbro Hagberg-Persson, Kerstin Lagrell och Jenny Wiksten Folkeryd, samtliga vid Uppsala universitet.

Det är vår förhoppning att *Nya Språket lyfter!* ska fortsätta vara ett stöd för lärare och elever i att synliggöra och stödja elevers språkutveckling.

Stockholm i juli 2016

Karin Hector-Stahre
Enhetschef

Maj Götefelt
Undervisningsråd

Innehåll

Inledning	6
Språk och språkutveckling i grundskolans årskurs 1–6	6

KAPITEL 1

Materialets uppläggning och innehåll	7
--------------------------------------	---

KAPITEL 2

Språkutvecklingen – hur får man fatt i den?	10
Elever med flera språk	10
Läraren som observerar och ger stöd	11
Läraren – den professionella observatören	11

KAPITEL 3

Vad säger forskningen?	18
Hur elever tillägnar sig språk	18
Forskning om läsande och skrivande	19
Kompletterande forskningsperspektiv	19
Intresse och engagemang som drivkraft	19
Bokstavskunskap och andra språkliga förmågor	20
Samtal	20
Fortsatt läs- och skrivutveckling	20
Elevers bakgrund	21
Elevers språkliga landskap	21
Uttrycksformer i dialogiska och flerstämmiga miljöer	21
Dokumentation, dokumentation, dokumentation...	21

KAPITEL 4

Talet är grunden!	23
Att tala och samtala	23
Den muntliga dimensionen i lärandet	24
 Förslag till observationer/iakttagelser	25

Vägar till läsning och skrivning 34

A	Att möta olika slags texter och själv ta de första stegen	34
	Att finna engagemang i det egna läsandet och skrivandet	35
	Observationspunkter A ● ●	37
	Avstämning A ■	47
B	Att gå vidare när läs- och skrivkoden är knäckt	48
	Att läsa och förstå och att skriva så andra förstår	49
	Att utveckla olika strategier för läsning och skrivning	49
	Observationspunkter B ● ●	51
	Avstämning B ■	59
C	Att läsa och skriva med fly och förståelse	60
	Observationspunkter C ● ●	61
	Avstämning C ■	69
D	Att ta nya och stora steg i läs- och skrivutvecklingen	70
	Observationspunkter D ● ●	73
	Avstämning D ■	79
E	Att vidareutveckla den språkliga medvetenheten	80
	Observationspunkter E ● ●	81
	Avstämning E ■	87
F	Att distansera sig till egna och andras texter och utveckla en kritisk blick	88
	Observationspunkter F ● ●	90
	Avstämning F ■	96

REFERENSER

Forskning och beprövad erfarenhet – litteratur i urval	98
---	-----------

FORMULÄR

Översikt observationspunkter, läsa och skriva ● ● ■	101
Observationspunkter, lärarmatris ● ● ■	105
Observationspunkter, klassöversikt ● ● ■	111
Översikt över observationspunkterna samtala, tala och lyssna ⚙	123
Observationspunkter, lärarmatris ⚙	124

Inledning

Språk och språkutveckling i grundskolans årskurs 1–6

Undervisningen i ämnena svenska och svenska som andraspråk ska ge eleven möjlighet att utveckla de förmågor som beskrivs i kursplanernas syften. I dessa ingår till exempel färdigheter som att tala, samtala och lyssna, läsa och skriva. I båda ämnena nämns att eleven ska möta skönlitteratur från olika tider och skilda delar av världen. Språket har en nyckelställning samtidigt som språk, kultur och litteratur anses vara nära förbundna med varandra. Litteraturen är ett medel att förstå omvärlden och sig själv och därmed vidga omvärldskunskaperna. Hur skapas då goda förutsättningar för språkutveckling och hur kan lärare följa den enskilda elevens utveckling?

Detta material ger lärare möjlighet att observera och systematiskt iakttä elevernas förmågor inom olika områden av betydelse för språkutvecklingen. Med hjälp av materialet kan lärarna även få syn på och utveckla den egna undervisningen.

Materialets syfte är att stödja lärarens bedömning av:

- Elevens kunskapsutveckling i förhållande till de båda ämnens syften och kunskapskrav
- Elevens förkunskaper och vad som behöver utvecklas inom det aktuella kunskapsområdet

Materialets syfte är dessutom att utifrån kursplanernas centrala innehåll, lyfta fram undervisningens betydelsefulla roll.

Nya språket lyfter! är uppbyggt av detaljerade och systematiserade observationspunkter inriktade mot syfte, centralt innehåll, kunskapskravet i läsförståelse i årskurs 1 och kunskapskraven i årskurs 3 och 6 i ämnena svenska och svenska som andraspråk samt för specialskolans årskurs 4 och 7. I materialet finns tydliga avstämningspunkter som underlättar användningen. Materialet består av tre delar:

- Lärarhandledning med observationspunkter och avstämningspunkter
- Lärarmatriser
- Elevens observationsschema

Det är *läsning och läsförmåga* som står i fokus i bedömningsstödet i enlighet med Skolverkets uppdrag. Tala och skriva behandlas, men inte lika utförligt. Läsförmågan och skrivförmågan stödjer varandra men utvecklas inte alltid parallellt.

Det talade språket och förmågan att lyssna och kommunicera utvecklas i starkt beroende av situation, sammanhang, stämning i gruppen och innehåll. En elevs förmåga kan således växla med dessa förhållanden under skoltiden. Utgångspunkten för materialet är alltså att de språkliga förmågorna stödjer varandra, utvecklas genom att användas funktionellt och i meningsfulla sammanhang. De språkliga förmågorna har grundläggande betydelse för elevens intellektuella, sociala och känslomässiga växt.

Materialets uppläggning och innehåll

I det här kapitlet, *kapitel 1*, beskrivs kortfattat hur *Nya språket lyfter!* är upplagt och hur den konkreta användningen är tänkt att fungera.

De bärande tankarna bakom detta bedömningsmaterial formuleras i *kapitel 2* – som ställer frågan *Språkutvecklingen – hur får man fatt i den?* Lärarnas profession som bedömare lyfts fram liksom aspekter på språkutvecklingen hos flerspråkiga elever. Men framför allt hänger språkutveckling ihop med språkanvändning i meningsskapande och meningsfulla sammanhang. Därför poängteras också det utrymme undervisningen ger åt varje elevs språkutveckling liksom den pedagogiska miljöns betydelse.

Forskningsbakgrund

– att bedöma genom observation

Forskningen om elevers språkutveckling är växande och betydelsefull. Den visar bland annat att det är många olika aspekter som samverkar i hur elever utvecklar sitt språk, att utvecklingen ser olika ut mellan olika individer och att den språkliga miljön i vid bemärkelse har stor betydelse. *Kapitel 3* innehåller därför en *forskningsbakgrund* som *Nya språket lyfter!* vilar på. Mot bakgrund av den kunskap aktuell forskning ger om språkinläring och språkutveckling är detta bedömningsmaterial uppbyggt av kontinuerliga observationer och inte av enskilda provuppgifter.

Talet är grunden!

Rubriken till *kapitel 4*, *Talet är grunden!* markerar det talade språkets grundläggande betydelse för varje människas identitet, sociala trygghet och lärande. Det behandlas därför i ett eget kapitel. Observationspunkterna som gäller talat språk ingår i detta kapitel och inte tillsammans med läsning och skrivning.

Vägar till läsning och skrivning

Kapitel 5, *Vägar till läsning och skrivning* som utgör huvuddelen av detta material, handlar om att genom observationer följa elevernas läs- och skrivutveckling. För läraren och för eleverna själva är det nödvändigt att

veta hur långt eleverna kommit i sin förmåga att hantera språket, att se progressionen. Allt går inte linjärt och inte heller som på räls. Läraren måste följa utvecklingen, stödja när så behövs, utmana när det är nödvändigt, så att eleven kommer vidare. Var är de kritiska punkterna, vilka språkliga drag och texter (berättande, beskrivande, förklarande, instruerande och argumenterande) måste uppmärksammas och hur ser språklig progression egentligen ut? Det här materialet avser att besvara sådana frågor och vara ett hjälpmedel för läraren att följa elevernas språkutveckling med utgångspunkt utifrån vad de kan.

Observationspunkter

Observationspunkterna är ordnade i grupper från A till F. En ordningsföljd av något slag krävs i ett material som detta, men det innebär naturligtvis inte att varje elevs utveckling exakt följer observationspunkternas ordning för "läsa" och "skriva".

-
A:1	Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning
A:2	Eleven deltar i textsamtal och läser ord som helheter (logografisk läsning)
A:3	Eleven bidrar med egna erfarenheter i textsamtalet och börjar använda ljudning i det egna läsandet
A:4	Eleven förstår det lästa och har knäckt läskoden
A:5	Eleven för enkla resonemang om textinnehållet och läser själv kortare elevnära texter
-

Exempel på observationspunkter, LÄSA A:1 till A:4

Antalet observationspunkter under varje grupp varierar och är numrerade från A:1 till A:5 respektive B:1 till B:4 och så vidare. De iakttagelser läraren uppmärksammar och noterar beskrivs kortfattat inom respektive observationspunkt. Observationspunkterna tar fasta på både form och funktion i språkanvändningen. Skillnader mellan de två svenskämnenas finns markerade i observationspunkter genom att det anges om

det gäller för det ena eller andra ämnet ("sv" står för ämnet svenska och "sva" står för ämnet svenska som andraspråk). Finns ingen sådan markering gäller således observationspunkten för båda ämnena. Som exempel och inspiration innehåller också varje punkt idéer kring vad undervisningen kan ge utrymme för samt tomma rader för lärarens egna förslag och kommentarer.

Sidorna med observationspunkter inleds i materialet med sammanfattande, informerande text som motiverar valet av observationspunkter. En översikt över alla observationspunkter finns sist i materialet.

Avstämningar

Observationspunkterna är således ganska många och för rutinerade lärare säkert välbekanta. En poäng med detta material är emellertid att varje grupp observationspunkter avslutas med sammanfattande avstämningar A till F. Avstämningarna är sammanfattningar av de föregående observationspunkterna. Det innebär därmed också att avstämningarna för A, C och F innehåller fler punkter än vad kunskapskraven i årskurserna 1, 3 och 6 tar upp och att avstämningarna för A, B och C tar upp fler punkter än *Bedömningsstödet i läs- och skrivutveckling i årskurs 1–3*. Avstämningarnas formuleringar fokuserar i första hand elevens läsförmåga, men i den efterföljande analysen lyfts även skrivförmågan upp eftersom läsning och skrivning går hand i hand. Även muntligheten tas upp där.

-
- A:1** Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning
- A:2** Eleven deltar i textsamtal och läser ord som helheter (logografisk läsning)
- A:3** Eleven bidrar med egna erfarenheter i textsamtalen och börjar använda ljudning i det egna läsandet
- A:4** Eleven förstår det lästa och har knäckt läskoden
- A:5** Eleven för enkla resonemang om textinnehållet och läser själv kortare elevnära texter
-

AVSTÄMNING A

Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet.

Exempel på observationspunkter LÄSA mot Avstämning A

En sådan avstämning är tänkt att göras minst en gång under varje skolår och kan utgöra ett av underlagen för den skriftliga individuella utvecklingsplanen, IUP. Då kommer det att tydligt framgå hur långt varje elev kommit i sin språkutveckling och förslag ges också till hur läraren/rektorn kan agera för de elever som behöver extra stöd. Särskild vikt bör läggas vid Avstämning A, C och F i detta material som avspeglar kunskapskraven i årskurs 1 och 3 respektive betygssteget för E i årskurs 6. I kursplanerna för de båda ämnena finns syften beskrivna. Dessa avslutas med ett antal ämnesspecifika förmågor som undervisningen ska ge eleverna förutsättning att utveckla. Avstämning A och C samspelar alltså med kunskapskraven i årskurs 1 och 3 och Avstämning F med kunskapskraven för betyg E i årskurs 6. De obligatoriska bedömningsstöden i årskurs 1 tillsammans med frivilliga bedömningsstöd i årskurs 2 och 3 samt de nationella ämnesproven i svenska och svenska som andraspråk i årskurs 3 och årskurs 6 är ytterligare stöd för lärarens bedömning av elevernas kunskaper.

Två lärarmatriser

En *lärarmatris* som underlättar lärarens markeringar av varje elevs utveckling ingår i bedömningsmaterialet, där alla observationspunkter är formulerade med två meningar till och med Avstämning C. Den ena formuleringen är avsedd för läraren, den andra motsvarar samma innehåll men är formulerad för eleven. Elevformuleringarna återfinns på elevens observationsschema, se nedan. Från och med observationspunkterna under D används samma formulering för eleven och läraren.

Även en *översiktsmatris* över hela gruppens utveckling ingår. Dessa båda matriser finns längst bak i häftet.

Alla matriser finns även digitalt på Skolverkets webbplats www.skolverket.se. Läraren kan där föra in markeringar och spara i egna dokument eller föra in i elevens digitala skriftliga individuella utvecklingsplan, IUP.

Elevens observationsschema

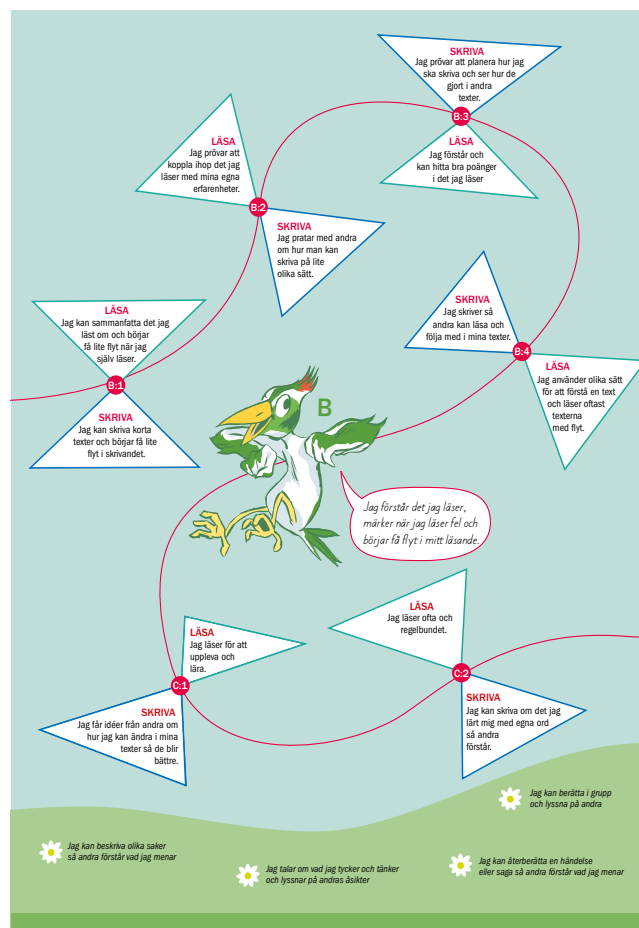
Det är naturligtvis eleverna själva som är de verkliga aktörerna, som lär sig läsa och skriva allt bättre och klarar nya språkliga utmaningar. Men de behöver få syn på sin egen utveckling – och därför innehåller *Nya Språket lyfter!* också ett *observationsschema* för eleven, som där tillsammans med läraren markerar den egna språkutvecklingen.

Elevens observationsschema har formen av en drakslinga, där observationspunkterna finns inskrivna i "rosetter". På ena sidan av drakslingan löper observationspunkterna för LÄSA, på den andra sidan för SKRIVA. Även om läsa och skriva ibland står skrivna i samma rosett så ska detta inte tolkas som att de alltid är "två sidor av samma mynt".

Observationspunkter, lärarmatris	
Elevens namn	
OBSERVATIONSPUNKTER	
LÄSA	
A:1	Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning <i>Jag lyssnar och följer med i handlingen när någon läser för mig</i>
A:2	Eleven deltar i textsamtal och läser ord som helheter (logografisk läsning) <i>Jag förstår vad texten handlar om och känner igen en del ord</i>
A:3	Eleven bidrar med egna erfarenheter i textsamtalen och börjar använda ljudning i det egna läsandet <i>Jag kopplar ihop det lästa med egna upplevelser och har börjat ljuda när jag läser själv</i>
A:4	Eleven förstår det lästa och har knäckt läskoden <i>Jag kan läsa ord och meningar och förstår vad jag själv läser och andra läser för mig</i>
A:5	Eleven för enkla resonemang om textinnehållet och läser själv kortare elevnära texter <i>Jag resonerar om det som andra läst och läser själv kortare texter</i>
SKRIVA	
A:1	Eleven visar förståelse för bilder, tecken och symboler <i>Jag använder bilder, tecken och symboler för att berätta något</i>
A:2	Eleven deltar i gemensamt skrivande, skriver sitt namn och kopierar bokstäver och ord <i>Jag kan komma på saker att skriva om, skriver mitt namn och skriver av bokstäver och ord</i>
A:3	Eleven bidrar till det gemensamma skrivandet och provar att skriva på egen hand <i>Jag provar att skriva själv, kan flera bokstäver och vet hur de låter</i>
A:4	Eleven provar att skriva för att berätta eller beskriva med hjälp av bilder <i>Jag provar att skriva till bilder</i>
A:5	Eleven skriver för att uttrycka sig eller minnas och använder oftast ljudning <i>Jag skriver för att berätta eller minnas och ljudar orden när jag skriver</i>
AVSTÄMNING A	
Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet <i>Jag kan läsa ihop bokstäver till ord och förstår det jag läser</i>	

Exempel på lärarmatris

Eftersom utvecklingen av den muntliga förmågan kan sägas vara ännu mindre linjär än läs- och skrivutvecklingen samt ligga till grund för läsning och skrivning, så *disponeras* observationspunkterna för områdena tala, samtala, lyssna *på ett annat sätt*. Dessa observationspunkter ligger därför i "jordmånen" och är inte direkt kopplade till avstämningarna. Även det röda nystanet och tråden som bär observationspunkterna är en del av jordmånen. Här ges exempel på erfarenheter och verksamheter som finns både före, under och efter den tid *Nya språket lyfter!* behandlar.

Exempel på elevens observationsschema "Min språkutveckling"

Det är av största vikt att läraren, för varje observationspunkt, förklarar för eleven vad den innebär. Observera att förklaring av varje observationspunkt finns under rubriken "uppmärksamma och notera om eleven".

Inför arbetet med till exempel den skriftliga individuella utvecklingsplanen kan bedömningsstödet *Nya Språket lyfter!* användas som redskap. Det är tillräckligt detaljerat för att ge god information och det tar konsekvent sin utgångspunkt i elevens kunskaper och förmågor. Observationsschemat ger ett bra underlag vid samtal mellan föräldrar, elever och lärare.

Eleven observationsschema finns även digitalt på Skolverkets webbplats www.skolverket.se. Läraren och eleven kan där föra in markeringar och spara i egna dokument eller föra in i elevens digitala skriftliga individuella utvecklingsplan, IUP.

Språkutvecklingen

– hur får man fatt i den?

Tala, lyssna och samtala, läsa och skriva är centrala förmågor som utvecklas när de används i meningsfulla sammanhang. En av skolans viktigaste uppgifter är just att stimulera språkanvändningen och följa elevernas språkutveckling. Språket utvecklas när det används – men inte bara inom ämnena svenska och svenska som andraspråk utan i alla ämnen och situationer både i och utanför skolan.

Språkutveckling kan beskrivas som en process där förmågan att tala, lyssna, samtala, läsa och skriva utvecklas successivt och i olika avseenden blir alltmer kvalificerad. Elevers kunskaper ökar både kvalitativt och kvantitativt under skollåren och ökande och varierande krav ställs på vad en elev behöver kunna för att klara skolarbetet. Från årskurs 3 kommer eleven till exempel att möta betydligt mera text att läsa än tidigare både vad gäller skönlitterära texter och sakprosa (beskrivande, förklarande, instruerande, utredande eller argumenterande texter). Eleven behöver alltså ha en allmänt god läsförmåga, men inte bara det. Eleven ska kunna läsa av korrekt, läsa på olika sätt, kunna tolka och förstå textens innehåll, kunna orientera sig i texter, kunna se sammanhang, skaffa sig en överblick, sortera bort ovidkommande information och så vidare, för att eleven ska kunna använda sig av innehållet både muntligt och skriftligt. I årskurs 3 förväntas eleven att vid behov kunna använda lässtrategier på ett i huvudsak fungerande sätt för att klara flera av dessa sätt att läsa av och skapa mening. Den sortens språkliga förmågor är avgörande för hur väl eleven ska utvecklas mot de förmågor som anges i kursplanen.

Många gånger kan en elev ha kommit längre inom några av de här områdena än inom andra. Genom att exempelvis vara mer intresserad av läsning än skrivning, kan eleven ha nått längre inom det förre än det senare.

Elever med flera språk

Att ha tillgång till flera språk är en rikedom både för den enskilda individen och för det samhälle hon eller han lever i. I undervisningen är elevers flerspråkighet en resurs och tillgång för alla elever. Med ett interkulturellt förhållningssätt kan alla berikas genom att möta och bemöta varandras språk och kulturer. Det är lika betydelsefullt att följa utvecklingen av elevens modersmål, när detta är ett annat språk än svenska, som att följa den ökande språkliga förmågan i svenska (se vidare kapitel 3).

I skolan kan elever med annat modersmål än svenska undervisas i svenska som andraspråk och det idealiska är att de parallellt också deltar i modersmålsundervisning. Modersmål är ett ämne med egen kursplan och egna kunskapskrav. Undervisning i och ibland även på modersmålet ger eleven större möjligheter att utveckla sitt språk och verklig tvåspråkighet blir resultatet. Periodvis kan utvecklingen tyckas gå långsammare för elever som arbetar med två eller flera språk än för enspråkiga elever. Exempelvis kan kopplingen ljud–tecken ta längre tid att klara av när två språk, kanske med olika skriftsystem, ska hanteras.

Att följa en flerspråkig elevs språkutveckling med fokus endast på det ena språket ger en alltför snäv uppfattning av elevens språkliga progression. En bedömning bör i stället bygga på kvalificerad helhetssyn där hänsyn tas till följande aspekter:

- Den tidiga språkutvecklingen
- Elevens kommunikativa förmåga på respektive språk
- Tillgången till stimulans på de olika språken i elevens miljö
- Språkens strukturella skillnader/likheter (ex. olika/liknande skriftsystem)

Det är en vinst att samma bedömningsmaterial används för alla elever, oavsett vilket deras modersmål är. Dessutom underlättas då det nödvändiga samarbetet mellan lärarna i modersmål respektive svenska och svenska som andraspråk.

Läraren som observerar och ger stöd

Iakttagelser av elevernas språkutveckling väcker naturligtvis frågor. I vilken utsträckning skapar arbetet i klassen möjligheter för eleven att utveckla sitt läsande och skrivande? Är klimatet i klassrummet sådant att samtal kan föras? Skapas möten med spännande och intressanta texter, både skrivna och berättade för varje elev? I underlagen för lärarens iakttagelser har vi valt att föra in punkter både om hur eleverna agerar, hur de språkliga kunskaperna utvecklas och vad klassrumsmiljön betyder, just därför att läraren behöver ta hänsyn till många aspekter för att ge alla elever bästa möjliga stöd.

Inläringen går ibland fortare, ibland långsammare beroende på vem eleven är och i vilken situation eleven befinner sig. Vi vet att de flesta ser fram mot att kunna läsa och skriva, men att nå dit är inte en lätt väg för alla. Fördelen med att använda ett bedömningsstöd som *Nya språket lyfter!* är att alla elevers framsteg syns och att läraren ser hur undervisningen ytterligare kan anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. I årskurs 1 förväntas alla elever ha nått Avstämning A och i årskurs 3 Avstämning C, i enlighet med kunskapskraven för årskurs 1 och 3. Avstämning A och C motsvarar på så sätt den *lägsta godtagbara kunskapsnivån* för läsning som alla elever ska ha nått i årskurs 1 respektive 3. Med stor sannolikhet har många utvecklats längre och en del mycket längre. Vägen fram till Avstämning A och C ser också olika ut för olika elever. En del kan således ha nått dessa punkter betydligt tidigare och andra har inte nått dit förrän i årskurs 1 respektive 3. Motsvarande gäller för Avstämning F som i sin tur är den avstämning som motsvarar kunskapskraven för läsning och betygssteget E i årskurs 6.

Kollegor är en god hjälp när läraren känner sig osäker inför en elevs utveckling. Lärare med olika utbildning och elevhälsans personal kan utifrån sina kompetensområden bidra till en mer sammansatt bild av eleven. Om en elev har svårigheter och behöver mer hjälp än andra måste skolan uppmärksamma det så tidigt som möjligt. Att vänta och se är inte att rekommendera. Det är därför viktigt att mer noggrant följa upp de elever som inte når de förmågor som avstämningarna anger. Den elev som märker att hon eller han inte lär sig läsa som kamraterna utvecklar ofta snabbt effektiva strategier för att dölja detta. Det är skolans ansvar att skapa en sådan miljö där alla upplever att de möts och bemöts på den nivå de befinner sig.

Lika viktigt som att uppmärksamma den enskilda elevens utveckling är att läraren analyserar sin undervisning och ställer sig frågor som: Vad i det centrala innehållet är lämpligast att låta eleverna arbeta med just nu och hur gör vi det på bästa sätt? Ligger undervisningen på rätt nivå? Anknyter innehållet till elevens

intressen och förkunskaper? Vilka anpassningar behöver göras efter elevens förutsättningar och behov?

Läraren – den professionella observatören

En viktig del i att vara en professionell observatör är att ha ett språk för att kunna tala om och beskriva elevers språkutveckling, ett metaspråk. Lika viktigt är att lärare sinsemellan är överens om vad centrala begrepp i det här metaspråket står för. På så sätt blir observationer och bedömningar mer likvärdiga för alla elever. Materialet *Nya språket lyfter!* bidrar till att tydliggöra vad sådana centrala begrepp står för. I det följande beskrivs därför mer ingående hur centrala begrepp används i materialet (alla sådana begrepp är markerade med fet stil och kursiverade för att vara lätta att finna i texten).

Det finns två ingångar till det läraren ska uppmärksamma och notera i observationspunkterna. De två ingångarna är

- textanvändning och meningsskapande
- symbolhantering.

Textanvändning rör elevernas förmåga att delta och bidra i sammanhang där de möter olika typer av texter och skrivuppgifter. *Meningsskapande* omfattar hur de kan skapa mening i skrivandet och i mötet med texterna de ska läsa och därmed förstå innehållet i det de läser och skriver. Elevernas förståelse blir bland annat synlig i de textsamtal de deltar i och bidrar till i anslutning till själva läsandet och skrivandet. *Symbolhantering* rör elevernas förmåga att hantera grundläggande grammatiska aspekter av det skrivna språket som till exempel kopplingen ljud – bokstav, stavning, meningsbyggnad och interpunktion samt ordens uppbyggnad. I observationspunkterna A till C har dessa två ingångar fått egna rubriker, för att betona hur viktigt det är att ända från början ha båda dessa aspekter under observation.

Textanvändning och meningsskapande

Utveckling av textanvändningen och meningsskapandet kan ses som ett repertoarbygge. Repertoaren av texter eleverna klarar att läsa och skriva utökas, likaså sätten att skapa mening utifrån dem.

Det finns två huvudtyper av texter: *skönlitteratur* och *sakprosa*. I skönlitteratur ingår narrativer (berättande text av olika slag), lyrik (dikter, visor, rappar, rim och ramsor) och drama. Sakprosatexter är olika typer av instruerande, beskrivande, förklarande, utredande och argumenterande texter. Exempel på sakprosatexter är listor, recept, manualer och olika typer av faktatexter. Repertoaren av användningen av dessa texter utökas i stort sett på två sätt. Det ena gäller hur *korta eller*

långa texter eleven förväntas läsa eller skriva, det vill säga hur mycket eleven ska skriva eller hur omfattande skriven text som ska läsas och hur mycket stöd som illustrationer ger. Där utökas repertoaren från texter som innehåller mycket stödjande illustrationer och lite skriven text till att också omfatta texter som domineras av skriven text. Det andra sättet gäller hur bekant eller elevnära ämnet är. Med *elevnära texter* menas texter som behandlar ämnen som eleven har erfarenhet av och som engagerar eleven. De kan beröra allt från direkta erfarenheter i vardagen eller mer indirekta erfarenheter hämtade från böcker, filmer, nätet och liknande. Repertoaren utökas från att i första hand bestå av texter som behandlar bekanta och elevnära ämnen till att också behandla ämnen som inte är så bekanta eller så elevnära, men där arbetet i skolan gör de här ämnena både bekanta och elevnära.

Man läser med syftet att skapa mening och förstå det lästa. En del elever har stora erfarenheter av att skapa mening i samband med läsande på en mängd olika sätt medan andra kan ha få sådana erfarenheter. Därför är det viktigt att alla elever tidigt får ingå i olika lässituationer där olika typer av texter läses och samtals om, så de ges möjlighet att utöka sin repertoar av meningsskapande. Med hjälp av sången om Imse Vimse spindel som text ska här ges några enkla exempel på några sådana sätt att skapa mening. Att återge något från sången kan vara att säga att *Imse klättrade upp för tråden och sedan spolades bort*. Att *kommentera* detta kan vara att säga att *det nog gjorde ont eller han blev ledsen*. Att *sammanfatta* är att finna de viktigaste delarna och återge dem som att *det handlar om en spindel som klättrar upp för en tråd och ramlar ner när det regnar på honom, men när solen skiner kan han klättra upp igen*. Sådana sammanfattningar kan många gånger vara till hjälp för att *finna budskap* av olika slag, som en liten pojke sa efter att ha sjungit denna sång: *det handlar ju inte bara om att han klättrar upp, trillar ner och klättra upp igen, det handlar ju också om att inte ge upp*. Att vidare *resonera* om innehållet kan ta sig uttryck från mer enkla till mer utvecklade och underbyggda resonemang. Mer *enkla resonemang* kan exempelvis vara att man kommenterar vad som är det viktigaste i innehållet och jämför med vad andra tyckte var viktigast. Ett sådant resonemang kan utvecklas genom att man resonerar om vilka likheter och skillnader det är mellan olika elevers förslag om vad som är viktigast. En ytterligare vidareutveckling är att försöka utreda varför eleverna tycker att olika saker är viktigast. Detta kan också leda till att eleverna får prova på att argumentera för sina respektive åsikter om vad som är viktigast. Detta är exempel på att skapa mer och mer utvecklade och *underbyggda resonemang*. I det här menings-

skapandet tar man ofta hjälp av ytterligare andra sätt att skapa mening genom att

- bygga förförståelse
- ställa och besvara frågor
- se samband mellan bilder och skriven text
- se samband mellan innehåll som ligger nära varandra i texten och innehåll som inte ligger så nära varandra
- se samband mellan textinnehåll och egna förkunskaper och erfarenheter
- dra slutsatser
- resonera om olika formuleringssätt och oklarheter
- göra förutsägelser
- rita bilder eller göra grafiska sammanfattningar
- korrigera sig när det blir problem med läsningen av ord eller förståelse av sammanhanget

Alla de här sätten att skapa mening och förstå det lästa kan läras ut på ett systematiskt och tydligt sätt i form av lästekniker som eleverna kan utveckla till sina egna *lässtrategier*, det vill säga sätt att angripa en text på ett medvetet och avsiktligt sätt för att öka möjligheten att förstå eller komma ihåg textinnehållet. Så småningom kan fler och fler strategier bli så automatiserade att eleverna inte behöver använda dem på ett medvetet sätt. De bara gör detta. Men när de kör fast av någon anledning i en text kan de använda dem igen. Så småningom i årskurs 6 förväntas de allra starkaste läsarna kunna *använda lässtrategier på ett ändamålsenligt och effektivt sätt*, vilket innebär att de förstår när behov finns och då utan tvekan och på ett smidigt sätt kan använda relevanta lässtrategier.

Precis lika viktigt som att alla elever tidigt får ingå i olika lässituationer, är att de får ingå i olika skrivsituationer där olika typer av texter skrivs och samtals om. De ges på så sätt möjlighet att utöka sin repertoar av meningsskapande i skrivandet. Repertoarbygget i skrivandet av olika texter består av att utöka

- användning av (inspirations)källor
- sätt att samtala om sina egna och andras texter
- användning av specifika uttryck och texttypiska drag i sitt skrivande
- sätt att planera sitt skrivande

Att läsa olika typer av texter samt samtala om och resonera om det lästa är såväl en mycket god inspirationskälla som en källa till det egna skrivandet. Sådana samtal kan ingå redan i de första årskurserna. Texterna ger viktiga förebilder och grund för att utöka sitt ordförråd. I samtalen läggs också grunden för hur man kan hämta information och så småningom jämföra informationen som ges i olika källor och även argumentera

för och emot deras användbarhet. Redan i de första årskurserna kan undervisningen således förbereda för det som så småningom ska utvecklas till ett *källkritiskt förhållningssätt*.

I samtal om texter som lästs eller eleverna skrivit kan man också fokusera hur skribenten formulerat sig när det gäller specifika uttryck och texttypiska drag och inspireras av dessa samtal i det kommande skrivandet. *Specifika uttryck* kan röra ord och uttryck som fångar en läsare av olika skäl. De kan exempelvis vara lustiga, nydanande, synvändande, spännande eller upprörande. I årskurs 3 och 4 blir läroböckerna alltmer ämnesspecifika och innehåller därmed mer och mer av ämnesspecifika ord och begrepp, som är centrala för meningsskapandet och lärandet inom de olika skolämnena.

Texttypiska drag är formuleringar som är typiska för en viss sorts text. De används i meningsskapandet för att skapa en röd tråd, en relation till läsaren och fördjupningar av innehållet. En *röd tråd* skapas genom en övergripande tematik och en övergripande struktur med en inledning, ett huvudavsnitt och en avslutning. En typisk struktur för mer utvecklade berättande texter är att de inleds med en miljö- och personbeskrivning och ett problem, en konflikt eller en förveckling. Därefter kommer huvudavsnittet med ett eller flera händelseförlopp med tydliga orsakssamband som leder fram till att problemet, konflikten eller förvecklingen i berättelsen går mot sin upplösning. Sist kommer en avslutning med en upplösning och en eventuell sensmoral. Om flera händelseförlopp behandlas kan de ligga efter varandra eller så kan det vara parallellhandlingar som belyser varandra. Ett inte helt ovanligt mönster är att tre händelser ingår, det så kallade tretalet används. Övergripande tematik i sagor och berättelser kan vara kamp mellan ont och gott, prövningar och räddningar av olika slag, omvälvande resor eller utflykter med återkomst till hemmet eller tryggheten. Mer typiskt för sakprosatexter är att de ofta inleds med en kort bakgrundsteckning till det som ska behandlas och/eller beskrivning av syftet. Därefter kommer själva huvudavsnittet som kan vara en instruktion, beskrivning, förklaring, utredning eller argumentation. Avslutningen utgörs ofta av en kort sammanfattning. Den röda tråden i såväl berättande texter som sakprosatexter stärks genom att sambanden mellan de olika leden i texten klargörs. Det kan bland annat göras genom att använda olika sambandsmarkörer, till exempel *och sen, då, när, för att, därför, eftersom, trots, av den anledningen* och så vidare.

Ett annat texttypiskt drag är att försöka engagera och dra in läsaren i texten, att skapa en *relation till läsaren*. I berättande texter är ett sätt att gå in i karaktärerna och beskriva hur de exempelvis känner eller tänker (intern

fokalisation). Det kan ske oavsett om berättaren är i centrum (en jag-berättare) eller är en betraktare utifrån (en allvetande berättare). Andra sätt att engagera läsaren av berättande texter är att använda sig av gestaltande miljö- och personbeskrivningar, dialog, tillbakablickar och stegrande händelseförlopp. I såväl berättande texter som sakprosatexter används också ord och uttryck som värderar, förstärker eller förminskar någon aspekt av det som behandlas, exempelvis *han var gullig, han var alltid jättegullig, han var inte särskilt gullig* eller *stjärnor är brinnande gasklot*.

Ett tredje texttypiskt drag är att utveckla innehållet genom att skapa *fördjupningar*. Ett centralt sätt är att lägga till ytterligare meningar eller satser. Dessa utbyggnader används för att till exempel omformulera (*Med andra ord...*), ge exempel (*Ett exempel är ...*), klargöra (*Med det menas...*), göra tillägg (*och..., alltså..., men..., emellertid..., å andra sidan..., däremot...*) eller specificera tid, plats, sätt eller orsak. Ett annat sätt är att bygga ut centrala ord i texten som i *Det var ett stort och otäckt monster på taket. Han stod där helt stilla*.

Symbolhantering

När det gäller förmågan att hantera och avkoda ord finns hos de allra flesta läsare en utveckling som går från *logografisk helordsläsning* till *ortografisk helordsläsning*. Logografisk helordsläsning är när läsaren ser ordet som en helhet eller ordbild utan att dela upp det i några mindre delar och ortografisk helordsläsning är när läsaren kan identifiera de ingående bestandsdelarna i orden. Den här utvecklingen förutsätter att eleven lär sig dels bokstäverna, dels hur man *ljudar samman* dem till ord när man läser. En tidig form av ljudning i läsandet är så kallade *enkel ljudning*. Den enkla ljudningen innebär att man ljudar de enskilda ljuden och sedan för ihop dem till en helhet. Det fungerar när orden inte är så långa. Men så fort orden börjar bestå av sju, åtta och fler bokstäver blir påfrestningen mycket stor för arbetsminnet. Det är svårt att hålla alla dessa ljud i minnet samtidigt för att sedan föra samman dem till en helhet. I de här fallen behövs en mer *avancerad ljudning*. Den kan bestå av att man ljudar stavelse för stavelse och sedan för samman dessa stavelser till en helhet. En annan väg är att ljuda samman bokstav för bokstav till dess man finner betydelsebärande enheter, så kallade morfem, och sedan föra samman dem till en helhet. Elever som är morfologiskt medvetna har naturligtvis stor hjälp av den kompetensen i den här avancerade ljudningen. Den avancerade ljudningstekniken behöver eleven få möta så tidigt som möjligt i sin utveckling, eftersom det inte går att helt och hållet kontrollera längden på orden de möter i texter de läser eller skriver. Utvecklingen av förmågan att ljuda förutsätter också en

mer och mer avancerad förståelse av kopplingen mellan bokstäver och ljud när exempelvis samma bokstäver eller bokstavskombinationer kan motsvara olika ljud som i exempelvis hat-hatt och skar-skära. Till en början är elevens förförståelse av sammanhanget avgörande för att klara ut detta. Ju mer den ortografiska helordsläsningen tar över desto större **flyt** får läsaren i sitt läsande.

När det gäller förmågan att hantera och ljuda ut, inkoda, ord i skrivandet finns hos de allra flesta en utveckling som går från kopierande och upptäckarskrivande till mer och mer av ljudning och slutligen till mer och mer av helordsskrivande. En **tidig form av upptäckarskrivande** är när eleven är i början av att utforska och analysera förhållandet mellan ljud och bokstäver. Dessa första försök leder ofta till ett skrivande som kan vara svårt att läsa för andra. Så småningom blir eleven mer och mer säker på ljudningen och en mer **avancerad form av upptäckarskrivande** uppträder. Den är fortfarande reducerad i sin form och mellanrum görs inte alltid mellan orden. Men den är möjlig att läsa och förstå för andra som har en viss kunskap om sammanhanget och ämnet eleven skriver om. Ju mer ljudningen utvecklas och ju fler ord eleven möter i sitt läsande desto större stöd och underlag har eleven för att stavningen av ord sker med allt större säkerhet. Med denna säkerhet i skrivandet av orden utvecklas **helordsskrivandet**. Det innebär att man skriver utan att uttryckligen ljuda orden. De sitter så att säga i handens pennförling eller tangentbordsrörelser och man kan se ordens stavning framför sig som en helhet (*det här ser rätt ut och det där ser inte rätt ut*).

Men även den mest avancerade läsaren eller skrivaren stöter ibland på helt nya och obekanta ord och behöver då snabbt och smidigt gå över till ljudning, enkel eller avancerad, för att sedan återvända till ortografisk helordsläsning respektive helordsskrivande.

Läraren – det professionella stödet i elevers språkutveckling

För varje observationspunkt i *Nya språket lyfter!* finns ett antal exempel på undervisning. Uppdelningen i textanvändning och meningsskapande å ena sidan och symbolhantering å andra sidan som finns i punkterna under rubriken *Uppmärksamma och notera* i observationspunkterna A till C återkommer däremot inte i undervisningsexemplen. Det beror på att det oftast inte går att dela upp dem på ett sådant sätt i undervisningen. I undervisningen arbetar läraren för det mesta med alla dessa aspekter samtidigt och integrerat i något tema eller arbetsområde.

Undervisningsexemplen är idéer kring vad undervisningen kan ge utrymme för och hur den kan stödja elevernas utveckling av bland annat det som

ska observeras. De utgör exempel på aktiviteter som är avsedda att byggas in i och integreras i den ordinarie undervisningen inom olika ämnen och teman eller arbetsområden. På så sätt ges de en funktion och ett meningsfullt sammanhang för eleverna. *Nya språket lyfter!* är på så sätt ett bedömningsstöd för att dels följa elevens utveckling, dels inspireras till att nyttja gruppen i undervisningen för att stödja olika elevers utveckling, det vill säga se individen och nyttja gruppen. En vanlig väg att gå är att börja med att ge eleverna förebilder eller modeller som övergår i en modellering i vilken elevernas deltagande och bidragande ökar successivt tills de så småningom står på egna ben. Att använda bedömning formativt i undervisningen med återkoppling och vägledande samtal är en viktig del av den modelleringen, så att eleven vet var hon eller han är i sin utveckling och vad som är nästa steg och utmaning. Samtalen stödjer på så sätt utvecklingen av elevens metakognition när det gäller läsande och skrivande.

Modellering, deltagande och bidrag

Modellering av läsande och skrivande sker genom högläsning, gemensamt läsande och gemensamt skrivande i de första årskurserna, läsande och textsamtal samt skrivande och textsamtal för att ge stöd för elevernas alltmer omfattande och mer självständiga deltagande och bidragande.

Högläsning

Det är centralt att redan i tidig ålder få möta olika typer av texter inom skönlitteratur och sakprosa genom att en vuxen läser högt och samtalar om innehållet. På så sätt kan barn redan i förskoleålder ges möjlighet att möta såväl korta som långa texter. Texterna kan bestå av allt från enkla och korta bilderböcker till längre och längre kapitelböcker och faktaböcker där den skrivna texten dominerar mer och mer. Högläsningen bör fortgå upp genom skolåren för att eleverna ska få möta alltmer olika och utmanade texter. De ger förebilder, stöd och underlag för breddning av det egna läsandet och skrivandet. Modelleringen sker så genom att eleverna ges underlag för hur man läser och skriver samt hur man kan tala om och tolka innehåll i de lästa texterna och tala om sitt skrivande med exempelvis förebild i det som lästs.

Gemensamt läsande i de första årskurserna

Under det gemensamma läsandet får eleverna möjlighet att tillsammans med läraren samtala om ett textinnehåll utifrån olika aspekter. I samtalet får eleverna möta olika möjliga sätt att förstå och tolka innehållet. De ges möjlighet att vara med i samtal om exempelvis själva handlingen, poängen eller budskapet eller om hur de

kan använda det som de lärt sig genom texten. De ges också möjlighet att utveckla förståelse för olika begrepp och uttryck i texten. Det gemensamma läsandet ger även eleverna möjlighet att känna igen ofta förekommande ord, enskilda bokstäver och andra språkliga strukturer i texten. Det kan vara hur bokstäver ljudas ihop till ord, hur ord blir till meningar eller hur olika böjningsformer ser ut. Exempel på olika sätt att läsa gemensamt är följande:

- Välj ut en bok med text och bilder som kan skapa nyfikenhet, förväntan och engagemang hos eleverna.
- Skapa tillsammans med eleverna en förståelse för varför man kan vilja läsa boken och en förförståelse av vad den kan handla om. Det kan exempelvis ske genom att se på framsidan och bilder i boken och låta eleverna fundera över vad den kan tänkas handla om och vad man kan få ut av att läsa den.
- Täck över texten i en bok och samtala om bilderna. Låt eleverna försöka lista ut vad det kan stå i texten.
- Skuggläs texten tillsammans (läraren läser före och eleverna efter). Samtala om ordens betydelser. Läs orden och peka samtidigt på dem för att visa läsriktningen. Läs texten många gånger med varierande röst; hög, viskande, långsam, snabb och så vidare. Låt eleverna turas om att leda läsningen genom att peka på texten.
- Samtala om texten. Ställ olika typer av frågor om innehållet, handlingen och budskapet och knyt an till elevernas egna erfarenheter och kunskaper. Låt eleverna prova på att föra läsanterteckningar i loggbok, på post-it lappar eller med digitala verktyg. Läsanterteckningarna kan bestå av ritade bilder, listor på viktiga ord och/eller skriven text.
- Arbeta med elevernas språkliga medvetenhet genom att ställa frågor som: *Hur många ord finns det på den här sidan? Upprepas en del ord? Var i texten återkommer orden? På hur många ställen finns orden? Hur många meningar? Hur ser man att det är en mening?*
- Leta bokstäver i texten. Gör eleverna uppmärksamma på sambandet mellan bokstavstecken och ljud, exempelvis genom att ljuda första bokstaven i ett ord. Eleverna får sedan försöka lista ut vilket ord som avses.

Gemensamt skrivande i de första årskurserna

Genom det gemensamma skrivandet får eleverna förebilder för eget skrivande. Under detta skrivande får eleverna möjlighet att tillsammans med läraren skriva en gemensam text som har ett budskap. Texten skrivs i samtal med läraren, på ett ställe väl synligt för eleverna, med utgångspunkt i elevernas muntliga förslag. Läraren fungerar som "sekreterare" och omformulerar elevernas

talade språk till skriven text. Det gemensamma skrivandet ger eleverna möjlighet att känna igen ord, enskilda bokstäver och andra språkliga strukturer i texten. Exempel på ett sådant undervisningsförlopp kan vara följande:

- Välj vad den gemensamma texten ska innehålla, varför den ska skrivas och vem/vilka som ska läsa den. Den kan exempelvis handla om att återberätta en gemensam upplevelse, hitta på en berättelse eller saga, skriva klassens dagbok eller skriva en faktatext.
- Be eleverna komma med olika förslag på innehåll. Använd exempelvis tidigare gjorda läsanterteckningar om innehåll som passar in här.
- Omformulera deras förslag till skriven text under samtal om val av ord och hur de stavas.
- Ljuda texten medan den skrivs.
- Samtala om innehållet i texten och om eleverna är nöjda med den.
- "Skuggläs" den färdiga texten tillsammans (läraren läser före och eleverna efter)! Läs orden och peka samtidigt på dem för att visa läsriktningen.
- Arbeta med elevernas språkliga medvetenhet genom att ställa frågor som: *Hur många ord finns det i texten? Upprepas en del ord? Var i texten återkommer orden? På hur många ställen finns orden? Hur många meningar? Hur ser man att det är en mening?*
- Leta bokstäver i texten. Gör eleverna uppmärksamma på sambandet mellan bokstavstecken och ljud, exempelvis genom att ljuda första bokstaven i ett ord.

Läsande och textsamtal

Det egna läsandet förbereds genom att dels diskutera syftet med läsandet, dels bygga upp sin förförståelse och sitt engagemang för det som ska läsas i relation till syftet med läsandet. Syftet kan variera för olika elever beroende av deras läsförmåga. Beroende på framför allt syftet med läsningen, elevens förkunskaper och hur komplex texten är för den enskilde individen, kan man också diskutera tillsammans om det är några särskilda lästekniker som kan underlätta läsandet, eller om det inte är så. Är innehållet bekant och elevnära och syftet att läsa för upplevelse, kanske inga lästekniker behövs alls. Är innehållet mindre bekant och mindre elevnära och syftet att lära sig något helt nytt, kan det finnas behov av flera olika lästekniker.

Själva läsandet och samtalet om texten kan läggas upp på olika sätt. Med mer komplexa texter och syften, kan man läsa ett stycke i taget och resonera om det med stöd av lästekniker som är relevanta för att nå det tänkta syftet. Är eleverna inte så självständiga i sitt läsande av sådana texter, kan detta ske med lärarstöd. Är de mer

självständiga, kan detta ske i grupper eller parvis. Med mindre komplexa texter och syften, kan eleverna läsa enskilt och sedan samtala om texterna.

Ett framstående stöd i läsandet, som kan vara lämpligt i de flesta sammanhang, är att föra läsanmärkingar under och efter läsandet. Det är bland annat ett gott stöd för senare samtal om texten. Läsanmärkingarna kan exempelvis utgå från olika frågeställningar som läraren, klassen gemensamt eller den enskilde eleven ställt. De kan bestå av skriven text såväl som ritade illustrationer av olika slag (till exempel bilder, grafer, figurer). Eleverna läser helt enkelt med pennan i handen och det ger många tillfällen varje dag till att skriva. Läsanmärkingarna ger eleven möjlighet att stanna upp i läsningen, reflektera och skriva ner sina tankar som hjälper eleven att fördjupa förståelsen av texten. Lästekniker som används i olika lässituationer kan också successivt skrivas upp och samlas på ett eller flera blädderblocksblad som sätts upp på väggen i klassrummet.

Skrivande och textsamtal

Det egna skrivandet förbereds i likhet med läsandet genom att dels diskutera syftet med skrivandet, dels ges möjlighet att bygga upp sin förståelse och sitt engagemang för det som ska skrivas om i relation till syftet med skrivandet. I byggandet av förståelse för ämnet kan också ingå att läsa andra texter som både kan bli en förebild för skrivandet och en källa för kunskaper om ämnet ifråga. Centralt är att också tänka ut vem eller vilka som ska eller skulle vilja läsa elevens text. Exempel på några olika former av *planeringsstöd* som kan ingå i förberedelsen av skrivandet är:

- mer eller mindre utförliga läsanmärkingar baserade på andra lästa texter
- kortskrivande
- nyckelord
- cirkulär tankekarta, där huvudtemat står i mitten och utvecklingar av detta huvudtema skrivs i en cirkel runt huvudtemat
- linjär tankekarta, där huvudtemat står överst och utvecklingar skrivs under varandra i den ordningen som man bestämmer att de ska komma i texten för att få till stånd en röd tråd
- bilder och bildserier
- händelsekartor
- beskrivande ord på tavlan eller väggen (ordbanker) som kan vara ämnesspecifika ord eller ord som till exempel beskriver vad någon känner, tänker, ser, hör, smakar och luktar. Orden kan användas för att bygga scheman där ord kopplas samman med de olika karaktärerna som kan ingå i texten.

- Venn-diagram som består av två eller tre överlappande cirklar. I cirkelarna placeras eller skrivs ord för föremål som man vill jämföra för att se likheter och skillnader.
- VÖL-schema, där man först antecknar vad man *Vet* och vad man *Önskar* lära sig. Under arbetets gång kan man sedan med jämna mellanrum skriva vad man *Lärt sig*.

Skrivandet kan sedan ske i grupp, parvis eller enskilt beroende på sammanhanget.

Det uppföljande textsamtalet eller responsamtalen kan ha fokus på olika aspekter i elevens text: mer övergripande innehåll, samspel mellan text och illustrationer, får eleven fram det eleven vill få fram, är det begripligt för dem som ska läsa texten, användning av texttypiska drag, val av specifika uttryck för genren eller ämnet eller grammatiska aspekter som meningsbyggnad och stavning. Det är viktigt att fokusera det eleven är stark i och kanske kan vidareutveckla såväl som det eleven är mindre stark i och behöver lägga grunden för en vidareutveckling av.

Tillsammans och på egen hand

Det som inleds i modellering med ett tydligt och ganska omfattande lärarstöd övergår till att läraren så småningom kan dra ner detta till att bara omfatta ett visst lärarstöd till att eleverna prövar på egen hand och så småningom känner sig mer och mer säkra att göra allt på egen hand. Det som börjar tillsammans övergår till att eleverna gör det på egen hand och deras deltagande och bidrag ökar med andra ord successivt.

Modellering *med lärarstöd* i läsandet och skrivandet kan ta sig olika former. Några exempel på det är att läraren själv är den läsande och skrivande förebilden, att inspirera till detta, peka ut möjliga stöd som i bilder och sammanhang för att underlätta förståelsen och vidare att

- ge olika typer av starthjälp (promptning), till exempel *Vi pratade förut om vad demokrati är. Vad var det vi sa att det är? Vi sa att demokrati är ... Skriv ner det!*
- ge alternativ att välja från, till exempel *Är vargen ett rovdjur eller är vargen ett tamdjur? Vem var det som blev glad i berättelsen: Pelle eller Kalle? Varför blev han glad? Var det för att han fick en present? Eller var det för att han fick gå på bio? Present eller gå på bio?*
- ge olika typer av *frågor*, till exempel
 - slutna och mer öppna frågor som kompletterar och stödjer varandra: *Vad stod det i texten att vargen är för sorts djur? Varför kallas vargen för rovdjur? Vad är det för skillnad mellan rovdjur och tamdjur?*

- frågor som väcker nyfikenhet: *Så spännande, vad tror ni händer, har vi några ledtrådar?* Så intressant med hur räven lever, vad tror ni kommer att behandlas härnäst, *har vi några ledtrådar?*
- frågor som väcker dilemman: *Det handlade ju om en gammal man som halkade omkull på den isiga gatan. Vad skulle du ha gjort om det hänt när du gick hem från skolan idag?*

Vad säger forskningen?

Hur elever tillägnar sig språk¹

Språkutveckling hos barn följer ungefär samma förlopp oavsett vilket språk det gäller. Även om variationen kan vara stor i hur snabbt enskilda barn utvecklas språkligt, kan man vid inläring av ett majoritetsspråk² ange vissa åldrar i språkutvecklingen. Huvuddelen av språket lärs in under de första levnadsåren: modersmålet uttal är i princip inlärt vid 3–4-årsåldern, merparten av språkets grammatiska strukturer har utvecklats redan i 4–5-årsåldern tillsammans med en stor del av det centrala förrådet av basord. Vid skolstarten behärskar barnet ungefär 8 000–10 000 ord. Här ingår viktiga delar av det centrala ordförrådet och det ordförråd som används i hemmet och i elevers liv i övrigt. Även de grundläggande reglerna för samtalsstruktur (hur samtal går till) och textstruktur (hur man uttrycker den information man vill förmedla) har barn i allmänhet tillägnat sig före 7-årsåldern. Den del av språket som på detta sätt i en majoritetssituation lärs in före skolåldern behärskas på likartat sätt av alla användare av språket. Man kan tala om att barn i denna ålder behärskar språkets bas.

Naturligtvis fortsätter modersmålet att utvecklas även senare, nämligen i den del av språket som kan kallas språkets utbyggnad. En stor del av denna senare utveckling sker inom skolans ram, både i svenska och i modersmålsundervisningen och i annan ämnesundervisning. I svensk- och modersmålsundervisningen tillägnar sig eleverna skriftspråkets och det formella talade språkets principer. I ämnesundervisningen lär sig elever bl.a. ett mycket stort nytt ordförråd när de skaffar sig kunskaper på det ena området efter det andra. Undersökningar tyder på att det kan röra sig om så mycket som ett par, tre tusen nya ord per år som elever lär sig i sitt modersmål i vanliga majoritetssammanhang, men variationen är stor mellan olika elever. Utöver det ordförråd som är kopplat till skolans ämnen spelar elevernas olika intressen en mycket stor roll för vilka

specialordförråd de kommer att utveckla. Efter skoltiden utvecklas språkets utbyggnad också i alla andra livssituationer som individen befinner sig i, till exempel i yrkeslivet, vid fritidsaktiviteter, i skönlitteraturens och massmediernas värld och så vidare.

Vid inläring av ett minoritetsspråk³ är situationen däremot i de flesta fall mindre gynnsam. Detta kan leda till att barnet i förhållande till sin ålder har luckor redan i språkets bas och så småningom i ännu högre grad i dess utbyggnad. Om det endast är föräldrarna, eller i vissa fall, endast en förälder, som använder språket med barnet blir språkstimulansen alltför begränsad. Särskilt kan frånvaron av syskon eller jämnåriga kamrater som använder språket innebära att ett barn inte kommer att tillägna sig alla aspekter av uttalet eller det talade språkets grammatik före skolåldern. Jämnåriga är viktiga för att barn ska motiveras av ”grupptricket” att lära sig ett idiomatiskt språk, det vill säga ett språk som uppfattas som infött. Barn strävar efter att vara exakt som andra barn i många avseenden, särskilt språkligt. Språkets basdel kan dock utvecklas normalt och positivt som i ett majoritetsspråk, om barnet får en tillräckligt intensiv och nyanserad stimulans i minoritetsspråket-modersmålet. Så kan det bli när hela familjen talar språket i fråga och barnet också har kamrater och vuxna utanför familjen med vilka det kan använda detta språk.

Att *språkets utbyggnadsdel* inte utvecklas alls eller bara i liten grad är en typisk följd av att ett barn med minoritetsspråk varken får undervisning i eller på sitt modersmål. Som elev har hon eller han då inte möjlighet att tillägna sig de aspekter av språket som hör till detta språks användning i skrift och går också miste om stora delar av det ordförråd som används för att beskriva och tala om olika ämnen. Den som inte har talat om det innehåll som hör till skolans olika undervisningsämnen på sitt förstaspråk kommer inte att ha något ordförråd för detta på det språket.

1. Det här inledande avsnittet bygger på Kenneth Hyltenstams kapitel i Att läsa och skriva – forskning och beprövad erfarenhet, Myndigheten för skolutveckling, 2007.

2. Majoritetsspråk: Det språk som i ett flerspråkigt samhälle används av den dominerande befolkningsgruppen.

3. Minoritetsspråk: Språk som i ett flerspråkigt samhälle används av en språklig minoritet.

På grund av olikheter i familjesituation och intensiteten i kontakten med modersmålet uppvisar elever som kommer till skolans modersmålsundervisning starkt varierande behärskning av sitt förstaspråk. Denna variation är betydligt större än bland svenska elever i deras modersmål. Undervisningen i modersmål måste därför kompensera för de aspekter på språkanvändning som eleven saknar i sin livssituation. Vissa elever behöver stöd både för att bygga ut språkets bas, så att den utvecklas till normal åldersnivå, och för att utveckla språkets utbyggnad. För andra gäller det huvudsakligen att arbeta med språkets utbyggnad på samma sätt som för majoritetseleverna i deras modersmål, svenska. Man kan i detta sammanhang tänka på att det för elever med svenska som modersmål finns få mål som skolan ägnar så mycket tid och stöd åt som utvecklingen av utbyggnaden i modersmålet – flera timmars undervisning i veckan genom hela skoltiden!

En annan viktig orsak till att minoritetsbarns inlärn timer av förstaspråket kan hämmas är omgivningens attityder till språket i fråga. Inom ett givet samhälle värderas majoritetsspråket högt och minoritetsspråken lägre – detta gäller alltid om man med termen minoritet avser en dominerad grupp. Det gör att elever, som i vissa åldrar är mycket känsliga för social status, har låg motivation att använda och lära in minoritetsspråket, medan de gärna anpassar sig till de svenska kamraterna i språkligt hänseende och av det skälet är mer motiverade att lära sig majoritetsspråket. Om skolan däremot ger undervisning både i och på minoritetsspråket, bidrar detta till språkets ökade status och därigenom också till elevernas ökade motivation att utveckla sitt språk.

Forskning om läsande och skrivande

Synen på vad läs- och skrivförmåga är för något har förändrats mycket med tiden. Våra samhällen i dag ställer helt andra krav på den förmågan än för bara femtio år sedan. I såväl forskning som pedagogisk praktik och genom utvärderingar och mätningar av en individs läs- och skrivförmåga framträder ett skifte i synen på läsning och skrivande. Från att ha sett språkliga förmågor som ett antal mer eller mindre universella kognitiva färdigheter som kan mätas på ett relativt enkelt sätt och med i stort sett samma instrument världen över, dominerar i dag insikten om hur komplex språkförmågan är. OECD:s definition av läs- och skrivförmåga från 1995 kan ses som ett exempel på vad den innebär:

Förmågan att använda tryckt eller handskriven text för att

- fungera i samhället och fylla kraven i olika vardags-situationer
- kunna tillgodose sina behov och personliga mål
- förkovra sig och utvecklas i enlighet med sina personliga förutsättningar.

Den läs- och skrivförmåga som anses utgöra en del av våra mänskliga rättigheter är inte en gång för alla given. Historien hjälper oss att se att det är förhandlingsbart och förändringsbart. Av den anledningen kan vi förutse att förhandlingar om innehållet i de mänskliga rättigheterna med avseende på aspekter som rör läs- och skrivförmågan alltid kommer att pågå.

Kompletterande forskningsperspektiv

Den kunskap som forskningen till dags dato bidragit med vilar på flera olika perspektiv. På ett övergripande plan kan de här perspektiven grupperas i två huvudtyper. Den första huvudtypen har individen i fokus, så kallade intra-individuella perspektiv. Dessa har med tiden vuxit sig starka inom forskning om läs- och skrivsvårigheter. Under de senaste trettio åren har forskningsarbetet till mycket stora delar inriktats mot studiet av fonologiska aspekter som fonologisk medvetenhet och studiet av biologiska och neurologiska orsaker till uppkomsten av svårigheterna. Den andra huvudtypen av perspektiv, så kallade inter-individuella perspektiv, har å andra sidan fokuserat på läsandet och skrivandet som det pågår i samhället. Framträdande frågeställningar inom detta perspektiv rör hur läsande och skrivande lärs in och utvecklas i den kultur och det samhälle man lever i, hur det används i olika situationer, vilka funktioner det fyller i en människas liv. Huvudfokus har inom dessa inter-individuella perspektiv legat på studiet av det som brukar kallas för normal läs- och skrivutveckling.

De här huvudtyperna av perspektiv har båda bidragit med betydelsefull kunskap om en individs utveckling av sin läs- och skrivförmåga. Men de gör det således utifrån olika utgångspunkter. För att förstå en individs utveckling behöver vi båda dessa huvudtyper av perspektiv. De utgör med andra ord viktiga komplement till varandra. Med hjälp av dem uppnås både bredd och djup i vår kunskap. I framtiden är det möjligt att det finns behov av ytterligare andra typer av perspektiv som vi i dag inte kan skönja.

Intresse och engagemang som drivkraft

Forskning om tidig läs- och skrivinlärn timer visar på att barn i mycket låg ålder kan utveckla ett stort intresse och engagemang för läsande och skrivande. I möten med skriftspråket, i högläsningstunder och gemensamt skrivande, ges de en begynnande förståelse för varför man läser och skriver, och kan se glädjen i att läsa och skriva.

I de här sammanhangen får de naturligtvis också förebilder och modeller för hur man gör när man läser

och skriver. Många barn försöker därför pröva på att läsa och skriva på egen hand. Mycket vanligt är att de börjar med att skriva. De blandar då ofta egenhändigt komponerade krumelurer med bokstäver och andra skrivna tecken och symboler. Sitt eget och andras namn är många gånger ord de snabbt lär sig att känna igen som en helhet. Allt detta leder för en hel del elever till att de börjar fundera över och ställa frågor om bokstäverna.

I undersökningar av såväl yngre som äldre elevers läsförmåga finner man ett tydligt samband mellan deras intresse och engagemang för läsning och den faktiska läsförmågan. Ju mer de läser på fritiden och med engagemang, desto bättre lyckas de i sin läsning senare i livet.

Bokstavskunskap och andra språkliga förmågor

Sedan länge har forskningen visat att elever som klarar den allra första läs- och skrivinläringen mycket bra är fonologiskt medvetna och har god kunskap om bokstäverna och språkljuden. Bokstavskunskapen är alltså central i arbetet med att lära sig att knäcka skriftkoden och att lära sig ljudningsstrategin. Den strategin ligger vidare till grund för att automatisera avkodningen och utveckla den ortografiska helordsläsningen. Men under de senare åren har man också visat att elevers mer generella språkliga förmågor samverkar tydligt med både den tidiga och den fortsatta läs- och skrivutvecklingen. Exempel på sådana språkliga förmågor är att ha ett stort ordförråd, kunna återge satser och berättelser samt kunna ta en aktiv del i samtal.

Samtal

Att samtala och att kunna vara en aktiv samtalsdeltagare har stor betydelse för utveckling av förmågan att läsa och skriva. Men även det motsatta gäller. Genom att läsa och skriva utvecklar eleverna exempelvis sitt ordförråd. I läsandet och skrivandet får de möta berättelser, beskrivningar, förklaringar, instruktioner och argumentationer som ligger mer eller mindre nära den egna vardagen eller de egna intressena. På så sätt ges de möjlighet att utveckla sin förmåga att exempelvis röra sig inom olika ämnesområden. Samtal som omger läsandet och skrivandet ger eleverna tillfällen att återberätta och beskriva, tolka och förklara, värdera och argumentera samt göra kopplingar till egna erfarenheter och förut säga vad som kan komma att hända. Den här formen av samtal stödjer utvecklingen av ordförrådet och så kallat situationsoberoende språk. Forskningen visar att elever som deltar aktivt i samtal som innebär att man använ-

der mer situationsoberoende språk har en god prognos i läs- och skrivutvecklingen. De här samtalen leder också till att eleverna ges möjlighet att utveckla olika typer av lässtrategier i sitt läsande och skrivande. Det rör allt från enkla strategier av att kunna återge fakta och detaljer till att tolka innehåll och undersöka texters form och funktion.

Fortsatt läs- och skrivutveckling

Behovet av alla de här kunskaperna, förmågorna och strategierna blir särskilt tydliga när eleverna ska läsa och skriva längre texter och texter av olika slag inom olika ämnen. Om inte förr, så möter de sådana texter i årskurs 3 och 4. De här texterna ställer nu stora krav på avkodningsförmågan, den allmänna språkliga förmågan och förmågan att röra sig i olika slags texter. Det är alltså väsentligt att eleverna i god tid före mötet med sådana längre texter automatiserat sin förmåga att hantera skriftkoden – avkoda i läsning och inkoda i skrivandet. Det innebär att de utvecklat sitt ortografiska helordsläsande och -skrivande med hjälp av ljudningsstrategin.

Det är också betydelsefullt att eleverna får stöd genom samtal om texternas innehåll för att kunna utveckla läs- och skrivstrategier som rör förmågan att såväl bygga som använda ordförrådet samt olika lässtrategier. Några framträdande strategier för att underlätta meningsskapandet är att kunna knyta an till egna erfarenheter, identifiera budskap, sammanfatta innehåll, se orsakssamband, göra förutsägelser om vad som ska komma närmast, dra slutsatser och generalisera, associera till andra texter de läst eller skrivit samt kritiskt granska texters form och innehåll. Ett rikt ordförråd och sådana här lässtrategier hjälper eleverna att förstå och tala om de ämnen som texterna handlar om. Det bidrar till att de kan röra sig både på och mellan raderna i texterna.

Det gäller nu helt enkelt för eleverna att utveckla sina läs- och skrivstrategier som rör avkodning, ordförråd, meningsskapandet och den mer allmänna språkförståelsen, så att de enkelt och smidigt kan röra sig i olika slags texter, såväl skönlitterära texter som sakprosatexter. Förmågorna att ha automatiserat användningen av skriftkoden samt att kunna röra sig i ett situationsoberoende språk och i olika slags texter bidrar alla till att få flyt i läsandet, både högläsandet och det tysta läsandet, och i skrivandet. Det bidrar också till att kunna anpassa sitt läsande och skrivande till syftet med aktiviteten. De här aspekterna utgör grunden för att eleverna ska bli rörliga i sitt läsande och skrivande och därmed bli aktiva, intresserade och engagerade meningsskapare i skriftspråket.

Elevers bakgrund

Bygget av de här förmågorna påbörjas i större eller mindre utsträckning redan i förskoleåldern. Det sker i familjen, och för många elever förstärks det i förskolan och förskoleklassen. Elever kommer från olika uppväxtförhållanden och ges olika möjligheter till att bygga de här förmågorna. Det gäller såväl elever med svenska som förstaspråk som elever med svenska som andraspråk. Sociokulturell bakgrund visar sig vara några av de mest framträdande aspekterna, vilket framgår av de internationella undersökningarna PIRLS och PISA som Sverige deltar i. Elever som kommer från hem där man läser och skriver samt samtalar om detta når högre resultat än elever som inte alls eller i liten utsträckning möter sådana verksamheter i hemmen. Kön är en annan aspekt av betydelse. I de flesta länder når flickorna bättre läsresultat än pojkarna. Flickor uppvisar också en betydligt mer positiv attityd till läsning än pojkar. Men i Sverige har skillnaden mellan flickors och pojkars resultat i årskurs 4 minskat sedan 2001 genom att flickornas resultat har försämrats. Elever har således olika vanor av att delta i de språkliga verksamheter som de möter i skolan. Det kan beskrivas som att de har lärt sig att vara i och röra sig inom olika språkliga landskap.

Elevers språkliga landskap

På ett mer allmänt plan är de språkliga landskap som vi lever i idag annorlunda än för bara tio år sedan. Det vardagliga samtalet har fått konkurrens av nätbaserade kommunikationsformer. Redan små barn tillbringar en stor del av sin tid med exempelvis olika digitala spel. Medierna och populärkulturen har blivit allt viktigare. Det skrivna ordet tillsammans med en mängd andra typer av visuella symboler attraherar och engagerar barn och unga på ett sätt vi tidigare inte sett exempel på. Illustrationer och bilder av olika slag har fått en ännu mer framträdande plats i samverkan med den skrivna texten. Vi lever således i en ny medieålder med bland andra sätt att läsa och skriva i tillägg till tidigare. Undersökningar visar emellertid att det är stor överensstämmelse mellan läsförmågan på papper och på nätet, även om många når något bättre resultat när de läser på nätet. Det är inte heller de mest flitiga användarna av digitala verktyg som lyckas bäst utan de som tillbringar lagom mycket tid vid det.

De allra flesta barn har således redan innan de börjar skolan mött skriftspråket och andra visuella symboler såväl i pappersmediet som på nätet. Exempel på texter och visuella symboler av olika slag kan vara sagor, faktatexter, tecknade serier, sångtexter, sporttabeller, beskrivning och benämning av leksaker, menyer i datorspel, varumärken, loggor och skyltar. De senaste årens forskning visar på att redan små barn gör sina

val utifrån vad som är häftigt, spännande och vad som inte är det. Yngre såväl som äldre elever gör således sina val av vilka verksamheter de vill delta i och vara meningsskapare av, exempelvis vilka texter de vill vara med och läsa och skriva. De är på så sätt både deltagare och medskapare av den kultur de lever i. Forskningen pekar också på betydelsen av att i skolarbetet ta vara på de läs- och skrivintressen eleverna redan har och de vanor de har utvecklat inom andra verksamheter, för att vidareutveckla det till ytterligare andra sätt att läsa och skriva. Skolan kan därmed för många elever stå för det främmande och nya som de inte mött tidigare. Det är en spännande uppgift och utmaning att göra de här mötena övervinnliga och meningsfulla för eleverna.

Uttrycksformer i dialogiska och flerstämmiga miljöer

Läsandet och skrivandet av svåra texter kan underlättas av goda stödstrukturer som ett rikt förarbete och efterarbete. I en sådan omgivning kan man använda en mängd aktiviteter och andra uttrycksformer för att förbereda sig inför läsandet eller skrivandet av en text och för att följa upp det. Samtal, bildskapande, informellt kortskrivande och dramatiserande är några sådana aktiviteter. Goda illustrationer till texter är ett sätt att levandegöra dem. Texten har ett innehåll, en form och en melodi som på samma sätt som klara och inbjudande bilder är ämnade att fånga sin läsare. Texten är lätt att komma ihåg vid åsynen av bilderna. Man kan med andra ord finna stöd i både text och bild för att kunna fördjupa sig i ämnet för texten. Arbete med de här olika uttrycksformerna måste också samverka och bygga på varandra. I annat fall är det risk för att resultatet blir en glad göra-miljö utan mål och mening. Eleverna måste ges möjlighet att exempelvis få uppleva att det de ritar, kan de skriva om; det de skrivit, kan de läsa och samtala om; det de ritat, skrivit, läst och samtalat om, kan de dramatisera och så vidare. Varje gestaltning bygger på och stödjer på så sätt en annan gestaltning. De olika uttrycken, stämmorna, står i dialog med varandra och går hand i hand i en flerstämmig miljö. Olika gestaltningar, olika yttranden, olika röster ger energi för lärande i en rik dialogisk läromiljö.

Dokumentation, dokumentation, dokumentation...

I skolarbetet är det vidare väsentligt att följa elevernas utveckling fortlöpande och dokumentera deras framsteg. Dokumentation kan ta sig olika uttryck. Det kan bestå av foton av arbetet, elevernas egna produkter och inläsningar på band samt översikter av det slag som det här materialet utgör. Den här dokumentationen ger

också en god grund att stå på när någon elev av någon anledning stannar upp i sin utveckling. Då kan det bli nödvändigt att gå vidare och nära studera elevens förmågor genom exempelvis olika former av bedömningar. Alla dessa former av dokumentation ger läraren möjlighet att se eleven i ett större sammanhang och samtidigt på ett mer ingående sätt. Det hjälper till att visa vilka kunskaper, förmågor och strategier eleverna redan erövrat som man i ett pedagogiskt sammanhang kan bygga vidare på.

I den här forskningsbakgrunden har vi lyft fram aspekter av elevers läs- och skrivutveckling som är viktiga att uppmärksamma och dokumentera. De rör elevens läsning och skrivande i mötet med olika texter och textuppgifter samt i vilka situationer det sker. Av elevens läs- och skrivfärdighet har vi särskilt poängterat olika avkodningsstrategier och förmågan att automatisera avkodningen, strategier för att fördjupa förståelsen samt motivation, intresse och engagemang för läsande och skrivande.

Hur eleven utvecklar de här färdigheterna hänger bland annat samman med vilka texter och textuppgifter hon eller han möter. Här har vi pekat på aspekter som mötet med olika slags texter, texternas innehåll och ordrikedom samt textlängd. Centrala aspekter av situationen är slutligen om eleven läser och skriver tillsammans med andra eller på egen hand, om läsandet och skrivandet ingår i ett mer omfattande sammanhang och om man följer upp det lästa eller skrivna med samtal eller med andra uttrycksformer. De här olika aspekterna utgör basen för observationspunkterna i det här bedömningsmaterialet.

Talet är grunden!

I skolans värld förutsätter det tidiga lärandet att talat språk används i många olika situationer i liten eller större grupp. Samtalen kring upplevelser i vardagen eller kring det elever läst eller sett, där läraren ställer öppna frågor och inspirerar eleverna att anknyta till sina egna erfarenheter, utvecklar och utmanar språkförmågan. Samtidigt tar erövrandet av nya språkliga förmågor, läsning och skrivning, stor plats och kräver koncentration. Men likaväl som att läsundervisning måste fortsätta även när eleverna knäckt koden måste uppmärksamheten på elevernas kommunikativa, muntliga förmåga vara fortsatt stor. Det är engagemanget att delta i samtal, drivkraften att kunna uttrycka sin mening, glädjen att berätta, att leka med språket, att försöka förklara och själv förstå mer och mer som driver på utvecklingen.

Talet och samtalet är för oss alla till stor del vårt ansikte utåt. Att samtala och tala är led i socialisationsprocessen – att lite i sänder träda ut i en alltmer offentlig sfär och klara sig i allt fler sammanhang. Det är mycket som kan hända i möten med kamrater och nya situationer som kan komplicera den processen. Därför är det betydelsefullt att skolans lärare är observanta på elevernas muntliga utveckling: på elever som kanske tystnar, på elever som använder språket som maktmedel, på elever som stannar av i den kommunikativa utvecklingen eller på annat sätt hämmas i sin språkutveckling. Här måste också framhållas att elevers muntliga förmåga kan te sig helt olika i olika situationer, vilket betyder att de vuxna behöver skaffa sig en allsidig bild av hur eleverna förmår uttrycka sig i olika situationer i och utanför klassrummet.

I kursplanen för svenska som andraspråk finns i syftesbeskrivningen en formulering om att undervisningen ska ge eleverna ”rika möjligheter att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå utan att ställa för tidiga krav på språklig korrekthet”. På så sätt vill kursplanen belysa vikten av att eleverna i undervisningen utmanas att våga pröva sätt att uttrycka sig som de ännu inte riktigt behärskar, att de vågar ta risker, eftersom detta är centralt i utvecklingen av språket. Den som har ett annat modersmål ska inte hämmas i samtalet av sin formuleringsförmåga på svenska – språk är till för kommunikation.

Att tala och samtala

När det gäller att samtala ska eleven kunna framföra egna åsikter, ställa frågor och ge kommentarer till det andra säger. Det vill säga eleven ska vara en aktiv språkanvändare. Att kunna ställa adekvata frågor samt komma med relevanta åsikter och kommentarer till det någon talar om är ofta ett tecken på att eleven kan lyssna. Samtala innebär således att eleven ska kunna vara både en lyssnare och en aktiv språkanvändare.

Det eleven ska kunna samtala om i de tidiga skolåren är ämnen hämtade från egna och andras erfarenheter, egna och andras texter och bilder. Samtal kan också beröra frågor om struktur och språk i egna och andras texter och bilder.

Samtal elever deltar i går ofta ut på att försöka få någon att förstå hur saker och ting hänger samman och är beskaffade och kanske också argumentera för sin sak. Hur väl verkar exempelvis eleverna förstå varandra när de resonerar om en klurig uppgift? Hur agerar de när de inte riktigt förstår? Kan den som plötsligt kommer på en lösning förklara den så de andra begriper? Kan eleven argumentera så väl att de andra blir övertygade om lösningen? De här typerna av situationer ger många tillfällen både till spontana och strukturerade samtal.

En annan sida av tal och samtal är det samarbete som pågår i lek eller vid gemensamma arbetsuppgifter. Samtal mellan elever förs på annat sätt än mellan vuxna, och det liknar inte heller alltid samtalet mellan elever och en vuxen. Läraren behöver vara uppmärksam på för det första om eleven deltar i ett samtal i ordets rätta bemärkelse och för det andra om eleverna kan hålla ett samtal i gång, växla talturer och förstå varandra. För att bilda sig en uppfattning om elevers samtal med varandra måste läraren naturligtvis diskret lyssna många gånger. Läs- och berättarupplevelser liksom uppgifter som går ut på att lösa problem tillsammans ger många tillfällen både till spontana och strukturerade samtal.

När eleven ska framföra något muntligt är kronologin ledstängen i berättandet. Det gäller såväl när eleven återger ett händelseförlopp som när hon eller han återger en berättelse eller berättar helt fritt. Beroende på syfte och funktion med det eleven muntligt fram-

för är det olika strukturer som utgör "ledstänger". Det förekommer ganska ofta att elever aldrig kommer fram till vad berättelsen egentligen går ut på, och så kan det i och för sig förhålla sig långt efter de första skolåren. Läraren bör dock försöka lägga märke till hur mycket hjälp eleven behöver för att "få ihop" sin berättelse. Det är annars lätt att i efterhand minnas att eleven berättat men inte hur det fungerat och hur eleven lyckats skapa ett sammanhang i berättelsen. Att kunna berätta fritt och sammanhängande hänger ihop med kunskap om hur man gör när man berättar och också med förmågan att minnas. Ett stöd för minnet i berättandet kan i hög grad vara visuellt: bilder, illustrationer i sagoböcker och egna teckningar.

Att avgöra om uttrycksförmågan är rimligt god är naturligtvis svårt, men det gäller att iakttä och lyssna till hur samtalet fungerar. Verkar det som om eleven kan uttrycka det hon eller han faktiskt vill uttrycka i de olika talsituationer en skoldag erbjuder? Eller, är det så att eleven får nöja sig med att uttrycka det hon eller han kan? Att bli van vid att arbeta muntligt med varierande uppgifter leder för det mesta till att man känner sig trygg, en viktig förutsättning för att våga uttrycka det man verkligen vill ha sagt.

Elever blir ofta ivriga när de samtar. Liksom vi vuxna kan de då snubbla på orden, ta om, börja på nytt mitt i en mening, upprepa sig och så vidare. Sådant tillhör talspråkets egenheter. Men om meningarna oftast blir obegripliga på grund av sin konstruktion eller om användning och böjning även av ganska vanliga ord är osäker måste detta uppmärksammas och eleven få extra stöd i språkanvändningen. Svårigheter i att lära sig skriva bottnar hos många elever just i ett osäkert eller outvecklat tal.

Talets och samtalets plats i elevens utveckling och lärande är central. Utvecklingen av den muntliga förmågan låter sig dock inte fångas på riktigt samma sätt som utvecklingen av förmågorna att läsa och skriva. Tal och samtal är liksom läsning och skrivning beroende av situation, mottagande, personlig trygghet och grupptillhörighet. En elev som tystnar, eller vars tal inte utvecklas mot ökad komplexitet, signalerar svårigheter och här är skolan ansvarig för att få till stånd specialisthjälp. Tysta elever gör ju per definition inte väsen av sig och kan lätt bli "osynliga". Å andra sidan kan vissa elever tidigt vara muntligt avancerade inom något område men inte på ett annat eller utvecklas snabbt efter att ha haft en tillbakadragen period.

Utvecklingen av den muntliga förmågan kan sägas vara ännu mindre linjär än till exempel läs- och skrivutvecklingen. Visst märker man snabbt skillnaden mellan en sjuåring och en trettonåringssätt att berätta, beskriva eller förklara. Den äldre eleven kan oftare skapa

sammanhang i samtal och berättande, bygga vidare på andras repliker, formulera om vad hon eller han sagt för att andra ska förstå, hålla fast vid den röda tråden i samtalet och kunna återgå till den efter utvecklingar. Men vissa sjuåringar är närmare exempelvis en tio- eller elvaåring än sina jämnåriga kamrater och vice versa. Spännvidden är stor och utvecklingsgången slingrande. I elevens observationsschema gestaltas detta så att de flesta punkter återkommer på varje sida. Det finns en viss progression mellan dessa observationspunkter på så sätt att punkter som har att göra med berättande finns med mer utförligt i början av observationsschemat, medan förmåga att anpassa sitt sätt att tala, samtala och lyssna samt presentera på egen hand finns mer företrätt i slutet.

Den muntliga dimensionen i lärandet

Avsnittet om muntlighet disponeras på ett annat sätt än det kapitel som handlar om läsning och skrivning. För läraren är det viktigt att veta vad som behöver iakttas för att ha möjligheter att följa varje elevs utveckling. Tre dimensioner står i centrum för iakttagelser av muntlig förmåga:

- tal, samtal och lyssnande som rör berättande i olika sammanhang och med varierande innehåll: från självupplevt och personligt till litterärt, från verkligheten i olika tider till fantasin som inte känner några gränser;
- tal, samtal och lyssnande som rör beskrivande, förklarande, instruerande och argumenterande sammanhang, vars innehåll är mycket skiftande, till exempel från aktuella händelser till historia, från närmiljö och natur till rymden och världen.
- tal, samtal och lyssnande där eleven ska fokusera sin förmåga att anpassa sig till olika syften, situationer och mottagare i allt från vanliga vardagssamtal till situationer där eleven ska genomföra en muntlig presentation på egen hand

Följande avsnitt innehåller förslag till observationer/iakttagelser av den muntliga praktiken i lärandet och anknyter till vad undervisningen kan ge utrymme för mot bakgrund av kursplanernas intentioner. I kursplanen för svenska finns också framlyft att eleverna ska få möta och bekanta sig med de nordiska språken och de nationella minoritetsspråken. Där anges också att de ska kunna diskutera språkliga varianter av svenska språket. Sådana aspekter som rör kunskap om språk och språkliga varianter behandlas däremot inte i det här bedömningsstödet.

Jag kan berätta i grupp och lyssna på andra

- berättar i mindre eller större grupp
- behåller ordet i samtal med andra
- lyssnar koncentrerat och engagerat på den som har ordet
- samtalar med kamrat/kamrater om händelser i vardagen
- samtalar i gruppen om både egna och andras upplevelser eller om aktuella händelser
- sva: förstår och gör sig förstådd på svenska

- Regelbundet berätta om händelser, vad man läst, vad man sett, vad man lärt.
- Måla bilder efter högläsning som illustrerar ett aktivt lyssnande utifrån en frågeställning.
- Berätta med hjälp av bilder eller föremål.
- Samtala om egna upplevelser och intervjua varandra.
- sva: Laborera med lekar/övningar som uppmärksammar svenska språkets uttal, betoning och satsmelodi.

[illegible]

Eleven återberättar sammanhängande händelser, sagor eller andra berättelser

Jag kan återberätta en händelse eller saga så andra förstår vad jag menar

Uppmärksamma och notera om eleven:

- återger sagor och berättelser som lästs, hörts eller setts
- berättar så att innehåll och handling framgår på ett tydligt sätt
- sva: förstår och gör sig förstådd på svenska

Exempel på undervisning

- Återge berättelser som har presenterats i undervisningen.
- Återge berättelser från olika kulturer och tider.
- Förbereda och därefter berätta något inför en grupp.
- Återberätta händelseförlopp med eller utan bildstöd till exempel från ett TV-program, en tidningshändelse, en historisk händelse eller en berättelse.
- Göra ritsagor där händelseförloppet illustreras och används som stöd för återberättandet.
- Träna återberättande genom stafettberättande.
- sva: Träna kommunikativa strategier när språket inte räcker till, till exempel att formulera sig på annat sätt och att förenkla.

Eleven berättar längre sammanhängande berättelser med tydlig poäng

Jag kan berätta längre berättelser så poängen blir tydlig

Uppmärksamma och notera om eleven:

- berättar en berättelse med inledning, händelseförlopp och avslutning
- berättar så att åhöraren förstår berättelsens poäng
- sva: förstår och gör sig förstådd på svenska

Exempel på undervisning

- Berätta med hjälp av bilder, tankekartor eller andra hjälpmedel för minnet.
- Berätta med hjälp av bilder eller texter som illustrerar en person, en plats och ett problem.
- Återberätta historier med tydlig poäng.
- Spela rollspel för att återge aktuella händelser.
- Berätta en förberedd berättelse för en kamrat som återberättar denna för en annan kamrat och så vidare
- sva: Träna kommunikativa strategier när språket inte räcker till, till exempel att formulera sig på annat sätt och att förenkla.

OBSERVATIONSPUNKTER

BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE OCH ARGUMENTERANDE

Eleven beskriver olika företeelser så att andra förstår

Jag kan beskriva olika saker så andra förstår vad jag menar

Uppmärksamma och notera om eleven:

- kan beskriva på ett enkelt sätt hur någonting ser ut, hur det är eller beter sig så andra förstår
- sva: förstår och gör sig förstådd på svenska

Exempel på undervisning

- Använda varierande ord och begrepp för att uttrycka känslor, kunskaper och åsikter.
- Skapa förtrogenhet med språkliga nyanser och värdeladdningar.
- Beskriva dolda föremål för varandra.
- Beskriva olika föremål och situationer inom olika ämnesområden.
- Göra signalement på kända personer eller figurer som sedan beskrivs för varandra.
- Beskriva för varandra vad man vet och vad man vill lära sig mer om inom ett kunskapsområde.
- Skapa tankekartor som stöd för beskrivningar i olika ämnen.
- sva: Gå igenom ord och begrepp som används i beskrivningar.

OBSERVATIONSPUNKTER

BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE OCH ARGUMENTERANDE

Eleven förklarar på ett begripligt sätt

Jag kan förklara så att andra förstår vad jag menar

Uppmärksamma och notera om eleven:

- kan förklara vardagliga händelser
- kan förklara ett innehåll/budskap så andra förstår
- sva: förstår och gör sig förstådd på svenska

Exempel på undervisning

- Presentera och förklara något man lärt sig.
- Lösa och förklara matematiska eller andra problem där alla får komma till tals och olika lösningar prövas.
- Förklara dubbelbottnade budskap.
- Förklara hur man använder en ordlista.
- Förklara svåra ord och begrepp inom olika ämnen.
- sva: Gå igenom ord och begrepp som används när man förklarar något.
- sva: Använda ett komplext innehåll och använda strategier för att rätta till eventuella missförstånd.

Eleven ger och tar muntliga instruktioner

Jag kan ge och ta muntliga instruktioner

Uppmärksamma och notera om eleven:

- har förmågan att instruera andra
- har förmåga att förstå och följa när andra instruerar om något
- sva: förstår och gör sig förstådd på svenska

Exempel på undervisning

- Arbeta parvis med en skärm mellan sig där den ena ritar och instruerar och den andra försöker göra likadant.
- Instruera kamrater i hur man leker olika lekar och spelar olika spel.
- Ställa frågor och lyssnar på andra när en gemensam uppgift ska utföras.
- Viska en instruktion till en kamrat som ska utföra ett uppdrag och där resten av gruppen får gissa hur instruktionen formulerades.
- Instruera genom att ge olika typer av uppmaningar som sedan ska utföras av andra elever.
- sva: Gå igenom ord och begrepp som används vid instruktioner.
- sva: Använda ett komplext innehåll och rätta till eventuella missförstånd.

OBSERVATIONSPUNKTER

BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE OCH ARGUMENTERANDE

Eleven uttrycker åsikter, argumenterar och tar intryck av andras argument

Jag talar om vad jag tycker och tänker och lyssnar på andras åsikter

Uppmärksamma och notera om eleven:

- ställer frågor och uttrycker åsikter
- bygger vidare på vad andra sagt genom att kommentera med egna tankar och upplevelser
- lyssnar och kan vidareutveckla argument och åsikter – kan hålla fast vid men även byta åsikt om övertygande argument ges
- sva: förstår och gör sig förstådd på svenska

Exempel på undervisning

- Utgå från en händelse, ta ställning och argumentera för sitt ställningstagande.
- Diskutera intryck och uppfattningar av gemensamma upplevelser (film, teater, böcker, musik etc.).
- Diskutera olika dilemman och ta egen ställning.
- Argumentera för en egen åsikt eller en grupps gemensamma åsikt.
- Spekulera om aktuella frågor, hur händelser hör ihop eller kan komma att utvecklas.
- Delta i olika typer av beslutsprocesser.
- sva: Gå igenom ord och begrepp som används i argumentationer.
- sva: Använda ett komplext innehåll och rätta till eventuella missförstånd.

Eleven anpassar sitt sätt att samtala till olika syften, situationer och mottagare

Jag kan använda språket på olika sätt beroende på vilken situation det är och vilka som lyssnar

Uppmärksamma och notera om eleven:

- varierar sitt sätt att använda språket med anpassning till syfte och sammanhang
- är med i samtalet, lyssnar och försöker sätta sig in i en annan persons sätt att resonera och tänka
- framför egna tankar och motiverar varför man tänkt som man gjort
- håller sig till ämnet i samtalet
- upprätthåller till viss del samtalet/upprätthåller samtalet relativt väl/upprätthåller samtalet väl genom att lyssna, ställa frågor och turas om
- använder ord och begrepp som passar in i samtalet
- sva: förstår och gör sig förstådd på svenska

Exempel på undervisning

- Samtala om frågor och ämnen hämtade från egna och andras erfarenheter, texter och bilder.
- Låta eleverna öva på att ställa frågor som för samtalet vidare.
- Associera fritt och individuellt kring ord utifrån ett givet ämne och sedan samtala om ifall orden håller sig inom ämnet.
- Arrangera rollspel där eleverna tar olika personers perspektiv.
- Arrangera en påhittad situation där eleverna ska återge en och samma händelse till olika mottagare till exempel till en kompis, till läraren eller till tittare på ett nyhetsprogram på TV.
- sva: Träna svenska språkets uttal, satsmelodi och sambandet mellan betoning och betydelse.

Eleven förbereder och genomför en muntlig redogörelse med anpassning till syfte, situation och mottagare

Jag kan förbereda och prata om ett speciellt ämne för mina klasskamrater eller andra som lyssnar

Uppmärksamma och notera om eleven:

- förbereder en redogörelse med relevant innehåll, språk och struktur
- håller sig till ämnet för presentationen
- framför enkla/utvecklade/väluvecklade redogörelser med i huvudsak/relativt väl/väl fungerande struktur, dvs. inledning, innehåll och avslutning
- varierar i sin redogörelse språket med viss/relativt god/god anpassning till syfte och mottagare
- tittar upp, talar tydligt och visar engagemang under presentationen
- sva: förstår och gör sig förstådd på svenska

Exempel på undervisning

- Diskutera hur man bygger upp en presentation med relevant innehåll, språk och struktur.
- Förbereda ett innehåll utifrån en del av ett kunskapsområde som man blir ”expert” på och redovisa i mindre grupp för andra som inte har samma kunskaper.
- Använda stödord, bilder och digitala medier för att stödja en presentation.
- Ge respons på den som gör en presentation avseende ögonkontakt, kroppsspråk, engagemang och hur tydligt eleven talar.
- Ge dem som lyssnar på en presentation uppgiften att efteråt ställa frågor på innehållet och ge respons på om innehållet håller sig till ämnet.
- sva: Träna svenska språkets uttal, satsmelodi och sambandet mellan betoning och betydelse.

Vägar till läsning och skrivning

Att möta olika slags texter och själv ta de första stegen

OBSERVATIONSPUNKTER

A:1 LÄSA

A:1 SKRIVA

A:2 LÄSA

A:2 SKRIVA

Det kan inte nog betonas hur mycket intresset och engagemanget för att lära sig läsa och skriva betyder för att barnet ska lyckas och verkligen bli en läsare och skrivare. Den som känner sig som en läsare och skrivare vågar prova på detta och tar också egna initiativ till att själv läsa och skriva. Långt före skolåldern kan många barn sitta med en bok i knäet och "läsa" högt, vända blad och efter en stund, mycket nöjd, byta bok och ta itu med en ny! Den här läsningen visar att den unga läsaren inser själva poängen med läsning: det är intressant och spännande, man får veta något, det är naturligt att använda böcker. Likaså börjar barn att prova på att skriva i tidig ålder. Många knäcker ofta skriftkoden genom detta tidiga skrivande. De utforskar och upptäcker hur de ljud de säger kan fångas genom bokstäverna. Till en början kan det barnet skriver vara svårt att läsa, eftersom de endast får med enstaka bokstäver och inte alltid de rätta bokstäverna.

En stor andel av barnen har på så sätt erövrat en grundläggande läs- och skrivfärdighet redan innan de börjar skolan. De kan många gånger också redan läsa och skriva enklare ord och meningar. Allt detta måste också skolan förhålla sig till, ta vara på och vidareutveckla. Att göra läs- och skrivutveckling till en angelägenhet för hemmet är naturligtvis av godo på många sätt men kan inte ersätta aktivt arbete med läsning i skolan.

En vanlig form under den första tiden i skolan är att läraren ger en mängd förebilder för hur man gör när man läser och skriver. Det sker i form av högläsning, gemensamt läsande och gemensamt skrivande. Många lärare arbetar exempelvis med storbok och lillbok – en storbok kan alla i läsgruppen se och samtala omkring tillsammans med läraren. Därefter kan var och en läsa

lillboken i exakt samma utförande som den stora och när då tillfredsställelsen att ha läst en bok själv. Bekräftelsen av att klara sig som läsare betyder mycket för de flesta.

Men att det är läraren som har huvudansvaret betyder inte att eleverna är passiva mottagare. De deltar exempelvis genom att bidra med frågor eller kommentarer till det lästa och förslag på formuleringar i skrivandet. Ämnen som engagerar eleverna och som är elevnära ger en god grund för att de ska delta aktivt och så småningom själva prova på att läsa och skriva enstaka ord eller fraser. Alla ämnen som behandlas är emellertid inte lika engagerande eller elevnära för alla elever från en första början. En god hjälp på vägen till att få ämnen att ligga eleverna mer nära är att bygga förförståelse.

Förförståelse skapas till exempel genom att läraren berättar, att man ser på bilder som ingår i texten eller tillsammans väljer bilder till det som ska skrivas om, läser innehållsförteckning, rubriker eller baksidestext och samtalar om vad texten kan tänkas handla om och gå ut på. Vissa ord och begrepp som hör till textens ämne kan behöva förklaras. Jämförelser med annat man läst eller skrivit i liknande texter bidrar också till att vara förebilder och ge förförståelse. Det ger möjligheter att reflektera och knyta egna erfarenheter till textens innehåll. Alla elever har nytta av att förförståelsen byggs upp och att syftet med arbetet är klart. För flerspråkiga elever är detta särskilt viktigt att beakta.

Med hjälp av att bygga förförståelsen inför mötet med texter och textuppgifter eleverna inte tidigare stött på breddas elevernas repertoar av läsande och skrivande. De får på så sätt möta olika slags texter inom skönlitteratur och sakprosa och får tidigt lägga grunden för ett intresse och engagemang för olika ämnen. Genom högläsningen får de möta både långa och korta texter som de ännu inte har möjlighet att ta del av på egen hand. Att bli läst för, att delta i samtal om det man läst tillsammans, att fundera över det man hört läsas och att uttrycka sig i bild eller genom dramatisering är såväl språkutvecklande som spännande och intressant. Under hela skoltiden betyder lärarens högläsning mycket för elevernas utveckling: av gemenskap, engagemang,

ökande förtrogenhet med språkets skriftliga uttrycksformer, utveckling av ordförråd och inte minst för njutning av god högläsning!

Eleverna behöver en lekfylld och engagerande introduktion till mötet med texter och textuppgifter. Men hur de tar emot detta kan till exempel påverkas av olika kulturella normer. Eleverna kan vara vana vid olika "läs- och skrivrutiner" och olika sätt att exempelvis närma sig berättelserna och faktatexterna. Detta kanske tar sig uttryck i att de verkar ha svårt att koncentrera sig. De måste lära sig en ny kod till texternas värld skulle man kunna säga, och en sådan nödvändig kodväxling måste varsamt stödjas av den vuxne.

Under läsandets och skrivandets gång ser läraren också hur eleverna reagerar. De kan genom ansiktsuttryck och kroppsspråk visa att de hänger med och om de vill ställa frågor eller kommentera. I samtalen efter läsandet och skrivandet får läraren mycket information om vad eleverna uppfattat och förstått: någon har kanske dragit egna slutsatser som inte direkt utsägs, någon försöker sammanfatta och se poängen eller budskapet, någon fångas av kluriga ordvändningar eller roliga ljudkombinationer, det vill säga lagt märke till något av språkets fonologiska sida. Någon kan också ha sett hur text och bild hänger ihop eller att bilden tillför något som inte riktigt kommer fram i texten. De reflekterar, funderar och inspirerar varandra att göra likadant. Redan i dessa tidiga samtal kan man se hur de skapar egna inre bilder och använder en mängd olika läs- och skrivstrategier som kan berika förståelsen av det som läses eller skrivs.

Att det första läs- och skrivintresset och reflekterandet stöds och underhålls betyder särskilt mycket för de elever som behöver lite mer tid än kamraterna för att lära sig läsa och skriva. När något går sakta framåt är annars risken stor att misströsta och tröttna. I den totala läs- och skrivupplevelsen skapas förtrogenhet med det skrivna språket och dess speciella formuleringar.

Många elever har vana vid skrivet språk redan när de börjar skolan genom att vuxna har läst för dem eller skrivit tillsammans med dem. De har då blivit förtrogna både med olika textstrukturer och med det skrivna språkets speciella vändningar. På den vägen upptäcker eleverna efter hand att det finns ett gemensamt symbol-språk för alla läsare och skrivare. För att utveckla den egna läs- och skrivförmågan behöver eleven ges möjligheter att läsa och skriva om sådant som engagerar och berör samt ha tillgång till olika funktionella tekniker. En grundläggande teknik för att skapa mening i läsandet och skrivandet är att återge respektive föreslå samt kommentera olika delar av innehållet. När det gäller symbolhanteringen är en av de tidiga teknikerna i skrivandet att kopiera/skriva av ord eller uttryck. Man kan

känna igen något som text, "rita" av den och kontrollera med förlagan. Motsvarande enkla teknik för läsandet är att känna igen ordet som en helhet eller ordbild utan att dela upp det i några mindre delar.

På ett lekfullt sätt har många elever mycket tidigt blivit delaktiga i de skrivna symbolernas värld, för många andra blir det skolan som både väcker och utvecklar intresset. Lek med ord, nonsensord i rim och ramsor av olika slag, handlar ju främst om form. Genom leken med språkets form ökar den fonologiska medvetenheten om att ljud och ljudkombinationer inte behöver bindas till ett innehåll. Det är relativt enkelt att kunna återge ramsor man hört, spontant hitta på ljudföljder (till exempel lika ljud i början och inuti ord, till exempel Bagare Bengtson bakar brända bullar...) och spontant hitta på slutrim. Ett nytt steg är att kunna tala om vad som låter likadant och kunna skapa ljudlikheter och slutrimord till ett givet ord. Genom att på så sätt få leka med språket på ett systematiskt sätt med till exempel rim och ramsor, läggs så grunden för utvecklingen av ljudningsstrategin i vilken kopplingen ljud-tecken får sin praktiska tillämpning.

Att finna engagemang i det egna läsandet och skrivandet

OBSERVATIONSPUNKTER

A:3 LÄSA

A:3 SKRIVA

OBSERVATIONSPUNKTER

A:4 LÄSA

A:4 SKRIVA

Som stöd för den fortsatta utvecklingen av det egna läsandet och skrivandet behöver alla elever se språket i bruk. Funktionen är det väsentliga för att skapa ett engagemang. Varför ska vi läsa eller skriva? Utrymmet för mötet med olika slags texter måste hela tiden vara stort, även det som eleverna inte själva kan läsa och skriva! Texterna är den källa till förståelse, kunskap om livet, människorna och språket som alla kan ösa ur. Här finns berättelserna, äventyren, spänningen och faktauppgifterna som blir utgångspunkt för det stimulerande och språkutvecklande samtalet, berättandet och meningsskapandet på olika sätt.

Såväl skönlitteratur, faktaböcker och uppslagsböcker av olika slag bör finnas tillgängliga för eleverna. Även annat tryckt läsmaterial behövs: tidningar, broschyrer, kataloger och så vidare. Att läraren antecknar på tavlan för att komma ihåg, att namn, boktitlar, utrustning som behövs för idrotten och så vidare blir antecknat behöver inte ens kommenteras. Det är självklart att det

skrivna språket finns och behövs. Eleverna får ju också med sig brev hem även om de inte själva kan läsa. Själva poängen med läsning och skrivning måste vara tydlig.

Ett första steg i att på egen hand erövra läsningens och skrivandets konst är att känna igen hela ord såväl som tecken och symboler. Elever kan tidigt "läsa" och skriva av både sitt och närståendes namn och lär sig att känna igen varunamn, etiketter och skyltar. Om några bokstäver inne i namnet kastas om reagerar sällan eleven utan känner igen ordet ändå. Detta logografiska stadium kan ses som ett steg på vägen mot säker läsning, där förmågan att känna igen ofta återkommande ord och delar av ord, till exempel ändelser och olika böjningsformer är betydelsefull. Men den förmågan räcker inte för att kunna läsa helt nya ord.

När elever läser och skriver är det naturligtvis innehållet, meningsskapandet och engagemanget som står i centrum, precis som när de muntligen berättar om eller beskriver något. Men för att lära sig skriva och läsa behöver elever också kunna uppmärksamma språkets form i samspel med dess betydelse. Det är däremot inte så enkelt att förstå att talets flödande ljudström till exempel måste delas upp i ord när den talade berättelsen ska skrivas ner och att den sedan kan återskapas i läsning.

Läraren behöver därför ta reda på om eleverna urskiljer stavelser, om de identifierar det första ljudet i ett ord, om de också identifierar var i ordet ett visst ljud finns och slutligen om hon eller han delar upp hela ordet i ljud. Det är i allmänhet lättare att klara stavelser samt första och sista ljud än att avgöra var i ordet ljudet finns eller dela upp ett ord i enskilda ljud. Det är också lättare att hantera kända ord än okända. Uttalet av ljud och ljudsekvenser påverkar i hög grad utvecklingen av symbolhanteringen.

För flerspråkiga elever har deras språkliga medvetenhet på modersmålet stor betydelse. Att kunna leka med ord och ljud, uppfatta skillnader och likheter liksom att lokalisera ljud i ord på sitt andraspråk förutsätter att eleven kommit ganska långt i behärsksningen av sitt andraspråk. Kopplingen ljud–tecken, uttalet av språkljud och identifieringen av bokstäver tar till exempel längre tid för de elever som måste lära sig hantera två olika skriftsystem eller bemästra ljud i svenskan som inte alls har sin motsvarighet i modersmålet. Den tidiga läsinläringen på andraspråket är förstås beroende av likheter och skillnader mellan språken: skriftsystem, förhållanden mellan vokal/konsonant, ordföljdsregler och så vidare.

För att själv kunna läsa och skriva mer än det man känner igen som helheter eller kan skriva av, blir det således intressant att lära sig bokstäverna. Frågor att samtala om när man läser och skriver tillsammans är:

Hur ser bokstäverna ut? Hur många finns det? Hur låter de? Ljudningsstrategierna för att koppla ljud till tecken kan se olika ut för olika elever men är viktiga steg mot att knäcka läs- och skrivkoden (se också kapitel 2: *Symbolhantering*).

I läsandet och skrivandet får kopplingen ljud–tecken sin praktiska tillämpning. Däremot kan inte eleven alltid läsa det de själva skrivit. Eleverna ska så småningom kunna forma bokstäverna på ett funktionellt sätt och det är en färdighet som behöver övas på olika sätt. Målet är naturligtvis att texten ska bli läsbar både för den som skriver och för andra som ska läsa den. Det är med andra ord viktigt att eleverna, redan från första dagen i skolan, får många dagliga tillfällen till skrivande för hand eller med digitalt verktyg i en lustfylld och uppmuntrande miljö. Detta oavsett var de befinner sig i sin läs- och skrivutveckling.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt A:1 – A:5 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med två meningar. Den översta meningen är formulerad för läraren och den understa för eleven. Båda formuleringarna återfinns i lärarmatrisen. I elevens observationsschema "Min språkutveckling" finns enbart elevformuleringarna.

Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning

Jag lyssnar och följer med i handlingen när någon läser för mig

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- visar intresse för berättande och högläsning genom att lyssna aktivt och uttrycka det genom ögonkontakt, minspel och genom att kommentera enstaka aspekter av innehållet eller ställa frågor
- deltar i samtal om innehållet i elevnära ordbilder och andra symboler
- uppmärksammar ibland om det som andra läst inte stämmer överens med elevens förståelse av sammanhanget

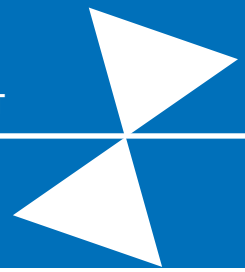
Elevens förmåga till symbolhantering:

- känner igen sitt namn och elevnära ordbilder i närmiljön, t ex namn på bekanta personer, figurer, varumärken och affärer (logografisk helordsläsning)

Exempel på undervisning

- Låta eleverna möta olika typer av texter och vara delaktiga i val av böcker utifrån intressen och teman. Gemensamt läsande används som utgångspunkt för samtal och för att ställa frågor t.ex. öppna frågor och dilemmafrågor. Exempelvis arbetar läraren med storbok och lillbok.

- Läraren är en läsande förebild som modellerar, läser och tänker högt, gör kopplingar, väver in förmågor och lästekniker, tar hjälp av elevernas förkunskaper och erfarenheter samt erbjuder en undervisning som stimulerar, stödjer och utmanar elevens textval och läsutveckling.
- Arbeta gemensamt med text och ordbanker t.ex. elevnära ord, utmana med nya ord, samla ord utifrån sinnesscheman kopplat till miljö, karaktär och händelse. Skapa texter där läraren skriver vad eleverna dikterar för att sedan läsa dessa.
- Sjunga rörelsesånger, ramsor, dikter och tillsammans hitta på egna och läsa till exempel rimsagor där eleven får fylla i, läraren läser "fel" ibland som eleven ska uppmärksamma.
- Låta eleverna parvis skriva fritt med hjälp av digitalt verktyg eller för hand och prova sedan att leta upp, markera och läsa ord.
- Låta eleverna arbeta med bokstavsljud, t.ex. ta bort eller lägga till ett ljud i ord: *Jag har gris och tar bort g. Vad får jag då? Jag har ask och lägger till m i början. Vad får jag då?*

Eleven visar förståelse för bilder, tecken och symboler

Jag använder bilder, tecken och symboler för att berätta något

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- visar intresse för gemensamt skrivande
- uttrycker sig genom att rita och måla för hand eller med hjälp av digitalt verktyg
- försöker att pröva på att skriva, dvs. skriver för hand på "eget sätt" med ett textliknande uttryck

Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder en pennfattning som underlättar ritandet och skrivandet

Exempel på undervisning

- Läraren är en skrivande förebild och modellerar skrivande, för hand, med digitalt verktyg, med projektor på tavla eller skärm, gärna med talsyntes.
- Låta eleverna rita eller skriva läsanteckningar kopplat till texten i loggbok, på post-it lappar, med hjälp av digitalt verktyg utifrån lärarens öppna frågor och olika läs- och skrivtekniker.

- Läraren resonerar med och vägleder eleven med stöd i sina anteckningar och elevens läsanteckningar. Tillsammans reflekteras över hur erfarna skrivare skriver. Läraren uppmuntrar nuvarande utvecklingsfas och stödjer och utmanar nästa fas för varje elev.
- Låta eleverna parvis skriva fritt med hjälp av digitalt verktyg eller för hand. Eleverna arbetar med bokstäver och ord t.ex. ringar in en bestämd bokstav, bokstäverna i sitt namn, räknar hur många det finns av varje bokstav och skriver ett ord som börjar med bokstaven. De turas om att skriva och läsa för varandra vad de menar att de har skrivit. Läraren går runt bland eleverna, lyssnar vad de har skrivit samt skriver under elevtexten det eleverna säger att de har skrivit. Läraren läser och resonerar tillsammans med eleverna. Vid parskrivande med hjälp av digitalt verktyg används talsyntes för att lära ut bokstavsljuden och befästa ljudningen i detta första upptäckarskrivande.
- Låta eleverna rita realistiska eller fantasifulla bilder samt pröva att skriva till bilderna.
- Låta eleverna arbeta med finmotoriska övningar t.ex. pyssla, rita och med penna skapa olika former.

Eleven deltar i textsamtal och läser ord som helheter (logografisk läsning)

Jag förstår vad texten handlar om och känner igen en del ord

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- deltar i högläsning av både korta och långa texter av olika slag samt gemensamt läsande och läser då med lärarstöd elevnära ord
- ser på egen hand i böcker och andra texter
- deltar i samtal om texter som lästs högt eller eleven sett i på egen hand och tar då hjälp av förkunskaper, bilder och lärarstöd för att kommentera och återge enstaka delar av textinnehållet

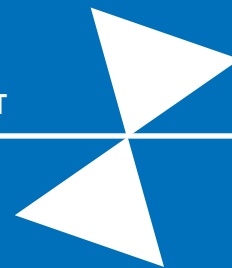
Elevens förmåga till symbolhantering:

- läser elevnära ord som helheter (logografisk helordsläsning)
- deltar i språklekar av olika slag och känner bland annat igen om ett ljud finns först eller sist i ett elevnära ord

Exempel på undervisning

- Engagera och utmana elevernas bokval och läsning genom att berätta om böcker.
- Bygga förståelse före läsningen genom att samtala om framsida, baksida, rubrik, bilder och förkunskaper eleverna har t.ex. *om det här ämnet vet jag ... , känner jag igen...*

- Under lärarens högläsning och utifrån bilder i boken låta eleverna efter hand göra förutsägelser om vad texten kommer att handla om, vilka karaktärer texten handlar om och om det påminner eleverna om någon annan text de hört, varefter lärare och elever resonerar kring om förutsägelserna stämde.
- Låta eleverna samtala parvis utifrån lärarens frågor eller dilemman om texten och uppmanas då ta hjälp av de förkunskaper eleverna har om texten.
- Låta eleverna arbeta och leka med ord och meningar. Eleverna säger meningar som läraren skriver i de gemensamma dikteringarna. En mening från en diktering eller läst bok klippes isär. Eleverna får ett ord var och ska ställa sig så de bildar mening. Eleverna får prova att byta plats för att undersöka hur betydelsen påverkas.
- Be eleverna samla ordbilder, tecken, skyltar och symboler för gemensamma samtal.
- Låta eleverna lägga markörer (t.ex. klossar) för bokstavsljuden i ord. Göra bokstavsanalyser: Lägga markören där ljudet hörs först, inuti eller sist i ordet. Leka "Ett skepp kommer lastat".

Eleven deltar i gemensamt skrivande, skriver sitt namn och kopierar bokstäver och ord

Jag kan komma på saker att skriva om, skriver mitt namn och skriver av bokstäver och ord

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- deltar i gemensamt skrivande av korta texter (t.ex. meddelanden, bildtexter och listor) och ger med lärarstöd förslag på formuleringar
- börjar kopiera och skriva bokstäver och elevnära ord eller fraser
- skriver för hand och/eller med hjälp av digitala verktyg

Elevens förmåga till symbolhantering:

- har skrivriktningen klar för sig
- gör ibland mellanrum mellan orden
- känner igen de flesta bokstäver som finns i det egna namnet eller andra elevnära ord

Exempel på undervisning

- Under samtal och diskussion skriva gemensamma texter av olika slag utifrån ämnesinnehåll eller gemensamma upplevelser. Sedan bearbetas texterna t.ex. vilka ord eleverna känner igen, långa ord och korta ord, räkna ord i meningar, dra en markör för varje ord läraren läser och markera mellanrum.
- Skapa ordbanker med ord eleverna kan, nya ord eller ämnesspecifika ord.

- Göra scheman utifrån texter som lästs och samla t.ex. ord som luktar, smakar, känner, ser, hör samt koppla orden till texternas karaktärer eller miljöer.
- Låta eleverna återge delar av handlingen med hjälp av planeringsstöd i läsanvändningarna t.ex. bilder, listor, samt försöka förutsäga vad som kommer att hända.
- Be eleverna utifrån sina förkunskaper rita eller skriva i läsanvändningar om händelser i texten t.ex. *Det här har jag varit med om, känner jag igen, tycker jag om.*
- Arbeta med olika bokstavslekar. Ha skattjakt på bokstäver och ord. Eleverna letar efter bokstäver och ord som läraren, alternativt en elev, satt upp på olika ställen och skriver av dessa. Låta eleverna parvis skriva med hjälp av digitala verktyg eller för hand. De turas om att skriva och läser för varandra vad de menar att de har skrivit. Autofunktionen för stor bokstav efter punkt kopplas bort.
- Låta eleverna rita eller skriva för olika syften t.ex. önske- eller planeringslistor, ordlistor, SMS meddelanden, bildtext, listor med ord på viss första bokstav, färger, maträtter, vad man behöver för att spela fotboll, ha en hund osv.
- Uppmärksamma eleverna på att namn skrivs med stor bokstav.

Eleven bidrar med egna erfarenheter i textsamtalen och börjar använda ljudning i det egna läsandet
Jag kopplar ihop det lästa med egna upplevelser och har börjat ljuda när jag läser själv

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- deltar i högläsning av både korta och långa texter av olika slag samt gemensamt läsande och läser då med lärarstöd enstaka elevnära meningar
- ser på egen hand i böcker och andra texter och läser då enstaka elevnära ord
- sv: relaterar med lärarstöd egna erfarenheter till framträdande innehåll i texter eleven lyssnat till // sva: relaterar med lärarstöd och utifrån egna referensramar egna erfarenheter till framträdande innehåll i texter eleven lyssnat till
- uppmärksammar med lärarstöd när det uppstår problem med läsningen av ord eller med förståelse av sammanhanget och prövar då med lärarstöd att läsa om och korrigera sig själv

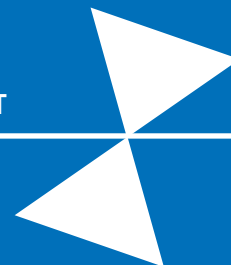
Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder framför allt logografisk helordsläsning, men har börjat använda sig av enkel ljudning
- namnger flera bokstäver och vet hur de låter

OBS! Till att börja med omfattar ljudningsförmågan det antal bokstäver som eleven behärskar; så småningom omfattar ljudningsförmågan hela alfabetet.

Exempel på undervisning

- Samtala om texters innehåll, dela med sig av tankar och göra kopplingar utifrån egna referensramar och erfarenheter, läsa elevnära ord, logografiskt enkla högfrekventa ord som *och*, *hon*, *här* och *är* och meningar i texten.
- Arbeta med textavsnitt som går att tolka på olika sätt. Välj avsnitt och låt eleverna dramatisera utifrån egna erfarenheter, samtala om text och tolkning och belys elevernas olika tankar.
- Låta eleverna arbeta parvis med 3-ordsmeningar från dikteringar t.ex. genom att lägga dem på nya sätt och observerar om betydelsen ändras när orden byter plats.
- Be eleverna avgöra om det är en mening läraren säger eller inte genom att visa upp grön eller röd skylt. Eleverna får sedan prova att säga meningar till bilder som läraren visar.
- Läraren byter ut ord under sin högläsning som inte stämmer med sammanhanget t.ex. när det står *hund* läser läraren *katt*; när det ska stå *klä granen*, läser läraren *klä kranen*; eller rimmar läraren "fel". Eleverna prövar att korrigera läraren med hjälp av lärarstöd, frågor eller bilder.
- sva: Resonera kring likheter och skillnader för läsriktning mellan svenska och modersmålet.

Eleven bidrar till det gemensamma skrivandet och prövar att skriva på egen hand

Jag prövar att skriva själv, kan flera bokstäver och vet hur de låter

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- deltar i gemensamt skrivande av berättelser eller beskrivningar bestående av några meningar
- ger med lärarstöd förslag på formuleringar och motiverar med lärarstöd val av en del av dem
- visar intresse för skrivandets möjligheter genom att pröva på att skriva ord och enstaka fraser (t.ex. enkla meddelanden, bildtexter eller listor)

Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder ljudning i samband med en tidig form av upptäckarskrivande
- använder versaler och/eller gemener
- kopplar ihop flera (bokstavs)ljud med bokstäver
- sva: har skrivriktningen i jämförelse med modersmålet klar för sig

Exempel på undervisning

- Skriva texter gemensamt och modellera mallar för olika typer av texter i olika ämnen, t.ex. återberättande text: syftet med texttypen, rubrik, orientering, händelser, avslutning med återkoppling och värderande kommentar.

- Samtala om textbearbetning av text t.ex. läs en text och resonera om hur man kan bearbeta den med specifika uttryck, texttypiska drag eller sinnesord.
- Låta eleverna rita eller skriva i läsanvändningarna utifrån egna erfarenheter kopplade till innehållet i texten. Använd t.ex. rubrikerna: *Jag har aldrig*, *Det här vet jag hur det fungerar*, *Jag känner någon som*.
- Läraren visar hur bild och text kan förstärka, överensstämma eller motsäga varandra.
- Be eleverna illustrera och skriva så att bild och text samspelar med varandra, skriva pratbubblor till egna teckningar och foton och bilder från olika medier och sammanhang.
- Skriva sagor gemensamt med hjälp av planeringsstöd, t.ex. bildserie.
- Modellera och tillsammans med eleverna skriva ord-listor efter olika principer t.ex. ord på en bestämd förstabokstav, ord som hör ihop med ett tema, en planering eller önskan, ord som betyder samma sak, ord som är långa, korta, ovanliga, lustiga osv.
- sva: Resonera kring likheter och skillnader för skrivriktning mellan svenska och modersmål.

Eleven förstår det lästa och har knäckt läskoden

Jag kan läsa ord och meningar och förstår vad jag själv läser och andra läser för mig

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- läser på egen hand ord och enstaka korta elevnära meningar
- deltar i samtal om texter som lästs tillsammans och på egen hand och tar då hjälp av förkunskaper för att kommentera och återge textinnehåll som är viktigt för eleven
- börjar dra slutsatser utifrån det som både är uttryckt i texten och det som inte är direkt uttalat i texten (på och mellan rader)
- uppmärksammar ibland författares sätt att formulera sig (t.ex. oklarheter, skojiga eller ”konstiga” uttryck) samt utreder oklarheter med lärarstöd

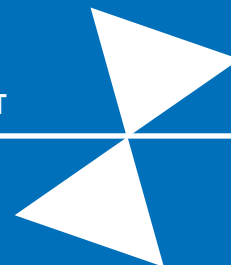
Elevens förmåga till symbolhantering:

- urskiljer ord i meningar
- sva: har läsriktningen i jämförelse med modersmålet klar för sig

Exempel på undervisning

- I helklass reflektera kring läst text och bild utifrån formuleringar som t.ex. *Jag ser, tänker, tror och undrar.*

- Stanna upp i högläsningen, använda elevernas förkunskaper om texten och dra slutsatser t.ex. *Det här vet vi, nu fick vi veta något nytt, då måste det betyda att...*
- Gemensamt utreda oklarheter genom att stanna upp i texten, gå tillbaka och läsa om ett stycke för att med stöd av inre bilder förstå texten bättre, eller genom att stanna upp, reflektera och ställa frågor t.ex. *Jag undrar vem, vad, hur och när.*
- Låta eleverna läsa ord och korta meningar från olika sammanhang som t.ex. gemensamma dikteringar. Läsa för kamraten alternativt för en vuxen. Läsa långa och korta ord parvis samt kunna ange vilket ord som är längst i skrift respektive det som ordet benämner i verkligheten.
- Låta eleverna återge det som är viktigt i texten med hjälp av bilder, drama eller målande. Låta eleverna återge eller dramatisera en känslostark händelse med ansiktsuttryck och kroppsspråk.
- Gemensamt markera och räkna ord i text samt markera varje ljud som hörs i orden. Klippa ut ord och sedan pussla ihop meningar. Matcha bild och meningar.
- Enskilt följa upp, stödja och utmana läsandet i vägledande samtal om hur långt eleven har kommit i sitt bokstavsarbete och om vilken bokstav som är nästa utmaning.

Eleven prövar att skriva för att berätta eller beskriva med hjälp av bilder

Jag prövar att skriva till bilder

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- deltar i gemensamt skrivande av berättelser och beskrivningar bestående av några meningar
- ger med visst lärarstöd förslag på formuleringar och motiverar med visst lärarstöd val av en del av dem
- visar intresse för skrivandets möjligheter genom att pröva på att skriva för att t.ex. berätta eller beskriva något
- använder med lärarstöd bilder som samspelar med det skrivna och som förstärker textinnehållet

Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder ljudning i samband med en mer avancerad form av upptäckarskrivande
- använder oftast versaler och gemener i enlighet med normen, dvs. skriver inte spegelvänt
- gör oftast mellanrum mellan orden

Exempel på undervisning

- Modellera och skriva texter av olika slag där de kommer in naturligt i olika ämnen. Samtala om texten och bearbeta den genom att till exempel markera versaler och gemener eller utveckla den med specifika uttryck och texttypiska drag.

- Modellera hur man med planeringsstöd, till exempel Venn-diagram, kan göra jämförelser av likheter och skillnader mellan till exempel olika klädesplagg, maträtter eller leksaker, och använda dessa jämförelser som stöd för att skriva texter.
- Undersöka hur bild och text kan samspela. Resonera kring vilken påverkan det har på meningsskapandet hur till exempel typsnitt, teckenstorlek, bakgrundsfärg och layout ser ut.
- Be eleven skriva sitt namn under teckningar, bilder och foton som eleven har gjort för att bli medveten om betydelsen av att veta vem som äger bilden.
- Dagligen kortskriva till exempel *Beskriv ditt rum, ditt gosedjur eller din kusin*. Med starthjälp skriva veckodagbok, händelsebok, korta sagor, faktatexter samt skriva till bilder och bildserier.
- Låta eleverna rita eller skriva i läsanmärkingar om händelser utifrån högläsning. Eleverna återger det antecknade för varandra och lägger till egna kopplingar och tolkningar.
- Låta eleverna i parskrivande med hjälp av digitalt verktyg eller för hand arbeta med att gå igenom det skrivna för att se att det är mellanrum mellan orden, stor bokstav, punkt samt variera och utveckla formuleringar.

Eleven för enkla resonemang om textinnehållet och läser själv kortare elevnära texter

Jag resonerar om det som andra läst och läser själv kortare texter

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- läser på egen hand kortare texter om elevnära ämnen bestående av några meningar
- sv: för i textsamtal enkla resonemang om framträdande innehåll i texter eleven lyssnat till och relaterar det till egna erfarenheter // sva: för i textsamtal utifrån egna referensramar enkla resonemang om framträdande innehåll i texter eleven lyssnat till och relaterar det till egna erfarenheter
- gör förutsägelser med lärarstöd
- uppmärksammar med stöd av bilder och frågor när det uppstår problem med läsningen av ord eller med förståelse av sammanhanget och provar då att läsa om och korrigera sig själv

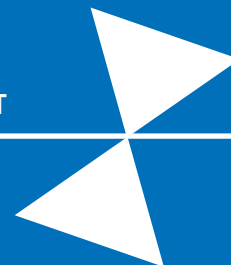
Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder både logografisk helordsläsning och enkel ljudning
- namnger i stort sett alla bokstäver och vet hur de låter

Exempel på undervisning

- Reflektera gemensamt över hur en erfaren läsare läser t.ex. hur man kan använda textens sammanhang, illustrationer och grafiska bilder för att få ökad förståelse, hur avsnitt i texten hänger ihop och hur ledtrådar kan förutsäga händelseförlopp.

- Läraren läser högt ur en storbok med stor text och stora bilder. Läraren resonerar med eleverna om bilderna på fram- och baksida, vad författaren heter och bokens titel. Varje sida inleds med en bildpromenad där eleverna med stöd av läraren diskuterar vad de ser, varefter läraren läser högt för eleverna följt av ny diskussion kring bokstäver, ord och stavning. Eleven läser därefter själv i lillboken som hör till storboken.
- Samtala gemensamt och i par om textens framträdande innehåll och göra kopplingar till texten utifrån egna erfarenheter eller andra texter, titta på framsidan, läsa på baksidan, läsa början, titta på bilder och göra förutsägelser, ställa frågor för att förstå och reda ut oklarheter.
- Läraren läser en text, stannar ibland upp och namnger olika lästekniker som används för att fördjupa meningsskapandet. Låt sedan eleverna parvis observera och samtala om vilken lästeknik läraren använder.
- Arbeta gemensamt med nyckelord. Läraren läser korta berättelser och samtalar med eleverna om vilka ord som är viktiga för att kunna återge berättelsen, lista orden och låt eleverna arbeta i par och återge textinnehållet för varandra.
- Låta eleverna parvis beskriva bilden till texten och markera i texten det som relaterar till bilden. Försöka sedan att hitta sådant som inte står i texten men kan förstås av bilden. Rita bilder som förstärker textinnehåll.
- Klappa och hoppa stavelser i ord.

Eleven skriver för att uttrycka sig eller minnas och använder oftast ljudning

Jag skriver för att berätta eller minnas och ljudar orden när jag skriver

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- deltar i gemensamt skrivande av berättelser och beskrivningar med egeninitierade förslag på formuleringar
- motiverar med visst lärarstöd val av enstaka formuleringar i både det gemensamma och det egna skrivandet
- tar ibland egna initiativ till att skriva för att kommunicera (t.ex. meddela, berätta eller beskriva) och minnas (t.ex. listor)
- återger i sitt skrivande enstaka händelseförlopp och/eller fakta

Elevens förmåga till symbolhantering:

- markerar ibland meningar med stor bokstav och/eller punkt
- använder oftast ljudning för att skriva
- kopplar ihop i stort sett alla (bokstavs)ljud med bokstäver

Exempel på undervisning

- Läraren modellerar tankekartor där elevernas förslag på formuleringar samlas som stöd för att skriva dels gemensamma texter, dels egna berättelser och faktatexter.
- Anteckna tillsammans med hjälp av olika former av planeringsstöd t.ex. nyckelord på textens innehåll, något från texten som är viktigt för eleverna eller fakta om en händelse eller karaktär.

- Läraren repeterar olika lästekniker och hur de kan fördjupa meningsskapandet. Läraren läser sedan en ny text högt och använder de olika teknikerna. Eleverna ritar eller skriver ner vilka lästekniker läraren prövar.
- Låta eleverna parvis och enskilt skriva korta faktatexter eller berättelser med promptning eller med planeringsstöd t.ex. ordlistor, "kom ihåg"-listor, prat- eller tankebubblor eller egna gåtor.
- Låta eleverna parvis skriva listor med t.ex. nyckelord för att komma ihåg handlingen och som hjälp för eleverna att återge textinnehållet och sammanfatta, ledtrådar i texten som är viktiga för att kunna förutsäga handlingen eller vad man behöver ha med sig på idrottsdagen eller utflykten.
- Låta eleverna kommunicera genom att skriva SMS till varandra och till pedagogerna.
- Låta eleverna parvis turas om att beskriva något muntligt de ser. Kamraten får gissa och rita eller skriva vad hon eller han tror att det är.
- Låta eleverna illustrera sina texter för att komplettera eller förstärka texten.
- Låta eleverna skriva kortskrivning utifrån dilemmafrågor t.ex. *När det här hände i texten tänkte eller kände jag...*
- Be eleven använda egna erfarenheter och ledtrådar i läsanmärkningarna för att göra förutsägelser och skriva t.ex. *Eftersom jag vet eller läst om det här tror jag att det här kommer hända...*

Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet

Jag kan läsa ihop bokstäver till ord och förstår det jag läser

Det innebär att eleven:

- tar initiativ till läsning och skrivning
- läser på egen hand meningar i enkla, bekanta och elevnära texter
- kommenterar och återger någon för eleven viktig del av textinnehållet på ett enkelt sätt
- sv: för enkla resonemang om framträdande innehåll i texter eleven lyssnat till och relaterar det till egna erfarenheter // sva: för utifrån egna referensramar enkla resonemang om framträdande innehåll i texter eleven lyssnat till och relaterar det till egna erfarenheter
- tar hjälp av t.ex. bilder, sina förkunskaper och/eller slutsatser dragna tillsammans eller på egen hand för att förstå det lästa
- utreder oklarheter och gör förutsägelser med stöd av läraren
- uppmärksammar med stöd av bilder eller frågor när det uppstår problem med läsningen av ord eller med förståelse av sammanhanget och prövar då att läsa om och korrigera sig själv
- urskiljer ord i meningar
- använder både logografisk helordsläsning och enkel ljudning
- namnger i stort sett alla bokstäver och vet hur de låter

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som *Avstämning A* preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna för att se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Möter eleven en varierad skriftspråksmiljö där modellering, samtalande, läsande och skrivande ingår naturligt i undervisningen även om eleverna inte själva kan läsa och skriva?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd?

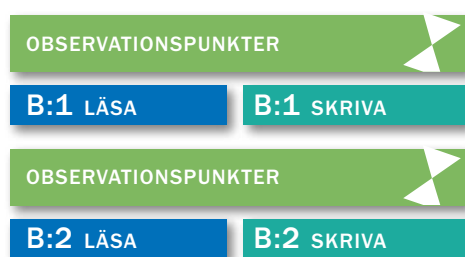
- sva: Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs?
- Anpassas arbetssätt, arbetsmetoder, undervisningsmaterial och organisation av undervisningen så att det stimulerar till fortsatt läsande och skrivande, ger utrymme för elevinflytande samt möter elevers olika sätt att lära, läsa och skriva?
- Ingår högläsning, gemensamt läsande och skrivande samt textsamtal med stöd av olika lästekniker vid behov?
- Stimuleras eleven att utveckla sitt ordförråd?
- Hur stimulerande för lärande är den fysiska klassrumsmiljön?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om eleven kan alla bokstäver, använder både logografisk helordsläsning och enkel ljudning samt om eleven stannar upp och läser om när det uppstår problem med förståelsen?
- Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem, fritidshem, skola och bibliotek?
- Erbjuder läraren regelbundet vägledande samtal så att eleven vet var hon eller han är i sin utveckling och vad som är nästa mål?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning

- Hur deltar och bidrar eleven i textsamtal?
- Berättar och talar eleven på ett begripligt och sammanhängande sätt?
- Var befinner sig eleven i sin utveckling vad gäller fonologisk medvetenhet, dvs. förmåga att uttala alla språkljud, urskilja ljud i ord, rimma eller klappa stavelser?
- Hur väl klarar eleven att återberätta ett händelseförlopp kronologiskt, uttrycka sin åsikt, beskriva en aktivitet, använda sitt ordförråd och lyssna aktivt?

- Hur är elevens morfologiska förmåga – hur väl klarar eleven att urskilja ord i meningar?
- Hur är elevens fonologiska läsning – hur fungerar kopplingen bokstavsljud–bokstavstecken?
- Vilka strategier använder eleven vid svårigheter som uppstår under läsning – hur går eleven tillväga när hon eller han stöter på ord som hon inte klarar av att läsa?
- sva: Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket. I vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- sva: Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Att gå vidare när läs- och skrivkoden är knäckt

Högläsning, gemensamt läsande och gemensamt skrivande måste fortsatt ha stort utrymme i klassrummet. Kortare texter eleverna börjar klara att läsa på egen hand omfattar ca tio sidor med bilder och till varje bild finns ungefär två till tre meningar. Men vare sig läsning sker tyst på egen hand eller som högläsning, behöver eleverna dela erfarenheter med varandra, samtala om det man läst, ställa frågor och bygga hypoteser om hur fakta hänger samman med varandra eller hur berättelsen ska fortsätta. Att kunna leva sig in i en text, en berättelse, saga eller faktatext, innebär att vara medskapande, att förstå det som inte direkt uttrycks i texten.

Vanligen talar vi om att kunna läsa mellan raderna eller förstå sådant som är underförstått i texten. Ett annat sätt är att läsa utifrån raderna. Det innebär att utifrån vad som står på raderna knyta an till egna erfarenheter och upplevelser som kan vara lika eller helt annorlunda. Det man läser sätter alltså fart på ens associationer åt olika håll. Sådana förmågor växer fram genom texter som engagerar, läserfarenheter och samtal. Det är alltså inte detsamma som att gissa sig fram. I stället gäller det att se och ta vara på de ledtrådar i texten som författaren lägger ut. Bra texter har för det mesta en "undertext" och den berikar läsningen för den läsare som förstår den. I samtalet ges också stora möjligheter att bygga upp ett stort ord- och begreppsförråd,

vilket är en grundläggande aspekt av den fortsatta läs- och skrivutvecklingen. Textsamtalet är centralt i både läsandet och skrivandet. Det stödjer elevens utveckling av såväl lässtrategier som användning av texttypiska drag i sitt skrivande.

I praktiken ritar och skriver elever också gärna egna böcker med bilder, läser för varandra och lånar ut sina böcker till kamraterna. Skrivandets möjligheter utforskas. Uptäckarskrivandet tillsammans med den ortografiska helordsläsningen lägger grunden för att etablera stavning av frekventa och bekanta ord. Läsning och skrivning samverkar i utvecklingen.

När eleven knäckt koden öppnar sig nya världar. Att kunna läsa själv är fantastiskt och en upplevelse för de flesta elever. Men att ganska mycket möda återstår efter det glöms lätt bort. Det tar tid innan en elev utvecklas till en säker och skicklig läsare och det måste skolan beakta. Läs- och skrivundervisningen kan alltså inte upphöra när koden väl är knäckt. Det går vanligen inte att förlita sig på att förmågan utvecklas av att elever läser och skriver enbart på egen hand. Många elever läser till exempel mycket sakta i början av sin läskarriär och då är det svårt att få sammanhang i texten.

Ett litet barn kan tidigt "läsa" sitt namn, det vill säga kan använda sig av logografisk helordsläsning. När eleven kan koppla ljud till tecken och ser delar av ord som helheter, vilka kan kopplas ihop på olika sätt (ändelser, förstavelser, speciella ljudförbindelser) och därmed bilda olika ord, talar man om ortografisk helordsläsning. Det är den ortografiska helordsläsning som behöver tränas upp till snabb och säker läsning. Ett sätt att stödja utvecklingen av ordavkodningen och läsflytet är att ibland arbeta med upprepade läsning. Det innebär att eleven efter det att man samtalat om innehållet i texten får läsa om ett kort stycke eller avsnitt flera gånger. Det kan genomföras i skolan tillsammans med läraren eller tillsammans med någon vuxen i hemmet. Återkopplingen är nämligen en mycket viktig del i upprepade läsning.

Det är naturligtvis oerhört viktigt att säkert kunna såväl stora som små bokstäver. Insikten om att bokstäverna har olika ljud och ser olika ut i olika positioner måste också befastas ordentligt. Det är i detta skede som allt möjligt laborativt arbete med språket är nödvändigt. Vad händer när ljuden byts ut i ett ord? Blir det ett nytt "riktigt" ord eller inte? Rim och ramsor och eget språkligt skapande är ett viktigt underlag också när den nyvunna läsförmågan utvecklas. Här går utvecklingen av läsning och skrivning parallellt, men också sång, musik, rytmik och dans stärker det verbala språket.

Att också skrivandet ska uppfattas som angeläget, nödvändigt och begripligt för omvärlden innebär även att textens form behöver uppmärksammas. Många

elever börjar nu blanda upptäckarskrivning med en etablerad stavning av frekventa och elevnära ord. Det här är en process som kan underlättas bl.a. genom att klassrummet är försett med lappar och skyltar med aktuella ord och begrepp och att stavningen blir föremål för diskussion under gemensamt skrivande av texter. En användbar strategi för att utveckla stavningsförmågan är att läsa texten högt för sig själv eller för en kamrat för att lyssna till hur det skrivna låter.

Att utveckla olika strategier för läsning och skrivning

OBSERVATIONSPUNKTER

B:3 LÄSA

B:3 SKRIVA

B:4 LÄSA

B:4 SKRIVA

När eleven börjar läsa och skriva mer och mer på egen hand måste det finnas goda möjligheter att välja lockande elevnära texter och textuppgifter, eller göra ämnena elevnära genom bygge av förförståelsen. De längre och längre texter eleverna nu förväntas läsa omfattar ett tiotal sidor med bilder på var eller varannan sida och åtminstone fem meningar per sida. Viktiga frågor att ställa sig som lärare är: Hur mycket initiativ tar eleven själv till läsande och skrivande? Hur lätt eller svårt är det att intressera eleven för detta? Börjar eleven med än det ena, än det andra utan att verkligen fördjupa sig? Ett skäl kan ju vara ett bristande förtroende för läs- och skrivförmågan, en annan svårighet är att "komma i gång". Då behövs lärarens stöd och inspiration: kanske genom att fortsätta att skapa förförståelse, läsa första sidan högt, få igång ett samtal om innehållet som anknyter till elevens erfarenhet och så vidare.

Redan i den allra tidigaste läsningen spelar rörligheten i textens innehåll stor roll. Därför är det så betydelsefullt att bearbeta det lästa, i samtal, dramatisering, genom att rita och skriva om man kan. Skönlitteratur, berättelser, sagor, dagens tidningsrubriker och artiklar samt faktatexter anpassade för elevernas ålder blir föremål för sådana samtal och meningsskapande.

En viktig sida att uppmärksamma är hur väl eleven förstått en text som lästs på egen hand. Kan eleven återberätta innehållet? En elev kan läsa hur flytande som helst men kanske inte samtidigt koncentrera sig på innehållet – däremot kan samma elev ha visat stor förståelse och kunnat återberätta när läraren läst en text högt. Att vara uppmärksam på elevens läsförståelse ger läraren många ledtrådar till fortsatt läsundervisning.

Förståelsen av det som lästs eller eleven själv skrivit kommer man enklast åt genom samtal om textens innehåll och struktur, i grupp eller enskilt. Samtalet,

förutom att det är givande på en mängd sätt, ger också information om hur "rörlig" eleven är i sin tankevärld och vilka inre bilder eleven skapar. Knyter eleven an till egna erfarenheter eller situationer som liknar det man läst om? Ser eleven olika samband och kan dra slutsatser eller göra förutsägelser därifrån? Är eleven intresserad av att resonera om olika formuleringssätt eller oklarheter? Kan eleven föreställa sig de situationer berättelsens huvudperson möter? Dyker spår av läsningen upp i elevens teckningar eller gestaltas de på något annat sätt, exempelvis i rollekar och skrivande? På vilka sätt använder eleven lässtrategier i sitt meningsskapande: jämt och ständigt eller vid behov?

Förmågan att leva sig in i och ha glädje av läsningen kräver också utlopp – att berätta för andra, att rita och på andra sätt kommentera texten, dramatisera, själv pröva att skriva, kanske vilja ha kontakt med författaren, och så vidare. Poängen är att läsningen ska inspirera och beröra och att samtal, skrivande eller andra former av gestaltning blir en naturlig fördjupning av det man läst tillsammans.

Lästa texter och samtal om dem blir stöd och förebilder för elevernas skrivande. Ett annat viktigt stöd är planeringen av skrivandet och bygget av förförståelsen för ämnet och varför och till vem texten ska skrivas. Här finns flera olika planeringsstöd, för att få hjälp att få till stånd en röd tråd och vilka (ämnes)specifika uttryck som kan användas, till exempel nyckelord, tankekartor, Venn-diagram eller VÖL-schema (se också kapitel 2: *Skrivande och textsamtal*). Planeringen får däremot inte bli så omfattande, att eleven inte har ork kvar att skriva själva texten. I samtalen om elevens text kan läraren så lyfta fram hur eleven använt (ämnes)specifika uttryck samt olika texttypiska drag för att få fram den röda tråden, skapa en engagerande relation till läsaren och/eller fördjupa ämnet i texten. Beroende av elevens skrivförmåga, situation och syfte med skrivandet kan samtalet också röra hur eleven skulle kunna vidareutveckla dessa drag eller några av dem ännu mer.

Ju fler tillfällen eleven ges till meningsfullt läsande och skrivande desto snabbare sker automatiseringen av bokstavsformandet, det vill säga eleverna behöver inte lägga ner så mycket kraft på att fundera på hur bokstäverna ska formas. Regelbundet skrivande tillsammans med den ortografiska helordsläsningen i läsning lägger också grunden för att etablera stavning av frekventa och kända ord vilket bidrar till att eleven får mer flyt i sitt skrivande och använder helordsskrivande mer och mer.

Om eleverna får växla mellan att skriva för hand och skriva med hjälp av digitala verktyg kan de i det senare fallet koppla bort hantverket och istället fokusera på innehåll och stavning, något som kan vara gynnsamt för många elevers skrivutveckling. De möjligheter eleverna

har via digitala verktyg att bearbeta text, att pröva olika komposition, kanske lägga till bilder för att göra det skrivna mer intressant och begripligt behöver utforskas. Om det eleverna producerar för hand eller via digitala verktyg ska publiceras, blir betydelsen av att stava rätt mer motiverad. Överhuvudtaget är det av central betydelse – för skrivutvecklingen och för motivationen att stava så korrekt som möjligt – att eleverna så ofta som möjligt har en mottagare för sina skrivna texter. Det blir också en viktig motivation för att skriva läsligt för hand, något som för många elever kan skapa problem och behöver övas i ett för eleven meningsfullt skrivande.

I allt detta skapande kring text kan man som lärare ibland känna sig osäker. Hur säker läsare är egentligen Pelle som så lätt lever sig in i en berättelse? Använder han olika lässtrategier för att läsa av korrekt. Att lyssna på elevers föreläsningar ger goda ledtrådar. Den som exempelvis läser *hus* om det i texten står *stuga* har visserligen förstått sammanhanget, men koppling

bokstav–ljud används inte i detta fall. Ett nära nog motsatt förhållande är den som läser *gröt* om det i texten står *grönt*. Här är viktigt för läraren att observera hur ofta sådana föreläsningar sker, vilka typer av föreläsningar det är samt om eleven själv uppmärksammar det och korrigerar sig eller inte. Det är också viktigt att iaktta om eleven inte bara använder enkel bokstav–föreläsning vid svåra och långa ord, utan också för samman till stavelser och betydelsebärande enheter i ett första steg och därmed utför en mer avancerad ljudning.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt B:1 – B:4 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med två meningar. Den översta meningen är formulerad för läraren och den understa för eleven. Båda formuleringarna återfinns i lärarmatrisen. I elevens observationsschema "Min språkutveckling" finns bara elevformuleringarna.

Eleven kan sammanfatta textinnehåll och börjar utnyttja den ortografiska helordsläsningen

Jag kan sammanfatta det vi läst om och börjar få lite flyt när jag läser själv

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- deltar i högläsning av långa texter av olika slag
- tar i textsamtal hjälp av förkunskaper och bilder för att sammanfatta textinnehåll
- ställer och besvarar med lärarstöd frågor på olika textdjup (på, mellan och utifrån raderna)
- resonerar med lärarstöd om författarens sätt att formulera sig (t.ex. skojiga eller "konstiga" uttryck) samt prövar utreda oklarheter eleven upptäckt på egen hand

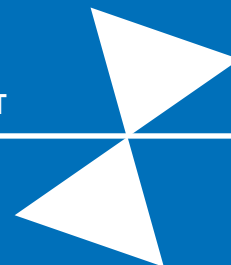
Elevens förmåga till symbolhantering:

- börjar bygga upp såväl den mer avancerade ljudningen som den ortografiska helordsläsningen
- har oftast med stöd av sammanhanget ett korrekt uttal vid läsning av de olika ljud en och samma bokstav eller bokstavskombination kan ha (t.ex. hat-hatt; skära-skar)
- sva: känner till modersmålets skriftsystem

Exempel på undervisning

- Modellera, stödja och utmana förståelse inför läsningen av texter med nya ord och nytt innehåll, sammanfatta och utreda oklarheter i innehållet med hjälp av förkunskaper eleverna har om texten med hjälp av t.ex. VÖL-schema.

- Be eleverna sammanfatta och återge innehållet i en text med hjälp av planeringsstöd t.ex. händelsekartor för vad som hände först, sedan och sist.
- Läraren vid högläsning ställer öppna frågor och dilemmafrågor på, mellan och utifrån raderna t.ex. *Har du varit med om något liknande, hur hade du gjort?*
- Be eleverna resonera i par om författarens formuleringar t.ex. leta meningar som återkommer, roliga ord, ovanliga ord, ordspråk, rimord eller "konstiga" uttryck.
- Be eleverna resonera gemensamt om hur en erfaren läsare läser, t.ex. läser om, läser högt, hoppar över och läser vidare, tar hjälp av sammanhanget, söker ledtrådar eller ställer frågor.
- Låta eleverna leka och pussla med ord genom att dela upp ord i bokstäver, stavelser och betydelsebärande enheter samt sätta ihop ord till sammansatta ord respektive dela upp sammansatta ord, sätta in/ta bort ljud inuti ord där läraren säger ord t.ex. *Stå, ta bort t vad får du då? Du har ko och lägger till l inuti ordet vad blir det då?*
- Uppmärksamma eleverna på olika uttal genom exempel från läst eller gemensamt skriven text. Ringa in och läsa ord på storskärm. Leka och pussla med ord t.ex. sammansatta ord. Byta plats på bokstäver i ord, lägga till en bokstav eller ta bort en bokstav.
- sva: Laborera och jämföra bokstävers form och ljud i jämförelse med modersmålets skriftsystem.

Eleven skriver korta texter med eller utan bildstöd och använder helordsskrivande ibland

Jag kan skriva korta texter och börjar få lite flyt i skrivandet

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- skriver korta texter bestående av några meningar t.ex. meddelanden och texter till bilder
- visar mottagarmedvetenhet genom att få fram enkla budskap med hjälp av text
- utgår i sitt skrivande från sina tidigare kunskaper och egna frågor
- planerar med lärarstöd sitt skrivande genom t.ex. tankekartor
- skriver för hand och/eller med hjälp av digitala verktyg

Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder ljudning och ibland helordsskrivande
- gör mellanrum mellan orden
- använder etablerad stavning av mer frekventa och/eller elevnära ord

Exempel på undervisning

- Modellera hur olika typer av texter är uppbyggda och skriva tillsammans med eleverna texter för hur man t.ex. skriver en instruktion, varefter eleverna parvis ritar och skriver instruktioner om exempelvis hur man går från punkt A till B i klassrummet.
- Skriva gemensam text med frågor till t.ex. författare eller filmregissör till böcker och filmer som klassen läst eller sett.

- Arbeta gemensamt med en text och låta eleverna använda egna erfarenheter, förkunskaper och läsanteckningar för att förstå en text på olika textdjup genom att lyfta t.ex. *Det här står i texten, ser jag på bilden eller förstår jag för det har jag läst om i en annan text.*
- Läraren visar exempel ur elevernas texter på tavla eller skärm samt resonerar tillsammans med eleverna om hur man skulle kunna utveckla och förstärka textinnehållet.
- Låta eleverna parvis planera skrivandet och sammanfatta innehållet i en text med hjälp av planeringsstöd t.ex. tankekarta.
- Låta eleverna skriva meddelanden med enkla budskap på papper, mobil eller som e-post till en mottagare som t.ex. kan vara en lärare, grannklassen, en kamrat eller måltidspersonal.
- Låta eleverna skriva meningar till sekvensbilder och detaljrika bilder. Läraren uppmärksammar eleverna på olika stavning och uttal med exempel från texterna eleverna skrivit.
- Be eleverna skriva frågor till högläsningssboken i läsanteckningarna t.ex. om det är något de inte förstår eller något de vill veta mer om.
- Låta eleverna parvis arbeta med att gå igenom sina gemensamt skrivna texter på jakt efter att det finns mellanrum mellan orden, punkt och stor bokstav samt stavning av elevnära ord.

Eleven prövar att relatera egna erfarenheter till det lästa

Jag prövar att koppla ihop det jag läser med mina egna erfarenheter

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- läser på egen hand kortare berättelser och/eller beskrivningar
- relaterar med visst lärarstöd innehåll och budskap i det lästa till egna erfarenheter eller till andra texter
- prövar göra förutsägelser om innehållet
- läser oftast om text för att korrigera sig själv vid problem med förståelsen

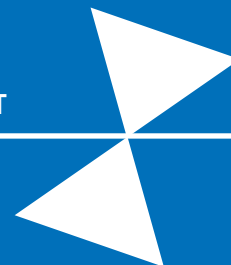
Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder den enkla ljudningen, men den avancerade ljudningen och den ortografiska helordsläsningen ökar successivt

Exempel på undervisning

- Uppmuntra, stödja och utmana elevernas läsning med frågor och kopplingar som leder till att eleverna relaterar till texten utifrån intressen och erfarenheter.
- Modellera mönster och skillnader i olika typer av texter t.ex. läsa sagor om nallebjörnar, faktaböcker om björnar, argumenterande texter om björnar, beskrivande texter om björnen som hur den går i ide.
- Modellera att göra förutsägelser om texten och sedan låta eleverna arbeta parvis samt därefter på egen hand med läsanmärkingar.

- Låta eleverna lägga bilder, meningar eller stycken så att dessa berättar en händelse med en början, ett händelseförlopp och ett avslut. Korta avsnitt ur texter eller korta historier kan kopieras och klippas isär och användas. Antal delar anpassas till elevernas förmågor. Eleverna återger berättelsen för varandra.
- Be eleverna relatera till textens innehåll och budskap genom att t.ex. dramatisera en händelse, spela en karaktär utifrån egna erfarenheter, jämföra en situation i texten med någon annan text eller dela med sig av ett intresseväckande avsnitt eller budskap samt läsa det och berätta om tankarna parvis.
- Be eleverna gemensamt resonera kring ord. Samla ord som eleverna känner igen, nya ord, lågfrekventa ord eller ämnesspecifika ord samt resonera kring betydelse, föreslå synonymer samt rita förklarande bilder. Skapa ordväggar med orden samt parvis arbeta med dessa.
- Gemensamt uppmärksamma olika ljudningsstrategier. Låta eleverna läsa både kända och nya ord med stöd av enkel och avancerad ljudning samt befästa färdigheterna med upprepad läsning.
- Modellera exempel på att läsa om text och korrigera sig samt pröva parvis.

Eleven prövar att resonera om hur man kan formulera sig olika i olika slags texter

Jag pratar med andra om hur man kan skriva på lite olika sätt

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- skriver faktatexter med uppräknings av några fakta
- skriver berättelser med ett händelseförlopp och antydning till inledning och/eller avslutning
- resonerar med lärarstöd om hur eleven kan formulera sig i skrift och hur text och bild kan samspela och förstärka varandra
- sva: använder med lärarstöd olika språkliga strategier i sitt skrivande, t.ex. nybildningar, omskrivningar, förenklingar

Elevens förmåga till symbolhantering:

- markerar oftast meningar med stor bokstav eller punkt
- använder ibland andra skiljetecken

Exempel på undervisning

- Modellera med planeringsstöd t.ex. tankekartor, hur berättelser och faktatexter skrivs. Elevernas förslag skrivs in i planeringsstödet med hjälp av digitalt verktyg och visas på tavla eller skärm, sedan skriver eleverna texter parvis med hjälp av planeringsstödet.

- Resonera gemensamt om hur text och bild kan samspela, komplettera och förstärka varandra t.ex. *Vilka ledtrådar får vi i texten?* och *Vilka ledtrådar får vi på bilden om karaktären?* Eleverna skriver parvis texter med text och bild.
- Uppmärksamma och gemensamt resonera kring förslag på hur elevtexter kan utvecklas och förstärkas. Detta görs utifrån exempel ur elevtexter varefter eleverna parvis prövar att själva utveckla sina texter.
- Låta eleverna parvis skriva berättelser efter bildserier och korta faktatexter som räknar upp några fakta från teman i undervisningen.
- Låta eleverna skriva i sina läsanteckningar och relatera till den lästa textens innehåll och budskap utifrån egna erfarenheter eller andra texter samt göra förutsägelser om händelseförlopp och karaktärer med hjälp av tidigare planeringsstöd t.ex. *När jag nu läser mina gamla listor förstår jag...*
- Låta eleverna parvis arbeta med att uppmärksamma och korrigera stavning av elevnära ord och att uppmärksamma om punkt, frågetecken och stor bokstav används samt att det finns mellanrum mellan orden.
- Utifrån gemensamma texter iakttä och markera ord som är exempel på nybildningar, omskrivningar och förenklingar som eleverna har använt eller kan komma på samt tillsammans skapa ordväggar med dessa.

Eleven läser ”på, mellan och utifrån raderna” vid egen läsning av elevnära texter

Jag förstår och kan hitta bra poänger i det jag läser

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- tar i textsamtal hjälp av förkunskaper, bokens framsida och bilder samt kända ord och egna ritade bilder eller grafiska sammanställningar som tankekartor för att sammanfatta textinnehåll
- ställer och besvarar med visst lärarstöd frågor på olika textdjup (på, mellan och utifrån raderna)
- resonerar med visst lärarstöd om författares sätt att formulera sig (t.ex. specifika uttryck och texttypiska drag) och användning av bilder
- utreder oklarheter eleven upptäckt på egen hand

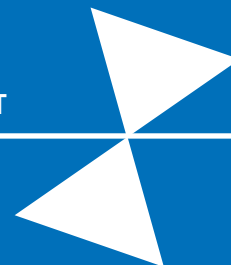
Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder den ortografiska helordsläsning oftare och oftare
- använder både den enkla och den avancerade ljudningen vid behov
- har med stöd av sammanhanget ett korrekt uttal vid läsning av de olika ljud en och samma bokstav eller bostavskombination kan ha (t.ex. hat-hatt; skära-skar)

Exempel på undervisning

- Gemensamt i textsamtal resonera kring och arbeta med olika lästekniker för att fördjupa meningsskapandet t.ex. att förutsäga, ställa frågor, reda ut oklarheter och sammanfatta det lästa samt resonera om budskapet och göra kopplingar till annat eleverna har upplevt eller läst. Vikt läggs vid att det eleverna tar upp har relevans för textens innehåll.

- Gemensamt läsa olika typer av texter och resonera om olika texttypiska drag, se mönster och samtala om innebörden i ordspråk och specifika uttryck.
- Läraren introducerar en bok och antecknar elevernas frågor om innehållet. Under högläsningen resonerar läraren med eleverna om man får svaren t.ex. på raden, från sammanhanget, egna upplevelser, med hjälp av ledtrådar eller genom samtal.
- Låta eleverna parvis samtala om texten och då sammanfatta textinnehållet med hjälp av elevernas förkunskaper samt rubrik, framsida, baksida eller bilder.
- Låta eleverna parvis resonera om frågor på olika textdjup t.ex. *Stämmer rubriken med innehållet? Hur beskrivs fakta i texten? Vad är det i texten som får dig att göra den tolkningen?*
- Be eleverna utreda oklarheter och samtala om läsanteckningar gemensamt och i par t.ex. *Vad menar författaren? Vad betyder det här?*
- Gemensamt sammanfatta korta berättelser med hjälp av nyckelord och återge parvis.
- Låta eleverna i upprepad läsning öva och befästa uttal, avancerad ljudning och ortografisk helordsläsning.

Eleven prövar att planera sitt skrivande och använder andra texter som stöd

Jag prövar att planera hur jag ska skriva och ser hur de gjort i andra texter

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- prövar att på egen hand resonera med andra om hur man kan formulera sig och hur text och bild kan samspela och förstärka varandra
- använder med lärarstöd andra texter som stöd och förebild i skrivandet
- prövar att planera sitt skrivande genom t.ex. tankekartor
- använder med lärarstöd enstaka texttypiska drag
- använder med visst lärarstöd bilder som samspelar med det skrivna och som förstärker textinnehållet

Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder ljudning men helordsskrivandet ökar successivt
- stavar några för eleven vanligt förekommande ord med allt större säkerhet

Exempel på undervisning

- Gemensamt skriva texter av olika slag i olika ämnen och resonera om olika texttypiska drag, specifika uttryck, se mönster och använda mallar för olika typer av texter. Till exempel kan eleverna parvis pröva att skriva om en text till andra texttyper. Eleverna skriver först en egen version av sagan om Rödluvan för att sedan skriva en efterlysning på Rödluvan, sedan en varningstext för vargen och sist en faktatext om vargen.
- Läraren modellerar och visar hur meningar kan byggas ut på olika sätt med sambandsord för tid, plats, sätt och orsak-verkan. Parvis prövar eleverna att utveckla de texter de har skrivit tillsammans samt resonerar om hur de har tänkt och gjort.
- I samband med det gemensamma skrivandet resonera om stavningen av några vanligt förekommande, elevnära ord med ljudstridig stavning och dubbelteckning.
- Låta eleverna parvis och på egen hand skriva korta faktatexter utifrån givet underlag med bilder och rubriker.
- Låta eleverna läsa enskilt och pröva att anteckna frågor till texten samt markera efterhand i läsanteckningarna var svaren finns t.ex. svaret finns på raden, förstår av sammanhanget, från egen upplevelse, med hjälp av olika ledtrådar, har läst andra texter som ger mig svaret.

Eleven använder olika lässtrategier som stöd i läsningen och läser enklare text med flyt

Jag använder olika sätt för att förstå en text och läser oftast texterna med flyt

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- tar egna initiativ till val av texter och läser längre och längre texter
- berättar med lärarstöd om inre bilder som skapats under läsningen
- prövar relatera innehåll och budskap i det lästa till egna erfarenheter eller till andra texter
- gör förutsägelser om innehållet
- läser om text för att korrigera sig själv vid problem med förståelsen

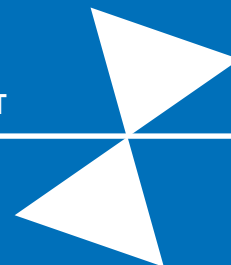
Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder oftast ortografisk helordsläsning och ljudning vid behov, läser därmed ord och enklare text med flyt
- läser oftast ljudstridigt stavade ord korrekt

Exempel på undervisning

- Utmana och berätta om nya böcker samt låta eleverna vara med i val av texter. Resonera om hur erfarna läsare läser t.ex. sammanfatta och förutsäga handlingen med hjälp av textens ledtrådar.

- Läraren presenterar ett urval av böcker och eleverna får resonera om vad dessa kan handla om och jämföra med böcker de brukar tycka om och vill läsa och slutligen får eleverna välja en bok att läsa själv. När boken är läst berättar och resonerar lärare och elever om de inre bilder som skapats under läsningen samt om inferenser som gjorts.
- Be eleverna läsa samma text varefter de sitter i expertgrupper där varje grupp har i uppgift att diskutera textinnehållet med hjälp av en given lästeknik för att fördjupa meningsskapandet. Sedan sitter eleverna i tvärgrupper för fortsatta textsamtal med hjälp av varandras lästekniker.
- Tillsammans skapa inre bilder utifrån egna erfarenheter, intressen och andra texter t.ex. *Lev dig in i karaktären eller händelsen och spela upp parvis. När jag läste texten såg, kände, hörde eller tänkte jag i mitt huvud, rita en bild av det du ser.*
- Be eleverna relatera innehåll och budskap i texten till egna erfarenheter och andra texter samt göra förutsägelser i par t.ex. *Så här har jag känt... Jag känner någon som... I en annan bok läste jag om...*
- Låta eleverna öva och befästa sin läsning med inlevelse, fraserings, intonation och flyt genom upprepade läsning.

Eleven använder några texttypiska drag i sitt skrivande och skriver läsligt för hand

Jag skriver så andra kan läsa och följa med i mina texter

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- skriver faktatexter med några fakta som sammanbinds och fördjupas i något fall
- skriver berättelser med en grundläggande handling: kort inledning, ett enkelt händelseförlopp och kort avslutning
- visar intresse för att förtydliga sin text
- använder digitala verktyg för att skriva och bearbeta text

Elevens förmåga till symbolhantering:

- markerar meningar med stor bokstav och punkt
- skriver för hand så att texten är läslig för eleven själv och för andra

Exempel på undervisning

- Modellera likheter och skillnader mellan olika typer av texter som berättelser, instruktioner, beskrivningar, förklaringar och texter som argumenterar för något.
- Modellera vad det innebär att skriva en berättelse med en röd tråd. I diktering skriva tillsammans med eleverna exempel på sådana texter med inledning, händelseförlopp och avslut.

- Låta eleverna parvis skriva berättelser och föreställa sig karaktären, handlingen, miljön med hjälp av att t.ex. rita inre bilder, skriva vad man ser i huvudet eller berätta för kamraten om det textstycke eleven skrivit om och som eleven t.ex. har egen erfarenhet av, har läst om tidigare eller tycker är extra spännande.
- Låta eleverna skriva om inre bilder utifrån egna föreställningar och erfarenheter t.ex. inte bara skriva vem som gör vad i en text utan också beskriva hur de gör, tänker eller känner. Göra texten mer levande t.ex. berätta om när morfar ramlade ur roddbåten: *Hur gick det till? Hur kände han sig? Vad tänkte han?*
- Låta eleverna skriva faktatexter utifrån rubriken *Allt om...* Fördjupa innehållet i faktatexten genom att använda planeringsstöd och genom parvisa samtal där eleverna ger varandra respons.
- Be eleverna använda checklista innan man visar kamraten sin text t.ex. Är rubriken rimlig? Hur samspelar text och bild? Har jag med viktiga ord och faktaord i texten? Har mina meningar stor bokstav, punkt eller frågetecken och mellanrum mellan orden? Har jag kontrollerat stavningen? Har jag skrivit med liten och stor bokstav? Kan jag förtydliga något? Kan jag skriva så att något avsnitt blir mer levande? Kan kamraten läsa det jag skrivit? Samtala därefter parvis där eleverna både ger och får respons enligt ”Två stjärnor och en önskan”, dvs. två bra saker och en önskan om justering, för att eleverna ska få stöd och inspiration att förstärka sina texter.

Eleven tar hjälp av flera olika sätt för att fördjupa förståelsen av det lästa, märker om det blir problem med förståelsen samt läser med hjälp av både ljudning och ortografisk helordsläsning

Jag förstår det jag läser, märker när jag läser fel och börjar få flyt i mitt läsande

Det innebär att eleven:

- tar egna initiativ till läsning och skrivning
- har börjat läsa något längre texter
- sammanfattar och kommenterar textinnehåll
- prövar relatera innehåll och budskap i det lästa till egna erfarenheter eller till andra texter
- berättar med lärarstöd om inre bilder som skapats under läsningen
- tar hjälp av fler och fler olika sätt att bemöta textinnehåll för att förstå det lästa: se samband mellan bilder och skriven text samt mellan förkunskaper och innehåll, ställa och besvara frågor, dra slutsatser, göra förutsägelser, utreda och resonera om olika formuleringssätt och oklarheter, rita bilder eller göra grafiska sammanfattningar
- läser om när det uppstår problem med förståelse av ord eller sammanhang och korrigerar sig själv vid behov
- är fortfarande beroende av ljudning (enkel och avancerad), men läsningen börjar automatiseras allt mer med hjälp av ortografisk helordsläsning
- läser utan bildstöd enkla meningar med flyt

Förslag till analys

Om något eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning B preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna för att se vilka aspekter eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Erbjuds eleverna en varierad skriftspråksmiljö med olika texttyper från olika medier där samtal ges stor plats?
- Undervisas läsning och skrivande parallellt samt ingår regelbundet och som en naturlig del i undervisningen?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd?
- sva: Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs?

- Ingår gemensam och parvis högläsning tillsammans med textsamtal med stöd av olika lästekniker vid behov?
- Är undervisningsmaterialet varierat, lockande och lagom utmanande för att stimulera till fortsatt läsande och skrivande?
- Anpassas arbetssätt, arbetsmetoder och organisation av undervisningen så att elevens olika sätt att lära, läsa och skriva ges utrymme?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon eller han kan läsa vanliga ord och enkla meningar med flyt och förståelse?
- Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem, fritidshem, skola och bibliotek?
- Erbjuder läraren regelbundet vägledande samtal så att eleven vet var hon eller han är i sin utveckling och vad som är nästa mål?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Hur bidrar och deltar eleven i textsamtal, samtal kring tv-program, film eller teater som lästs eller upplevts tillsammans eller kring andra aktuella händelser?
- Berättar och talar eleven på ett begripligt och sammanhängande sätt?
- Skriver eleven regelbundet texter med egna ord?
- Använder eleven aktivt sitt ordförråd?
- Läser och lyssnar eleverna på varandras texter och samtalar om innehållet?
- Var befinner sig eleven i sin utveckling vad gäller fonologisk medvetenhet, dvs. förmågan att urskilja ljud i ord och kunna uttala alla språkljud, samt förmågan att rimma, klappa stavelser och på andra sätt leka med språkets ljudsida?
- Hur fungerar elevens fonologiska läsning och elevens ortografiska helordsläsning tillsammans?
- Vilka strategier använder eleven vid svårigheter som uppstår under läsningen? Hur går eleven tillväga när

hon eller han stöter på ord som eleven inte klarar av att läsa?

- Hur ser elevens ordförrädsutveckling ut i tal och skrift vad gäller användningen av synonymer, motsatsord, sammansatta ord eller målade uttryck?
- sva: Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket? I vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Att läsa och skriva med flyt och förståelse

OBSERVATIONSPUNKTER

C:1 LÄSA

C:1 SKRIVA

C:2 LÄSA

C:2 SKRIVA

C:3 LÄSA

C:3 SKRIVA

C:4 SKRIVA

Vad innebär en mer utvecklad läs- och skrivförmåga? I ett nötskal kan detta uttryckas som en ökande skicklighet hos eleven att läsa och skriva ord som helheter, ha insikt i hur ordens form och olika sätt att formulera sig påverkar betydelsen och kunna läsa och skriva olika slags texter och förstå innehållet i dem. En lyckosam utveckling förutsätter att eleven läser och skriver ofta och regelbundet och får ingå i läsande och skrivande miljöer.

När eleven kommit igenom nybörjarstadiet som läsare vidgas horisonten och den egna läsningen blir en ökande del i skolarbetet. Säkra läsare läser ord som helheter, men för nya eller ovanliga ord behöver hon eller han tillgång till andra sätt att läsa av: att ljuda eller kunna dra nytta av kända delar i ordet som ordets stam, ändelser och böjningsformer. Det är viktigt att användning av olika texter tidigt introduceras. Olika slags texter har olika karaktär och medför olika utmaningar. Skönlitterära texter, faktatexter, instruktioner, webbtexter och sms-meddelanden ställer helt enkelt olika krav på läsarens förmåga. Redan tidigt lär sig eleverna hur berättelser är uppbyggda och de läser för att uppleva spänning och i böckernas värld förstå sig själva och världen lite bättre. Men de får också lära känna läroboken. De texter som eleverna möter där ställer andra krav på förståelse liksom instruktioner och tidningstexter gör. Repertoaren vidgas och läsning får allt fler dimensioner. Förmågan att förstå och använda skrivna texter av olika slag är betydelsefull för vidare läs- och skrivframgång.

Det är inte heller bara berättande texter som behöver bearbetas i samtal, i gestaltande och eget skrivande. Också för att en elev ska lära sig något av en faktatext

behövs muntlig bearbetning. Exempelvis kan beskrivningen vara komprimerad och innehålla mycket fakta som kanske förklaras knapphändigt och är nya för eleven. För att få en verklig förståelse för sådana texter behöver texttypiska drag lyftas fram. Enskilda ord, begrepp och framför allt sammanhang mellan dessa behöver diskuteras och bli föremål för reflektion. Också tolkning av illustrationer kan kräva samtal om hur text och illustrationer samspelar för att eleverna ska kunna utnyttja hela textens innehåll.

Eleverna måste också bli medvetna om när de förstår respektive inte förstår, och de behöver veta hur de ska bära sig åt när de inte förstår. Här är naturligtvis centralt att kunna ta till olika lässtrategier som stöd i avkodningen och meningsskapandet. I slutet av årskurs 3 förväntas ju eleverna att kunna använda lässtrategier på ett i huvudsak fungerande sätt, det vill säga att förstå när behov finns och då oftast kunna använda i stort sett relevanta lässtrategier.

Skrivandet får i detta perspektiv allt större betydelse. Att göra kunskap till sin egen innebär inte att skriva av fakta eller plocka ut enskildheter ur olika källtexter – det innebär att reflektera över samband mellan kunskaper man redan har och nya man möter. Det betyder att eleven ställer frågor till texten och besvarar dem i relation till vad hon eller han kan sedan tidigare – genom erfarenheter, experiment, annan läsning – och den nya informationen. Då behöver eleven med pennan i hand eller vid det digitala verktyget försöka berätta, beskriva och summera med egna ord, kanske ställa nya frågor och förstå hur hon eller han på olika sätt går vidare i en lärandespiral av samtal, läsning, skrivande, nya samtal och vidare läsning och skrivande. Som stöd i skrivandet är både den förberedande planeringen och de uppföljande samtalen centrala. Använder eleven (ämnes-) specifika uttryck och texttypiska drag för att få till stånd en röd tråd och fördjupningar samt en relation till en läsare? På vilka sätt kan illustrationer av olika slag förstärka och förtydliga innehåll och budskap i texten? Är stavning, meningsbyggnad och interpunktion korrekt i texter som ska läsas av andra? Det finns med andra ord många frågor som kan ställas såväl i samband med skrivförberedelsen som i efterarbetet. Det viktiga är att dessa frågor stödjer elevernas utveckling av både deras starka och deras mindre starka sidor.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt C:1 – C:4 mer i detalj. Observationspunkterna sammanfattas i Avstämning C som avspeglar kunskapskraven i årskurs 3. Varje observationspunkt är formulerad med två meningar. Den översta meningen är formulerad för läraren och den understa för eleven. Båda formuleringarna återfinns i lärarmatrisen. I elevens observationsschema "Min språkutveckling" finns bara elevformuleringarna.

Eleven läser för upplevelse och lärande

Jag läser för att uppleva och lära

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- berättar med visst lärarstöd om inre bilder som skapats under läsningen
- kommenterar och återger textinnehåll och fyller med visst lärarstöd i det som inte direkt uttrycks i texten med hjälp av erfarenheter, bilder eller föreställningar om innehållet
- resonerar med visst lärarstöd om författares sätt att formulera sig (t.ex. specifika uttryck och texttypiska drag) och användning av bilder för att kommunicera
- utreder med visst lärarstöd oklarheter andra än eleven upptäckt

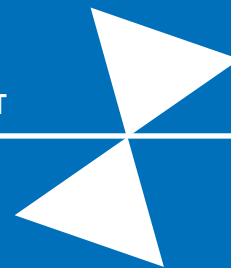
Elevens förmåga till symbolhantering:

- avkodar texter på ett allt mer automatiserat sätt, dvs ortografisk helordsläsning dominerar

Exempel på undervisning

- Gemensamt läsa, reflektera över samt samtala om kapitelböcker med få och inte alltid betydelsebärande illustrationer. Studera hur författare bygger ut berättandet, beskriver karaktärer och miljöer samt skapar spänning.

- Modellera, läsa, arbeta gemensamt med och jämföra olika texttypiska drag i berättande och faktatexter. Resonera kring hur syfte, mottagare, skrivteknik, struktur och språk skiljer sig åt mellan olika texter.
- Under lärarens ledning samtala kring lästa texter och använda olika lästekniker som fördjupar meningsskapandet t.ex. sammanfatta ledtrådar, ställa frågor och reda ut oklarheter, backa och läsa om för att resonera om innehåll, berättelsestruktur, drag hos karaktärer och miljöer, hur bilder används samt vad i texten som är roligt, viktigt eller sorgligt för mig, vad detta påminner mig om eller vad jag tänker, känner, undrar, tror eller önskar.
- Under lärarens ledning samtala kring lästa texter och de inre bilder dessa ger, vilka kopplingar eleverna gör samt på vilka olika sätt eleverna förstår den lästa texten.
- Låta eleverna parvis samtala om inre bilder som eleven skrivit om i sina läsanteckningar utifrån frågor om bokens handling, karaktärer, miljöskildring och sinnesstämningar t.ex. *När jag läste såg, kände, hörde eller tänkte jag i mitt huvud... Hur mina inre bilder förändrades när jag hade läst så här långt.*
- Låta eleverna parvis samtala kring lästa texter och vid behov använda olika lästekniker i textsamtalen för att stödja skapande av inre bilder, fördjupa minnen och kopplingar eleven har till textinnehållet.

Eleven prövar att bearbeta sina texter efter samtal med andra

Jag får idéer från andra om hur jag kan ändra i mina texter så de blir bättre

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- använder med visst lärarstöd texttypiska drag
- börjar vid behov använda bilder som samspelar med det skrivna och som förstärker textinnehållet
- sva: prövar olika språkliga strategier i sitt skrivande, t.ex. nybildningar, omskrivningar, förenklingar
- samtalar och resonerar med lärarstöd om innehåll, språk och bildanvändning i egna och andras texter och hur de kan bearbetas för att förtydligas
- prövar bearbeta och ändra texten efter andras råd

Elevens förmåga till symbolhantering:

- använder framför allt helordsskrivande samt ljudning vid behov
- prövar stavningshypoteser
- frågar lärare eller kamrater om stavning vid behov

Exempel på undervisning

- Uppmärksamma eleverna på skillnaden mellan vardagsspråk och skolspråk. Arbeta med att berätta fakta från undervisningen med vardagsspråk respektive skolspråk samt iakttä och lista skillnaderna i språkbruk.

- Gemensamt arbeta med olika texttypiska drag, jämföra mönster och skriva gemensamma texter t.ex. återberättande text: *Fredagsgodis*, berättande text: *Chokladbjörnen*, beskrivande text: *Så här gör man choklad*, argumenterande text: *Därför ska man äta choklad*. Pröva att parvis och självständigt skriva olika texttyper.
- Modellera och resonera om hur erfarna skrivare skriver, om hur text och illustrationer samspelar t.ex. *Dina bilder är verkligen starka. Hur skulle du kunna få fram det du målar i texten? Hur kan man bearbeta den här texten och bilden så att händelseförloppet blir tydligare?*
- Modellera hur eleverna kan ge och ta respons på texter genom att formulera två berömmande inslag, två stjärnor, och ett förslag på förbättringar, en önskan, enligt "Två stjärnor och en önskan". Formuleringar med beröm och förbättringsförslag samlas i gemensamma listor i klassrummet. Arbeta med parvis bearbetning av egna texter.
- Modellera utifrån visade eller projicerade exempel ur elevtexter hur eleverna själva kan utveckla och förstärka sina texter genom att t.ex. bygga ut beskrivningar och händelser, använda ämnesspecifika ord och begrepp eller arbeta med jämförelser som "gott-ont", "problem-upplösning" samt olika berättarröster.
- Arbeta gemensamt med ordväggar för att uppmärksamma stavning samt utveckla och fördjupa ordförrådet. Leka ordlekar och spela spel där eleverna funderar ut hur ord stavas.

Eleven läser ofta och regelbundet både korta och längre texter

Jag läser ofta och regelbundet

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- läser texter som är längre och med något mer komplexa sammanhang
- resonerar med visst lärarstöd kring texters innehåll och budskap samt relaterar det till egna och andras erfarenheter
- drar slutsatser och gör förutsägelser under läsning
- korrigerar sig själv vid behov
- sva: resonerar med visst lärarstöd kring vardagliga ords betydelseomfång och kategorisering i jämförelse med modersmålet

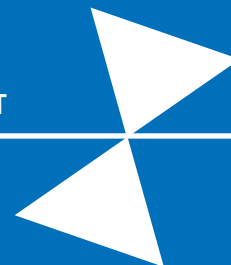
Elevens förmåga till symbolhantering:

- växlar vid behov mellan olika sätt att avkoda text

Exempel på undervisning

- Modellera olika lästekniker och vägleda, uppmuntra och utmana eleverna att läsa längre texter med alltmer komplexa sammanhang samt läsa med pennan i handen och samtala parvis. Texterna är kapitelböcker med mer än 100 sidor samt få och inte alltid betydelsebärande bilder.
- Under högläsning och enskild läsning stanna upp och kortskriva hur eleverna tänker när de läser. Efter lässtunden samtalar lärare och elever kring exempel från kortskrivningen.

- Modellera och resonera kring hur syfte, mottagare, skrivteknik, struktur och språk skiljer sig åt mellan texter av olika slag.
- Låta eleverna parvis läsa texter där uppgiften är att stanna upp för att göra förutsägelser, ställa frågor och reda ut oklarheter.
- Låta eleverna samtala parvis och dela med sig av egna erfarenheter och kopplingar utifrån olika texters innehåll och budskap t.ex. *Så här förstår jag den här händelsen. Jag har varit med om det här. Det här känner jag igen från en annan bok jag läst.*
- Låta eleverna parvis dra slutsatser, göra förutsägelser och diskutera olika budskap utifrån text och läsan-teckningar genom att tänka t.ex. *Först tänkte jag så här, men nu förstår jag att... eftersom ...*
- Be eleverna läsa upp ett favoritavsnitt ur textens innehåll och budskap och spela upp det. Välja ut en läsan-teckning som visar en tydlig förutsägelse och samtala parvis.
- Låta eleverna parvis arbeta med upprepad läsning och att korrigerar sig själva för förbättrat läsflyt.
- Gemensamt utforska hur lågfrekventa och ljudstridigt stavade ord kan avkodas för att läsas med flyt.

Eleven hämtar information och kunskaper från någon anvisad källa och skriver med egna ord en sammanhängande text.

Jag kan skriva om det jag lärt mig med egna ord så andra förstår

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- skriver faktatexter med egna formuleringar och grundläggande fakta hämtade från källtexter
- skriver berättelser med en handling: inledning, händelseförlopp och kort avslutning
- söker och inhämtar med visst lärarstöd inspiration och information från någon anvisad källa
- planerar och organiserar med visst lärarstöd sitt skrivande genom t.ex. nyckelord och tankekartor
- sva: använder med visst lärarstöd ordböcker och/eller andra hjälpmedel för att utveckla sin ordförståelse

Elevens förmåga till symbolhantering:

- skriver mer och mer av en text med helordsskrivande
- rättar ibland stavningen av ord i sin text på eget initiativ och efter respons från lärare och kamrater

Exempel på undervisning

- Gemensamt skriva inspirerad av andra texter, bilder och film. Det kan ske genom att eleverna först ser en film om ett djur, tillsammans samlar ord, ser om filmen och jämför med de ord, begrepp och fakta som de samlat tidigare, fyller på samlingen samt gemensamt skriver meningar. Slutligen skriver eleverna egna texter.

- Diskutera, visa och parvis prova att söka information från olika källor som webbsidor, film, studiebesök, texter och böcker eller egna undersökningar.
- Låta eleverna skriva bidrag till t.ex. Wikimini samt jämföra dessa med fakta från andra källor för att modellera frågan om trovärdighet hos fakta eleverna söker och använder.
- Låta eleverna parvis läsa faktatexter, planera och organisera det man ska skriva med hjälp av planeringsstöd t.ex. VÖL-schema och nyckelord, samt skriva en egen faktatext utifrån planeringsstödet.
- Låta eleverna skriva en läsan-teckning som visar en tydlig förutsägelse, sedan parvis samtala om vad man grundar förutsägelsen i t.ex. sammanfattning av ledtrådar i textens innehåll och budskap.
- Be eleverna föra anteckningar om oklarheter i texten, sedan samtala parvis om t.ex. ord och avsnitt som är svåra att förstå.
- Skriva med hjälp av digitala verktyg och befästa förmågan att hitta bokstäverna lätt och snabbt på tangentbordet
- Låta eleverna ofta skriva för hand och på så vis få upp flyt och tempo.

Eleven läser, förstår och tolkar innehåll i berättelser och faktatext

Jag förstår det viktiga i berättelser och faktatexter

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- berättar om inre bilder som skapats under läsningen
- läser mellan raderna (inferensläsning) för att göra en personlig tolkning av det lästa utifrån egna erfarenheter och fyller i det som inte direkt uttrycks i texten med hjälp av erfarenheter, bilder eller föreställningar om innehållet
- tar egna initiativ till att resonera om författares sätt att formulera sig (t.ex. specifika uttryck och texttypiska drag) och användning av bilder för att kommunicera
- utreder oklarheter eleven själv eller andra upptäckt

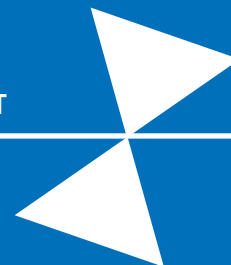
Elevens förmåga till symbolhantering:

- läser de flesta texter med flyt

Exempel på undervisning

- Uppmuntra eleverna att läsa, reflektera över samt samtala om kapitelböcker med mer än 100 sidor med nästan enbart text.
- Låta eleverna ställa frågor till en läst text och sortera svaren utifrån om de t.ex. finns i texten, finns genom att föra samman olika delar i texten, finns genom att föra samman olika ledtrådar, finns genom att använda egna erfarenheter, fås genom att samtala, fås genom en annan text eleverna läst eller fås genom att tolka.

- Be eleverna samtala och parvis inferensläsa med hjälp av frågor i läsanmärkningarna t.ex. *Vad kan vi om det här, hur vet vi det, stod det i boken? Vilka ledtrådar ger författaren, vad behöver vi själva lägga till för att förstå som exempelvis att en karaktär tittar ner i marken och går hopsjunken med långsamma steg, göra inferenser om varför karaktären går på det sättet (sjuk, ledsen, trött)?* Fyll i luckor så att texten får en personlig tolkning.
- Låta eleverna arbeta parvis och enskilt med att leta, markera och uppmärksamma sådant eleverna finner oklart eller utmärkande för författaren, texten och de illustrationer som finns i texten och därmed visa att eleven kan övervaka sin läsning t.ex. *Vad i texten får dig att säga det? Kan du säga något mer om det? Visa mig var i texten du läste det! Kan du ge något exempel.*
- Låta eleverna arbeta parvis med läsanmärkingar och resonera kring texter med stöd av olika lästekniker för att fördjupa meningsskapandet t.ex. att göra kopplingar och sammanfatta textens budskap. Exempelvis kan eleverna välja en stark mening i texten de läst och reflektera kring den.
- Be eleverna att parvis pröva att läsa högt med inlevelse och intonation och dela sina inre bilder utifrån läsanmärkingar, sinnesschema och bilder t.ex. *Så här föreställer jag mig miljön och karaktären.* Samtala om vad och hur de olika karaktärerna känner i texten, läs stycket igen och nu på ett sätt som visar deras känslor. Gör likadant med t.ex. miljöskildringar (mörk skog eller sommarstrand) eller väderbeskrivningar (orkanregn eller stilla och sol).

Eleven använder olika texttypiska drag och bearbetar sina texter för att fördjupa innehållet i dem

Jag skriver så att det blir spännande, intressant och lärorikt att läsa mina texter

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- behandlar i sina texter ett ämne ur olika aspekter och använder då på ett relevant sätt några texttypiska drag
- använder vid behov bilder som förtydligar och förstärker budskapet
- samtalar och resonerar med visst lärarstöd om innehåll, språk och bildanvändning i egna och andras texter och hur de kan bearbetas för att förtydligas
- prövar ändra texten efter egen genomläsning samt bearbetar och ändrar texten efter andras råd
- sva: har ett grundläggande ordförråd som kan användas i samtal om egna och andras skrivna texter

Elevens förmåga till symbolhantering:

- markerar meningar med stor bokstav och interpunktion som punkt och frågetecken

Exempel på undervisning

- Modellera hur man kan använda olika skrivtekniker för att fånga läsaren t.ex. ställa en fråga, skriva om något som överraskar, använda ett målade språk som bidrar till att skapa inre bilder eller genom att tala direkt till läsaren.

- Be eleverna skriva en beskrivande text om t.ex. vintern, en instruktion för hur man bygger en snögubbe, en argumenterande text för varför vinter är att föredra framför sommar och sist en text som förklarar varför vi har vinter.
- Be eleverna skriva om t.ex. ett djur som faktatext och sedan i sagoform samt illustrera texterna med bilder som har rätt karaktär till respektive text, dvs. informativ faktabild till faktatext och berättande sagobild till sagan.
- Be eleverna att utveckla texter så att läsaren får veta vad karaktärer tänker och känner.
- Låta eleverna skriva om inre bilder med stöd i läsan-teckningar och sinnesschema t.ex. *Så här föreställer jag mig miljön eller karaktären. Det här påminner mig om ... Det här har jag läst om tidigare i en annan text.*
- Låta eleverna skriva läsan-teckningar i samband med egen läsning och anteckna oklarheter samt därefter parvis resonera om t.ex. *Vad i texten får dig att säga det? Kan du säga något mer om det? Visa mig var i texten du läste det, kan du ge något exempel.*
- Låta eleverna skriva läsan-teckningar om innehållet i en text samt göra inferenser med hjälp av t.ex. egna erfarenheter, frågor eller bilder, samt samtala parvis om tolkningarna.
- Be eleverna prova att bygga ut texter på sats- och meningsnivå, använda stor bokstav, punkt och frågetecken. Studera parvis egna och andras texter samt ge och få respons, enligt "Två stjärnor och en önskan".

Eleven läser texter av olika slag med flyt och använder oftast olika lässtrategier vid behov

Jag läser olika slags texter med flyt och på lite olika sätt beroende på varför jag läser

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- läser längre elevnära texter av olika slag t.ex. kapitelböcker, lyrik, sagor, faktatexter eller instruktioner
- sv: resonerar kring texters innehåll och budskap samt relaterar det till egna och andras erfarenheter eller andra texter // sva: resonerar utifrån egna referensramar kring texters innehåll och budskap samt relaterar det till egna och andras erfarenheter eller andra texter
- drar slutsatser och gör förutsägelser med hjälp av ledtrådar och information som både uttrycks och inte direkt uttrycks i texten
- sva: har ett grundläggande ordförråd som kan användas i samtal samt resonerar kring vardagliga ords betydelseomfång och kategorisering i jämförelse med modersmålet

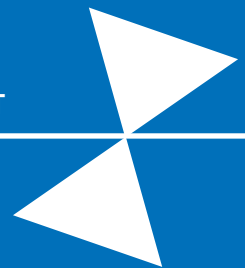
Elevens förmåga till symbolhantering:

- läser med flyt

Exempel på undervisning

- Uppmuntra och utmana eleverna att läsa kapitelböcker, med mer än 100 sidor och inga eller ett fåtal illustrationer. Berätta om nya böcker, läs tillsammans första kapitlet och ställ utvecklande frågor, red ut oklarheter där elevernas erfarenheter tas tillvara och intresse väcks.

- Utmana eleverna att vid behov använda alla lästekniker som de mött i textsamtal i helklass, grupp och parvis. Exempelvis kan de resonera kring karaktärer, händelser och miljöer och vad det skulle innebära och medföra om författaren gjort andra val. Resonera kring hur de med hjälp av ledtrådar kan förstå, dra slutsatser och förutsäga om sådant som inte är klart utsagt i texten.
- Låta eleverna läsa och parvis arbeta med skillnader mellan skönlitterära texter och sakprosatexter.
- Låta eleverna i samband med läsning dra slutsatser, göra förutsägelser och tänka hur ledtrådarna och alla sidohistorier kan knytas ihop till något sammanhängande i slutet.
- Be eleverna parvis resonera om texters innehåll och budskap utifrån planeringsstöd och läsanteckningar och fråga sig hur textens budskap förändras. *Vad vill författaren säga? Bekräftar eller kullkastar den här ledtråden mina tankar om den fortsatta handlingen? Hur förändras mina tankar när jag hör andras resonemang?*
- Be eleverna samla ledtrådar i läsanteckningar om t.ex. huvudpersonen eller en händelse samt lägga till detaljer utifrån egna erfarenheter och tolkningar. Samtala parvis och dra slutsatser och sammanfatta textens budskap.

Eleven planerar, organiserar och bearbetar innehåll och form i sina texter

Jag planerar mitt skrivande och ändrar i texterna för att göra dem bättre

Uppmärksamma och notera

Elevens förmåga till textanvändning och meningsskapande:

- sv: skriver sammanhängande faktatexter så att innehållet klart framgår // sva: är begripligt
- sv: skriver berättelser med en tydlig handling, dvs. inledning, händelseförlopp och avslutning // sva: skriver berättelser med en i huvudsak fungerande handling som följer en enkel röd tråd
- söker och inhämtar information från någon anvisad källa
- planerar och organiserar texten, vid behov med hjälp av t.ex. nyckelord och tankekarta
- sva: använder ordböcker och/eller andra hjälpmedel för att utveckla sin ordförståelse

Elevens förmåga till symbolhantering:

- skriver med hjälp av digitalt verktyg och för hand så att texten är läslig för eleven själv och för andra
- stavar för eleven vanliga ord enligt normen och är medveten om att det finns olika regler för stavning

Exempel på undervisning

- Modellera exempel på mönster och karakteristiska drag hos olika typer av texter som berättar, återger, beskriver, förklarar, instruerar eller argumenterar. Det kan handla om sagor, faktatexter, arbetsinstruktioner, reklam, tweet- och blogginlägg samt insändare.

- Gemensamt resonera kring hur syfte, mottagare, struktur, skrivteknik och språk skiljer sig åt i texter av olika slag.
- Parvis och självständigt skriva olika typer av texter och då använda stöd för planering och genomförande av skrivuppgifter t.ex. tankekartor, mallar för olika typer av texter, använda checklista samt ge och få respons.
- Låta eleverna anteckna ledtrådar och information som både uttrycks i texten och inte direkt uttrycks för att kunna dra slutsatser och göra förutsägelser om handlingen i boken.
- Be eleverna ändra i en berättelse och byta ut huvudperson, miljö och/eller händelse/komplikation och resonera om vilka effekter de uppnår med ändringarna.
- Låta eleverna skriva och reflektera över textens innehåll och budskap t.ex. hur de själva skulle tänka, känna och agera om de varit en viss karaktär i boken samt motivera varför.
- Gemensamt uppmärksamma och samla ord till ordväggar och listor som stöd i skrivandet. Förklara ord med stöd av ordböcker och genom att söka på nätet. Eleverna använder ordböcker, nätet eller frågor för att kontrollera stavning och ta reda på ords betydelse.

Eleven använder flera olika sätt att bemöta det lästa för att fördjupa förståelsen samt läser med flyt både kortare och längre texter

Jag läser med flyt och förstår och tolkar innehåll och budskap i det lästa

Det innebär att eleven:

- tar initiativ till läsning och skrivning
- läser längre elevnära texter av olika slag
- kommenterar och återger några för eleven viktig delar av textinnehållet på ett enkelt sätt
- sv: för enkla resonemang om texters innehåll och tydligt framträdande budskap samt relaterar det till egna och andras erfarenheter eller andra texter // sva: för utifrån egna referensramar enkla resonemang om texters innehåll och tydligt framträdande budskap samt relaterar det till egna och andras erfarenheter eller andra texter
- gör personliga tolkningar av det lästa och berättar om inre bilder som skapats under läsningen
- sva: har ett grundläggande ordförråd som kan användas i samtal samt resonerar kring vardagliga ords betydelseomfång och kategorisering i jämförelse med modersmålet
- tar hjälp av olika sätt att bemöta textinnehåll för att förstå det lästa: se samband mellan bilder och skriven text samt mellan förkunskaper och innehåll, ställa och besvara frågor, dra slutsatser, göra förutsägelser, utreda och resonera om olika formuleringssätt och oklarheter, rita bilder och göra grafiska sammanfattningar
- korrigerar sig själv vid behov
- läser texter med flyt och förståelse där ortografisk helordsläsning är det dominerande sättet att avkoda text
- utnyttjar det mer avancerade sättet att ljuda vid okända eller krångliga ord

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som *Avstämning C* preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna och se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Arbetar eleverna i en varierad skriftspråksmiljö med olika texttyper från olika medier där textsamtal har stor plats och där lästekniker används vid behov?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd?
- sva: Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs?
- Ingår gemensam och parvis högläsning samt textsamtal och skrivande regelbundet som en naturlig del i undervisningen?
- Stimuleras eleven att utveckla sitt ordförråd?
- Är undervisningsmaterialet anpassat så att innehållet lockar och utmanar till fortsatt läsning och skrivande?
- Anpassas arbetssätt, arbetsmetoder och organisation av undervisningen så att elevens olika sätt att lära, läsa och skriva ges utrymme?
- Får eleverna arbeta med att söka och värdera information från olika källor?
- Erbjuds rikliga tillfällen att läsa valfria, längre och utmanande texter?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon eller han kan läsa längre texter med flyt och förståelse samt sammanfatta textens huvudbudskap?
- Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem, fritidshem, skola och bibliotek?
- Erbjuder läraren regelbundet vägledande samtal så att eleven vet var hon eller han är i sin utveckling och vad som är nästa mål?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Hur deltar och bidrar eleven i textsamtal, samtal kring tv-program, film eller teater som lästs eller upplevts tillsammans eller kring andra aktuella händelser?
- Berättar och talar eleven på ett begripligt och sammanhängande sätt?
- Hur fungerar elevens fonologiska läsning och elevens ortografiska helordsläsning tillsammans?
- Hur går eleven tillväga när hon eller han stöter på ord som eleven inte kan läsa eller förstå? Vilka strategier använder eleven vid svårigheter som uppstår under läsningen?
- Hur väl förstår eleven berättelser, faktatexter och instruktioner avpassade för åldern?
- Hur utvecklad är elevens förmåga att skriva enkla texter när det gäller innehåll och form?
- Hur utvecklad är elevens förmåga att i dialog med en vuxen bearbeta sin text?
- sva: Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket? I vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- sva: Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Att ta nya och stora steg i läs- och skrivutvecklingen

OBSERVATIONSPUNKTER

D:1 LÄSA

D:1 SKRIVA

D:2 LÄSA

D:2 SKRIVA

D:3 LÄSA

D:3 SKRIVA

Eleverna har byggt ut sin läs- och skrivförmåga på bred front. En första och avgörande aspekt av den här förmågan är att de skaffat en vana av att vara deltagare och medskapare i läsande och skrivande och fått ett intresse och smak för att läsa och skriva olika slags texter. De har getts många tillfällen att förstå varför man håller på med det här. Betydelsen av detta kan inte nog betonas och framgår i undersökning efter undersökning. En andra central aspekt är att de knäckt skriftkoden. Många har gjort det framför allt genom att börja med att skriva och sedan har ofta läsandet tagit över mer. I läsandet tillsammans har de redan tidigt skaffat sig strategier för att greppa innehållet i texter de läser. För en del barn har detta skett redan i förskoleåldern. De här strategi-

erna har de stor nytta av när de ska läsa på egen hand och både avkoda och förstå samtidigt samt relatera detta till egna erfarenheter och kunskaper i en vidare bemärkelse. I det fortsatta arbetet har ytterligare nya strategier tillkommit. De har prövat att skriva olika typer av texter och i viss mån getts möjlighet att förstå att texten ser olika ut om man skriver en berättelse än om man skriver en instruktion. Den här bredden i förmågan att läsa och skriva är en mycket betydelsefull grund att stå på för att nu ta nya stora läs- och skrivutvecklingssteg i mötet med mer komplexa och ämnesspecifika texter.

Behovet av att kunna läsa och skriva på olika sätt och för olika syften blir nu mer och mer tydligt. Man läser och skriver för att exempelvis uppleva respektive skapa spänning, skratt och kanske överraskningar. Till det passar berättelsen mycket bra. När man däremot vill presentera och klargöra hur något är eller ser ut passar ofta en beskrivande text bättre. För att få andra att kunna utföra något på ett specifikt sätt använder man en instruktion. Utredningar och förklaringar hjälper till att få något som är oklart eller oförståeligt att bli klart och förståeligt. När man ska övertyga eller övertala någon är den argumenterande texten bra att använda. Huvudtyperna av texter att läsa och skriva är således olika typer av skönlitteratur (berättande eller narrativa texter, lyrik och drama) och sakprosatexter (beskrivande, instruerande, utredande, förklarande och argumenterande texter).

Berättande skönlitterära texter har fortsatt stor betydelse, men eleverna möter också mängder med andra texter och framställningssätt. Det vidgade textbegreppet innebär ju inte bara talad och skriven text utan också film och andra former av gestaltning och inte minst illustrationer av olika slag. Bland faktatexter ingår skolans lärobokstexter men även intressanta och aktuella texter ur tidningar, tidskrifter och faktaböcker. De här texterna förknippas också med specifika drag. Exempelvis är berättelser och instruktioner uppbyggda kronologiskt. I beskrivningar är det något som beskrivs del för del. Utredningar och förklaringar karaktäriseras oftast av orsakssamband och jämförelser. I argumentationer är det i regel motsatta ståndpunkter som ger huvudstrukturen.

Texterna blir nu också mer ämnesspecifika. Det är synligt genom att termer och begrepp som används blir mer och mer specifika för de ämnen som behandlas. Eftersom det inom olika ämnen därmed används olika begrepp, är betydelsen av ett alltmer utvecklat ordförråd stor. En hjälp i arbetet är ordböcker, synonymlexikon, encyklopedier och liknande som finns både i pappersformat och i de digitala verktygens olika utbud av program och länkar på nätet. Eleverna behöver också olika strategier för att alltifrån kunna återge innehållet till att kunna förstå och tolka på ett mer ingående och över-

gripande sätt. Vad står där i texten och vad säger bilder och andra illustrationer? Hur kan det sammanfattas? Hur hänger olika aspekter av text och illustrationer ihop med varandra? Vad är poängen och budskapet? Hur kan det relateras till tidigare erfarenheter och kunskaper? De använder förkunskaper, illustrationer och sammanhang, drar slutsatser, gör förutsägelser och/eller jämför med annat som lästs eller upplevts och kopplar texten till egna och andras erfarenheter. De börjar också bli observanta på om saker och ting inte går att få ihop och rättar sig själv om detta kan bero på att de läst av fel.

Nu gäller det att läsa på olika sätt beroende på vad man är ute efter. Det kan innebära att i vissa situationer är det sökläsning eller översiktsläsning som är det mest relevanta, för att exempelvis hitta enskilda detaljer eller skaffa sig en översiktlig bild av innehållet. I andra situationer när man ska diskutera innehållet mer på djupet är närläsning eller upplevelseläsning mer centralt. I sådana mer ingående läsningar är det viktigt att eleverna också ges utrymme att själva ha grundade åsikter om det som behandlas. Att exempelvis argumentera gör ju redan en fyraåring med glans, men med elevens stigande ålder ska argumenten vartefter bli mer övertygande och underbyggda. I de här mötena med alla olika slags texter aktiveras också textmedvetandet och kan bli föremål för diskussion – hur kommer det sig att det går att skilja en saga från en text om dinosaurier? Vad skiljer nyhetsartikeln från en dikt eller dikten från en berättelse? Hur förmedlas en upplevelse bäst – i bild, text, drama eller i en kombination av olika uttryckssätt? Vilken betydelse har mottagaren – kommer e-posten till mormor att formuleras på samma sätt som till kompiserna? Läsande och skrivande tillsammans samt gemensamma samtal om det lästa eller skrivna är fortsatt viktigt vid sidan av att läsa och skriva på egen hand. I mötet med andra blir det om möjligt ännu mer betydelsefullt att kunna använda ett rikt ordförråd och olika lässtrategier. De ges då också möjlighet att få möta olika sätt att förstå och att se på hur texter är uppbyggda.

Nu kommer också skrivandet i olika ämnen att betyda mycket för lärandet. Texterna blir längre och eleverna tar intryck från olika håll och källor som de börjar förhålla sig till. Att ställa frågor till texten, att reflektera med pennan i hand över ett innehåll och skriva läsanmärkingar, att jämföra olika källor innebär bland mycket annat ett språkutvecklande arbetssätt långt bort från memorerande och osjälvständiga referat. En framträdande aspekt i ett sådant språkutvecklande arbetssätt är att ha mottagare, som att brevväxla med en annan klass, och att texter ska publiceras i någon form, som att arbeta med en skoltidning eller en blogg. Det leder till att skribenterna måste tänka över textens form

i enskildheter men också den övergripande dispositionen. Ska texten skrivas för hand eller med hjälp av digitalt verktyg? Fungerar meningsbyggnaden? Har texten ett gott sammanhang som gör att andra förstår vad man menar? Har den en början och ett slut, delas den in i stycken och levandegör eller kanske till och med förstärker bilderna det som texten handlar om? Det är exempel på sådant som behöver uppmärksammas. Sådana funderingar i relation till dem som ska läsa texten driver utvecklingen framåt. Ytterligare drivkrafter i utvecklingen är att få konstruktiv respons på sina texter och försöka bearbeta dem rörande allt från stavning till hur texten är uppbyggd och vilken layout som används. Precis som i läsandet kan hjälpmedel av olika slag, till exempel olika typer av planeringsstöd, vara viktiga att ha till hands vid skrivande av såväl den första som den sista versionen av texten.

De flesta elever bör nu inte ha några problem med avkodningen av text. Utan de använder såväl den enkla ljudningen som den mer avancerade. Nu är det inte bara ljuden och stavelserna som ljudas samman. I den mer avancerade ljudningen tar eleverna också hjälp av ordens uppbyggnad, att de består av en stam och ändelser av olika slag som återkommer i andra ord. Med hjälp av ett rikt muntligt ordförråd och den här typen av avancerade avkodningstekniker kan de bygga upp ett omfattande ortografiskt lexikon. Ett sådant ortografiskt lexikon är avgörande för att öka den automatiserade avkodningen. Den ger i sin tur utrymme för meningsskapande. Den innebär också att eleverna har bilder av orden som de kan mobilisera när de ska skriva dem. Det leder till att de i många fall följer stavningsreglerna, men inte så ofta har själva regeln klar för sig. Det är alltså inte nödvändigt att kunna reglerna för att stava rätt. De vanligaste stavningsreglerna fungerar ofta som enkla tumregler och som en första starthjälp. Men de är sällan heltäckande. Särskilt uttalat är detta för alla låneord som ingår i svenskan, såväl nya som gamla med århundranden på nacken.

I de flesta elevers utveckling finns både plåtar och snabba språng. Också en skicklig läsare kan under en period envist sluka en enda sorts böcker, en motvillig skribent kan plötsligt få kläm på både funktion och form, en tyst elev som helst skriver kan blomma upp i samtal och berättande. Här är lärarens professionella förhållningssätt särskilt viktigt. Att bara ”vänta-och-se” när elevens framsteg låter vänta på sig är sällan en bra strategi. Att kunna överblicka utvecklingen och ingripa med rätt stöd i rätt ögonblick är naturligtvis svårt, men underlättas av den kunskap om eleven som de löpande observationerna har gett.

En rik klassrumsmiljö, med utrymme för kreativitet och variation i undervisningen och där språket används

i många och varierande och meningsfulla sammanhang har stor betydelse för varje elevs utveckling, alldeles oavsett ålder och årskurs. Här ryms både mer och mindre styrda arbetssätt. När eleverna är på väg in i ett nytt sätt att läsa och skriva, en ny texttyp eller motsvarande behövs mer stödstrukturer än när de fått mer vana och erfarenheter. Men att man styr verksamheten ska inte sätta stopp för att använda elevers skapande och utforskande.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt D:1 – D:3 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med en mening för läraren. Samma formulering återfinns i lärarmatrisen och i elevens observationsschema "Min språkutveckling".

Elven tar hjälp av ordens uppbyggnad för att underlätta läsflyt och läsförståelse

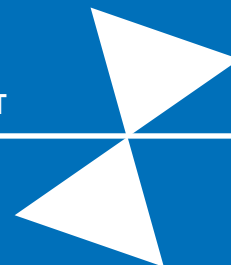
Uppmärksamma och notera om eleven:

- har insikt om att ortografisk helordsläsning underlättar flyt i läsningen
- har insikt om att ord kan bestå av stam och ändelser
- har insikt om att ord böjs på olika sätt beroende på sammanhang
- har insikt om att ändelser förändrar ords betydelse samt tar hjälp av den kunskapen för såväl avancerad ljudning som helordsläsning
- sva: tar hjälp av ordböcker för att förstå ords uppbyggnad och betydelse

Exempel på undervisning

- Uppmärksamma hur tempus påverkar ord i nutid och dåtid.
- Uppmärksamma hur ental och flertal uttrycks och påverkar ordens form och innehåll.
- Uppmärksamma så många böjningsformer som möjligt av olika ord.
- Uppmärksamma ords olika böjningsformer i en text för att underlätta läsning av längre och krångliga ord.
- sva: Gå igenom hur ordböcker kan användas på olika sätt.

[illegible]

Eleven följer nästan genomgående de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

Uppmärksamma och notera om eleven:

- stavar vanliga dubbeltecknade och ljudstridiga ord rätt
- är på god väg mot att följa reglerna för ord- och meningsbyggnad
- använder de vanligast förekommande skiljetecknen
- använder ordböcker och andra hjälpmedel i skrivandet
- redigerar texter för hand och med hjälp av digitala verktyg

Exempel på undervisning

- Gå igenom grundregeln för dubbelteckning, samt vilka huvudtyper av undantag som finns.
- Skriva om en text i annan tempus.
- Diskutera skiljeteckens betydelse för förståelse och upplevelse av texters innehåll.
- Studera en författares text med avseende på skiljetecken.
- Gå igenom hur man under skrivande kan använda ordböcker i pappersform och digitalt samt
- hur man använder ordbehandlingsprogrammets redigeringsfunktion.

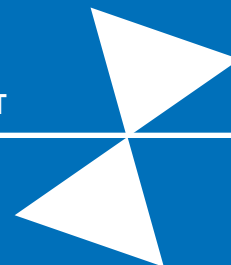
Eleven använder varierande sätt att läsa beroende på syftet med läsningen

Uppmärksamma och notera om eleven:

- läser på olika sätt, t.ex. sökläser, översiktsläser, upplevelseläser eller närläser och sammanfattar viktig information
- deltar aktivt i samtal om texters budskap och anknyter till egna erfarenheter

Exempel på undervisning

- Samtala om och ge modeller för hur man genom sökläsning snabbt kan skumma igenom text i syfte att hitta något man är intresserad av.
- Samtala om och ge modeller för hur man genom översiktsläsning får möjlighet att hitta en texts övergripande drag.
- Läsa för att uppleva och anknyta till egna erfarenheter.
- Närläsa och sammanfatta viktig information och/eller ställa frågor till texten.
- sva: Bygga upp ett utökat ordförråd genom att sammanfatta viktig information och/eller ställa frågor till texten.

Eleven använder ibland några texttypiska drag vid skrivande och prövar att bearbeta sina texter med stöd av andras råd

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver för att berätta, beskriva, instruera och förklara
- skriver för att argumentera för sina åsikter
- prövar att använda dialog och styckeindelning i berättande text
- skriver faktatexter utifrån enstaka källor och prövar att skapa texter som är begripliga för sig själv och för mottagare
- prövar att använda ämnesspecifika ord
- sva: förstår att olika texter använder olika typer av ord och begrepp
- prövar att på egen hand bearbeta sina texter med stöd av andras råd

Exempel på undervisning

- Jämföra olika slags texter t.ex. berättelser, dikter, reportage, brev och samtala om hur de känns igen.
- Undersöka uppbyggnad och innehåll i olika typer av texter tillsammans med andra och med denna utgångspunkt skriva egna texter utifrån den genomgångna texttypen.
- Gå igenom hur och varför man markerar dialog i text och om dialogens olika funktioner i text, till exempel att föra handlingen framåt.
- Gå igenom hur och varför man markerar nytt stycke i text.
- Hitta former och rutiner för processkrivande och för kamratbearbetning av texter.
- Genomföra skrivsamtal med utgångspunkt från vad eleven kan och behöver utveckla.

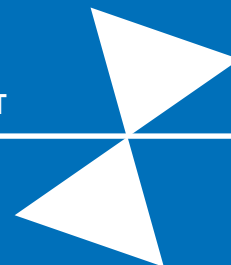
Eleven läser regelbundet längre texter av olika slag med flyt och förståelse

Uppmärksamma och notera om eleven:

- läser regelbundet olika slags texter, såväl skönlitteratur som faktatexter
- läser för olika syften: för nöje, för att lära, för att finna fakta
- börjar anpassa läsningen till olika slags texter och deras syften
- tar vid behov hjälp av olika lässtrategier som att koppla texten till egna och andras erfarenheter, använder förkunskaper, bilder och sammanhang, drar slutsatser, gör förutsägelser och/eller jämför med annat som lästs eller upplevts
- rättar sig själv vid läsning

Exempel på undervisning

- Använda egna och andras erfarenheter som utgångspunkt i regelbundna textsamtal där egna frågor formuleras till texten.
- Skapa förförståelse för en texts innehåll, t.ex. genom att gå igenom och samtala om metaforer, ämnesspecifika begrepp och textstrukturer samt läsa delar av texten gemensamt.
- Återberätta innehållet i lästa texter.
- Skriva brev till bokens huvudperson med råd om hur dilemma kan lösas.
- Koppla texter till andra texter eller aktuella händelser för att göra jämförelser och dra paralleller.

Eleven visar förståelse för att texter kan skrivas för olika syften och mottagare

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver längre texter ofta och regelbundet med läslig handstil och med hjälp av digitala verktyg
- skriver för att presentera och klargöra hur något är eller ser ut
- skriver för att uttrycka sina egna tankar och åsikter
- förstår att texten ska anpassas till mottagare
- prövar att använda bilder och ljud för att förstärka och levandegöra den skrivna texten

Exempel på undervisning

- Diskutera hur man kan lyfta fram detaljer som ger liv åt en berättelse, genom att beskriva t.ex. känslor, dofter eller ljud och vad det får för betydelse för mottagarens läsupplevelse.
- Göra skriftliga beskrivningar av någons eller någots utseende utifrån bilder eller föremål.
- Formulera egna tankar och åsikter skriftligt.
- Gå igenom hur man får en texts budskap att framgå genom den "röda tråden" i texten.
- Diskutera hur bild och text kan samspela i en text och hur bilder kan fogas in från digitala verktyg i en skriven text.
- sva: Klassificera ord i över- och underordning, t.ex. kläder – tröja.

Eleven läser obehindrat med förståelse

Det innebär att eleven:

- läser med flyt, dvs. har en klart och tydligt automatiserad avkodning vid läsning
- • börjar anpassa läsningen till olika slags texter och deras syften
- börjar vid behov använda olika lässtrategier för att förstå innehållet
- sammanfattar och ställer frågor till texter för att få förståelse av det lästa
- visar förståelse för texters underliggande budskap
- anknyter till det lästa i samtal och skrivande såväl i samband med läsningen som vid andra tillfällen, samt vid läsning av andra texter
- • känner till skillnaden mellan olika slags texter t.ex. sagor, berättelser, faktatexter, dikter, recept
- har fungerande strategier för att lösa problem med avkodning och förståelse och rättar sig själv vid läsning

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning D preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna och se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Skapar undervisningen en varierad och meningsfull skriftspråksmiljö där samtalande, läsning och skrivande av olika slags texter präglar undervisningen?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd?
- sva: ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs?
- Ger undervisningen utrymme för att analysera och diskutera kännetecken för texter skrivna på olika sätt för att uppnå olika syften och i vilka situationer de kan användas?

- Ingår gemensam högläsning, enskild läsning/skrivning och textsamtal regelbundet i undervisningen?
- Stimuleras eleverna att utveckla sitt ämnesspecifika ordförråd?
- Är undervisningsmaterialet av varierad svårighetsgrad, så att alla läser på en nivå som stimulerar deras utveckling och lockar till fortsatt läsande och skrivande?
- Varieras och struktureras arbetssätt och arbetsmetoder så elevens olika sätt att lära ges utrymme?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon eller han kan läsa längre texter och återge innehållet?
- Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem, fritidshem, skola och bibliotek?
- Erbjuder läraren regelbundet vägledande samtal så att eleven vet var hon eller han är i sin utveckling och vad som är nästa steg?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Visar eleven intresse för läsande, skrivande och samtalande om texter?
- På vilket sätt bidrar eleven i textsamtal utifrån längre texter av olika slag?
- Hur väl lyckas eleven uttrycka det hon eller han vill och inte bara det eleven kan?
- Berättar och talar eleven på ett begripligt och sammanhängande sätt?
- Använder eleven olika avkodnings- och lässtrategier när svårigheter uppstår, och i så fall på vilket sätt?
- Hur väl förstår eleven innehållet i längre texter av olika slag?
- Hur väl klarar eleven av att själv skriva olika slags texter?
- Visar eleven motivation att bearbeta sin text i dialog med lärare eller kamrater?

Att vidareutveckla den språkliga medvetenheten

OBSERVATIONSPUNKTER

E:1 LÄSA

E:1 SKRIVA

E:2 LÄSA

E:2 SKRIVA

E:3 LÄSA

E:3 SKRIVA

Eleverna bygger successivt upp en förmåga att tala om olika aspekter av texter de möter eller skriver själva. En tidig version av sådan språklig medvetenhet är att kunna tala om bokstäver, bokstavsljud och hur dessa hänger samman. Det är en central del i att vara det som kallas fonologiskt medveten. Det utvecklas, om inte förr, i samband med att skriftkoden knäcks. Att utveckla en sådan medvetenhet underlättas naturligtvis av att man får se orden i skrift. Det är lättare att se att det finns fyra olika bokstavsljud i exempelvis ”barn” och ”Hans” än att höra det. En vidareutveckling av den språkliga medvetenheten till att omfatta även andra aspekter av texter, underlättas av att eleverna har en bred läs- och skrivrepertoar. De har mött många olika texter och prövat att läsa och skriva dem i olika sammanhang och för olika syften. Det är då möjligt att göra jämförelser, se likheter och skillnader. Det är i sådana kontrasteringar som det blir mer tydligt att det går att skriva och förstå på olika sätt och att olika språkliga drag gör skillnad.

Att i samtal möta andra elevers sätt att läsa och förstå samt skriva och komponera text, bidrar till sådana intressanta kontraster. Här kan man se hur eleverna kan börja diskutera betydelsenysanser hos ord, hur orden kan betyda olika saker i olika sammanhang. Vissa ord kan ha en gemensam betydelsekärna, men ges mer eller mindre olika tolkningar i olika sammanhang. En mänsklig reaktion är exempelvis inte detsamma som en kemisk reaktion. En och samma ordform kan också ha helt olika betydelse som ”division”. Skillnader mellan vardagsspråk, skolspråk och fackspråk blir tydligare och tydligare ju längre eleverna kommer in i olika ämnesområden. Hur svart är ett så kallat ”svart hål” och är det verkligen ett hål? I sådana samtal ges de grund för att bli semantiskt medvetna om ords och uttrycks tänkbara nyanser, värdeladdning och tolkningsmöjligheter. Att förstå att man använder olika ord i olika sammanhang och texter är vidare en del av en pragmatisk medvetenhet. I vissa texter kan man använda ”killar” och ”tjejer”, men inte i andra. Det ger grund för en mer skarp blick på texters innehåll och deras användbarhet för olika syften. Det ger också en god grund att stå på när eleverna ska skriva egna texter eller ge respons på kamraters

texter. Kan man välja andra ord eller formuleringar för att få fram det innehåll man önskar i sitt skrivande? Hur kan man nyansera, fördjupa och förstärka för att sätta det önskade innehållet i förgrunden? Inte att förglömma är ordböcker och andra motsvarande hjälpmedel för att berika såväl sina tolkningar av andras texter som innehållet i sina egna texter.

Den språkliga medvetenheten rör också förmågan att tala om texters form, hur de är uppbyggda på både lokal och global nivå. Den lokala nivån omfattar hur meningar byggs och markeras med hjälp av olika typer av interpunktion beroende på vad det exempelvis är för typ: påstående, utrop eller fråga. Att kunna tala om sådana lokala aspekter innebär att man är på väg att utveckla en syntaktisk medvetenhet. Hur texter är uppbyggda på global nivå omfattar byggstenar som att en röd tråd skapas genom en övergripande tematik och en övergripande struktur med en inledning, ett huvudavsnitt och en avslutning. I uppbyggnaden på global nivå ingår också olika typer av illustrationer som bilder, figurer, tabeller och diagram. Beroende på hur de är byggda uppnås olika syften. Som behandlats i punkterna under avstämning D räknar man med fem sådana huvudtyper av texter i skolarbetet: berättande, beskrivande, instruerande, förklarande och argumenterande. De här texttyperna är uppbyggda på ett visst sätt med olika delar för att uppnå ett visst mål eller syfte. Att kunna diskutera sådana mer globala formaspekter och vilken betydelse de har för att få fram ett visst innehåll och uppnå ett visst syfte innebär att man är textmedveten.

Att få diskutera såväl innehållsliga aspekter som formaspekter i texter eleverna läser, sedan få pröva att skriva egna och diskutera dem, bidrar starkt till utvecklingen av fonologisk, syntaktisk, semantisk och pragmatisk medvetenhet samt textmedvetenhet.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt E:1 – E:3 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med en mening för läraren. Samma formulering återfinns i lärarmatrisen och i elevens observationsschema ”Min språkutveckling”.

Eleven börjar använda kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att berika sitt samtal om texter

Uppmärksamma och notera om eleven:

- börjar använda centrala ämnesspecifika ord och begrepp som förekommer i skolans sakprosatexter i samtal om dessa texter
- börjar förstå hur ords och begrepps nyanser och värdeladdning kan påverka tolkning av texters innehåll och budskap
- börjar jämföra och göra skillnad mellan uttalade och underliggande budskap i lästa texter
- väljer ut central information ur ett par källor och argumenterar för och emot informationens användbarhet
- är på god väg att göra enkla funktionella sammanfattningar av helheten i det lästa och reflekterar över innehållet utifrån egna erfarenheter
- sva: använder ordböcker och/eller andra hjälpmedel för att förstå en text

Exempel på undervisning

- Visa på ämnesspecifika begrepp i gemensamma texter och lära ut tekniker för att ta reda på ords betydelser genom att exempelvis aktivera förförståelse, länka information och dra slutsatser, identifiera olika texttyper och använda morfologiska ledtrådar.
- Visa på likheter och skillnader mellan de ord eleverna själva använder när de talar om ett specifikt ämne, exempelvis väder, och ordvalet i en sakprosatext om samma ämne, exempelvis klimat.
- Utgå ifrån en skönlitterär eller argumenterande text och be eleverna leta efter de ord som har positiv respektive negativ laddning och sedan låta eleverna byta ut de negativa orden mot positiva, eller tvärtom, samt föra en diskussion om vad som händer med textens innehåll.
- Utforma frågor till skönlitterära texter och sakprosatexter som utmanar eleverna att förstå budskap som uttrycks såväl direkt som indirekt.
- Arbeta gemensamt med att identifiera de överordnade idéerna i en text genom t.ex. nyckelord, tankekarta eller illustrerande figurer.

Eleven följer de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

Uppmärksamma och notera om eleven:

- stavar dubbeltecknade och ljudstridigt stavade ord som följer huvudregeln rätt
- följer grundläggande regler för ord- och meningsbyggnad med få undantag
- använder olika skiljetecken rätt
- använder planeringsstöd, ordböcker respektive ordbehandlings stavningsprogram samt prövar att använda grammatikprogrammet och synonymprogrammet som stöd i skrivandet och vid redigering av texter

Exempel på undervisning

- Uppmärksamma eleverna på huvudregeln för dubbeltecknade och ljudstridigt stavade ord.
- Sätta ut skiljetecken i en text där de är borttagna.
- Rekonstruera en text som klipps sönder i meningar eller stycken.
- Ha gemensamma genomgångar av de digitala verktygens olika hjälpmedel för stavning, grammatik och synonymmer.
- Undersöka och jämföra olika typer av ordböcker, såväl i bokform, som digitala med utgångspunkt från ord och begrepp i en ämnesspecifik text.

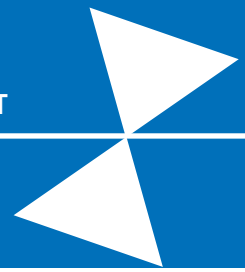
Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad, layout och komposition för att fördjupa förståelsen

Uppmärksamma och notera om eleven:

- använder bilder, tabeller, diagram och andra illustrationer för tolkning av innehåll och budskap
- använder olika texters, såväl skönlitteratur som sakprosa, språkliga drag och typiska uppbyggnad för tolkning av innehåll och budskap
- sva: förstår att olika texter använder olika typer av ord och begrepp

Exempel på undervisning

- Gemensamt jämföra en sakprosatext, t.ex. en beskrivande text, med en skönlitterär text, där båda texterna behandlar samma företeelse eller fenomen, och låta eleverna diskutera skillnader i syfte med att läsa de olika texterna och hur språkliga drag och strukturer används för att bygga upp innehållet.
- Gå igenom hur de vanligaste formerna av tabeller, diagram och andra illustrationer i sakprosatexter ska läsas.
- Låta eleverna själva utforma figurer, scheman och andra illustrationer över olika texters innehåll och diskutera sedan tillsammans vad de här illustrationerna ger för mervärde hos texten och var de kan placeras in i texten.

Eleven använder oftast olika texttypiska drag vid skrivande och bearbetar sina texter med stöd av andras råd

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver berättande texter och prövar olika texttypiska drag som gestaltande miljö- och personbeskrivningar, dialog, stegrande händelseförlopp, parallellhandling, tillbakablickar och avslutning
- börjar föra enkla resonemang om användbarheten av information som hämtats från några olika källor vid skrivandet
- börjar använda ämnesspecifika ord på ett funktionellt sätt
- läser kamraters texter och ger enkel respons på innehåll och form
- bearbetar texters innehåll och form med stöd av andras råd
- sva: använder språkliga strategier för att kunna uttrycka sig på sin kognitiva utvecklingsnivå

Exempel på undervisning

- Göra närstudier av olika författares sätt att bygga upp olika slags texter.
- Skriva faktatexter med egna ord, utifrån förståelse och egna frågor med hjälp av några olika källor.
- Gå igenom hur en argumenterande text byggs upp med hjälp av olika argument och sammanlänkade ord.
- Gå igenom hur man kan skriva en insändare till en tidning.
- Gå igenom hur man kan ge respons på några texttyper utifrån deras syfte, struktur och texttypiska drag.
- sva: Skriva om ett komplext innehåll utan för tidiga krav på språklig korrekthet.

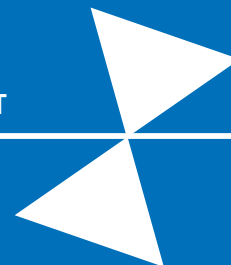
Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av lässtrategier beroende på såväl syfte som typ av text

Uppmärksamma och notera om eleven:

- läser med flyt skönlitteratur och poesi
- läser med flyt sakprosa som används i skolans olika ämnen
- är på god väg att anpassa användningen av lässtrategier beroende på såväl syfte med läsningen som vilken typ av text som läses, dvs. anpassning till textens syfte, dess språkliga drag och uppbyggnad
- sva: förstår att olika texter använder olika typer av ord och begrepp
- rättar sig själv vid läsning
- har börjat beskriva sin upplevelse av läsningen

Exempel på undervisning

- Göra om en saga till en dikt och diskutera gemensamt vad som skiljer de olika texterna åt.
- Låta eleverna läsa både en sakprosatext och en skönlitterär text på två olika sätt, t.ex. genom att först översiktsläsa och sedan genom att plocka ut huvudord. Låt sedan eleverna diskutera om man förstår innehållet på olika sätt med hjälp av olika lässtrategier.
- Läsa en gemensam text och sedan låta eleverna utifrån diskussionsfrågor prata i mindre grupper om hur de har upplevt läsningen. Upplevde de den på samma sätt? Om inte, varför upplevde de textens innehåll på olika sätt?
- sva: Lista typiska språkliga drag i olika texter.

Eleven försöker anpassa sin text för olika syften och mottagare

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver olika texter med begripligt innehåll och med läslig handstil och med digitalt verktyg
- försöker anpassa sitt skrivande för olika syften och mottagare
- visar insikt om hur syftet med texten präglar innehållet
- visar insikt om när innehållet måste utvecklas för att förstås av en mottagare
- använder bilder och ljud för att förstärka och levandegöra den skrivna texten
- sva: använder språkliga strategier för att kunna uttrycka sig på sin kognitiva utvecklingsnivå

Exempel på undervisning

- Skriva olika slags texter för mottagare utanför klassrummet, för hand och med hjälp av digitala verktyg, där mottagaren skriver svar på texten utifrån textens syfte.
- Skriva om samma händelse utifrån olika syften, t.ex. skriva för att informera, skriva för att minnas, skriva för att uppmuntra eller klaga.
- Använda blogg om olika ämnen och för olika syften för kommunikation i klassen.
- Göra olika digitala presentationer där text, bild och ljud samspelar.
- Skriva olika slags texter till skoltidning eller en blogg som ges ut i digital eller tryckt form.
- sva: Skriva om ett komplext innehåll utan för tidiga krav på språklig korrekthet.

Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av lässtrategier beroende på såväl syfte som typ av text

Det innebär att eleven:

- läser med flyt, dvs. har en klart och tydligt automatiserad avkodning, vid läsning av både skönlitteratur och sakprosa
- är på god väg att anpassa användningen av lässtrategier beroende på såväl syfte som typ av text samt rättar sig själv vid läsning
- börjar jämföra och göra skillnad mellan uttalade och underliggande budskap i lästa texter
- använder olika texters språkliga drag och typiska uppbyggnad för tolkning av innehåll och budskap
- använder bilder, tabeller, diagram och andra illustrationer för tolkning av innehåll och budskap
- börjar förstå hur ords och begrepps nyanser och värdeladdning kan påverka tolkning av texters innehåll och budskap
- samtalar om sakprosatexter och börjar då använda centrala ämnesspecifika ord och begrepp
- är på god väg att göra enkla funktionella sammanfattningar av helheten i det lästa och reflekterar över innehållet utifrån egna erfarenheter samt börjar ge omdömen om texters innehåll och form
- väljer ut central information ur ett par källor och argumenterar för och emot informationens användbarhet i förhållande till syftet med läsningen
- har börjat beskriva sin upplevelse av läsningen

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning E preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna och se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Skapar undervisningen en varierad och meningsfull skriftspråksmiljö där samtalande, läsning och skrivande av olika slags texter präglar undervisningen?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd?

- sva: Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Visar eleven intresse för läsande, skrivande och samtalande om texter?
- På vilket sätt bidrar eleven i textsamtal utifrån längre texter av olika slag?
- Hur väl lyckas eleven uttrycka det han/hon vill och inte bara det han/hon kan?
- Anpassar eleven sitt sätt att samtala och att framföra en redogörelse till syfte, situation och åhörare?
- Använder eleven olika avkodnings- och förståelsestrategier när svårigheter uppstår, och i så fall på vilket sätt?
- Hur väl förstår eleven innehållet i längre texter av olika slag?
- Hur väl klarar eleven av att själv skriva olika slags texter?
- Visar eleven motivation att bearbeta sin text i dialog med lärare och kamrater?
- Hur ser elevens ordförråd och meningsbyggnad ut i tal och skrift, varierar ordförrådet och är meningsbyggnaden på god väg att vara korrekt?
- Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket och i vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?
- Ger undervisningen utrymme för att analysera, jämföra och diskutera kännetecken för olika texttyper samt i vilket syfte och i vilka situationer de kan användas?
- Ingår gemensam högläsning, enskild läsning/skrivning och reflekterande samtal om lästa och egenproducerade texter regelbundet i undervisningen?

- Stimuleras eleverna att utveckla sitt ämnesspecifika ordförråd?
- Är undervisningsmaterialet av varierad svårighetsgrad, så att alla läser på en nivå som stimulerar deras utveckling och lockar till fortsatt läsande och skrivande?
- Varieras och struktureras arbetssätt och arbetsmetoder så elevens olika sätt att lära ges utrymme?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon eller han kan läsa längre texter och återge innehållet?
- Får eleverna möjlighet att söka, sammanställa och värdera information från olika källor?
- Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem, fritidshem, skola och bibliotek?
- Erbjuder läraren regelbundet vägledande samtal så att eleven vet var hon eller han är i sin utveckling och vad som är nästa steg?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Visar eleven intresse för läsande, skrivande och samtalande om texter?
- På vilket sätt bidrar eleven i textsamtal utifrån längre texter av olika slag?
- Hur väl lyckas eleven uttrycka det hon eller han vill och inte bara det eleven kan?
- Anpassar eleven sitt sätt att samtala och att framföra en redogörelse till syfte, situation och åhörare?
- Använder eleven olika avkodnings- och lässtrategier när svårigheter uppstår, och i så fall på vilket sätt?
- Hur väl förstår eleven innehållet i längre texter av olika slag?
- Hur väl klarar eleven av att själv skriva olika slags texter?
- Visar eleven motivation att bearbeta sin text i dialog med lärare och kamrater?
- Hur ser elevens ordförråd och meningsbyggnad ut i tal och skrift, varieras ordförrådet och är meningsbyggnaden på god väg att vara korrekt?
- sva: Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket och i vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- sva: Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Att distansera sig till egna och andras texter och utveckla en kritisk blick

OBSERVATIONSPUNKTER	
F:1 LÄSA	F:1 SKRIVA
F:2 LÄSA	F:2 SKRIVA
F:3 LÄSA	F:3 SKRIVA

Genom den språkliga medvetenhet som byggs upp på olika nivåer får eleverna erfarenhet av att distansera sig till texter och tala om dem på olika sätt. De ställer sig utanför texten i fråga. Det är en betydelsefull del i att utveckla ett kritiskt förhållningssätt till texter och kunna framföra relevanta synpunkter som vilar på goda grunder. Även betydligt yngre elever kan upptäcka och kommentera olika texters tillkortakommanden eller styrkor och om intressanta innehåll framförs eller ej. Men de äldre elevernas resonemang har ofta täckning i en djupare förståelse av texterna, deras funktion, innehåll och form. De kan med större säkerhet ange om och hur vissa typer av meningsbyggnader, ordval, formuleringar, texttyper och layout är mer funktionella i vissa sammanhang och mindre i andra.

Att kunna röra sig mellan ett mer personligt och ett mer distanserat sätt att läsa hjälper eleverna att bland annat reflektera över olika tolkningsmöjligheter och hur man med hjälp av olika sätt att läsa en text kan nå fram till dessa tolkningar. Centralt är att kunna anpassa och variera användningen av lässtrategier beroende på vilket syftet är med läsandet, vad texten handlar om och hur den är uppbyggd. Allt detta bidrar på olika sätt till att kunna beskriva sin upplevelse av det lästa och själva läsningen. Genom ett distanserat och kritiskt förhållningssätt baserat på en gedigen kunskap om språk, har eleverna också ett gott stöd för att ge funktionella och konstruktiva kommentarer om såväl andras som egna texter. Sådant konstruktivt mottagande tillsammans med olika hjälpmedel underlättar i sin tur textbearbetandet av den egna texten. Tillsammans med vetskap om att texten ska användas och läsas av andra i sin slutversion skapas ytterligare drivkrafter att skriva texter som är begripliga, indragande och håller en god språklig nivå.

Med god språklig medvetenhet och ett kritiskt förhållningssätt i bagaget, är eleverna väl rustade för att göra val. Det gäller val som exempelvis rör sätt att läsa och skriva och val av läs- och skrivstrategier. Vilken texttyp ska väljas för att uppnå ett visst syfte? Och vilka ord, formuleringar och sätt att bygga meningar ska användas för att få fram det innehåll och budskap man vill nå ut med? Förmågan att göra språkliga val kan fin-

slipas och vidareutvecklas på en mängd olika sätt genom att eleverna fortsatt får möta nya texter och textuppgifter inom olika ämnesområden och få ett rikt men gärna utmanande stöd genom samtal om dessa texter och textuppgifter.

Observationspunkt F innebär dock att ett nedslag görs i denna näst intill oändliga utveckling. En bedömning ska göras i relation till kursplanernas kunskapskrav i svenska och svenska som andraspråk i årskurs 6. I observationspunkter under ”uppmärksamma och notera” samt i Avstämning F anges kännetecken för betygsstegen E, C och A utifrån kursplanernas kunskapskrav. Betygsstegen har markerats genom att ange de kvaliteter som beskrivs i kunskapskraven för betygssteget E till betygssteget A. Såväl observationspunkterna som Avstämning F anger i första hand lägsta kunskapskrav d.v.s. betygssteget E. Formuleringar för betygssteget E är skrivet med fetad text. Kvaliteter för betygsstegen C och A är också utsatta för att visa hur dessa kvaliteter kan utvecklas vidare. Formuleringar för dessa senare betygssteg är avskilda med snedstreck, till exempel ”gör enkla/utvecklade/väluvecklade sammanfattningar ...”

Observationspunkterna som ingår i det här bedömningsstödet är inte alltid preciserade utifrån kursplanernas kunskapskrav. Det innebär inte att man kan hoppa över dem. De är lika viktiga, eftersom de på olika sätt samspelar med och fördjupar förståelsen av de uttalade kunskapskraven. Observationspunkterna utgör olika typer av expansioner och exemplifieringar av kunskapskraven. De ger ett väsentligt bidrag till att få en så bred bild som möjligt av elevernas läs- och skrivutveckling. Bredd i bedömning är en god väg för att skapa såväl bredd som djup i elevernas utveckling.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt F:1 – F:3 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med en mening för läraren. Samma formulering återfinns i lärarmatrisen och i elevens observationsschema ”Min språkutveckling”.

Eleven använder kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att samtala om dem på ett kritiskt sätt

Uppmärksamma och notera om eleven:

- använder ämnesspecifika ord och begrepp som förekommer i skolans sakprosatexter såväl vid samtal om som i skrivande i anslutning till dessa texter
- förstår hur ords och begrepps nyanser och värdeladdning kan påverka tolkning av texters innehåll och budskap
- visar insikt om relevanta skillnader mellan uttalade och underliggande budskap i lästa texter
- väljer ut och jämför på ett **enkelt** / utvecklat / välutvecklat sätt information i olika källor och argumenterar för och emot deras användbarhet med stöd i ett källkritiskt förhållningssätt
- sv: gör **enkla** / utvecklade / välutvecklade sammanfattningar av det lästa samt för **enkla och till viss del underbyggda** / utvecklade och relativt väl underbyggda / välutvecklade och väl underbyggda resonemang om innehållet // sva: gör **enkla** / utvecklade / välutvecklade sammanfattningar av det lästa samt för **enkla och till viss del underbyggda** / relativt väl underbyggda / väl underbyggda resonemang om innehållet

Exempel på undervisning

- Identifiera ämnesspecifika begrepp i gemensamma texter och därefter med hjälp av ordböcker och andra hjälpmedel, t.ex. digitala verktyg. Utarbeta gemensamma ordbankar till olika ämnesinnehåll.
- Utgå ifrån en skönlitterär text eller en sakprosatext och välja ut ett antal ord eller begrepp i texten. Diskutera sedan hur innehållet påverkas genom att förändra värdeladdningen, t.ex. genom att komparera (söt, sötare, sötast), lägga till framförställda bestämmningar (mycket söt, ganska söt), arbeta med synonymer (söt/vacker/bedårande) eller metaforer/liknelser (söt som socker).
- Formulera frågor till en text som eleverna sedan får ta ställning till och avgöra vilka av frågorna där svaret är uttalat respektive outtalat i texten.
- Sammanfatta innehållet i en text, t.ex. en tidningsartikel, och ta ställning till detta innehåll samt motivera sitt ställningstagande muntligt.
- Förbereda en argumenterande skrivuppgift genom att låta eleverna läsa olika texter om ett specifikt ämne. Diskutera sedan gemensamt hur de olika texterna kan bidra till argumentationen.

Eleven behärskar användning av de vanligaste reglerna för stavning, meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

Uppmärksamma och notera om eleven:

- sv: följer grundläggande regler för stavning med **viss** / relativt god / god säkerhet // sva: följer grundläggande regler för stavning på ett i **huvudsak** / relativt väl / väl fungerande sätt
- sv: följer grundläggande regler för språkriktighet samt skiljetecknens användning med **viss** / relativt god / god säkerhet // sva: följer grundläggande regler för språkriktighet på ett i **huvudsak** / relativt väl / väl fungerande sätt
- använder ordbehandlingsens stavnings-, grammatik- och synonymprogram som stöd i skrivandet och vid redigering av texter

Exempel på undervisning

- Ha gemensamma genomgångar av felaktigt stavade texter med förslag på ändringar till korrekt stavning.
- Låta eleverna parvis göra en rekonstruktion av en text där meningarna kastats om.
- Diskutera elevernas texter med utgångspunkt från hur skiljetecken använts.
- Låta eleverna diskutera och språkgranska varandras texter avseende textens form.
- Diskutera olika sätt att utveckla användningen av ordbehandling som stöd.

[illegible]

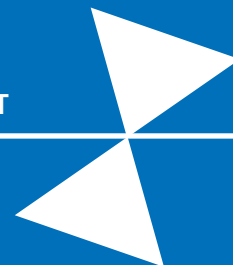
Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad och layout för att inta ett kritiskt förhållningssätt till texter

Uppmärksamma och notera om eleven:

- visar på hur bilder, tabeller, diagram och andra illustrationer samspelar med det skrivna innehållet och hur dessa kan fördjupa förståelsen och stödja ett kritiskt förhållningssätt till textens layout
- visar på hur kunskap om olika texters (skönlitteratur och sakprosa) språkliga drag och typiska uppbyggnad kan fördjupa tolkning av innehåll och budskap och stödja ett kritiskt förhållningssätt till val av texters språkliga dräkt
- sva: förstår att olika texter använder olika typer av ord och begrepp

Exempel på undervisning

- Låta eleverna läsa en text som innehåller bilder, tabeller eller diagram och sedan diskutera vilket innehåll som uttrycks i text respektive figurer.
- Låta eleverna utgå från exempelvis en beskrivande text och sedan göra om den till en berättande och/eller argumenterande eller instruerande text. Låt sedan eleverna analysera sina texter utifrån uppbyggnad och språkliga drag och diskutera skillnader.
- sva: Diskutera olika texters språkliga drag.

Eleven behärskar användning av texttypiska drag vid skrivande, ger omdömen och bearbetar sina texter med stöd av andras råd

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver berättande texter med **enkla**/utvecklade/välutvecklade gestaltande beskrivningar och **enkel**/**utvecklad**/välutvecklad handling
- skriver faktatexter med egna ord, utifrån förförståelse och egna frågor med hjälp av flera olika källor
- skriver texter med stöd i flera olika källor och texterna innehåller då **enkla**/utvecklade/väl utvecklade beskrivningar, egna formuleringar och **viss**/relativ god/god användning av ämnesspecifika ord
- bearbetar texter mot ökad tydlighet och kvalitet på ett i **huvudsak**/relativt väl/väl fungerande sätt med stöd av andras råd
- ger **enkla**/utvecklade/väl utvecklade omdömen om texters innehåll och form
- sva: använder språkliga strategier för att kunna uttrycka sig på sin kognitiva utvecklingsnivå

Exempel på undervisning

- Diskutera hur man kan få fram ett intressant innehåll i olika texter, med utgångspunkt från textens uppbyggnad och syfte.
- Analysera och diskutera hur olika slags texter är uppbyggda och pröva att göra byten, till exempel göra om en dikt till en saga, göra om en beskrivande text till en instruktion.
- Skriva argumenterande text där argumenten hämtas från olika källor.
- Skriva olika typer av texter där man ger och får respons på både innehåll och form.
- Skriva individuella texter med dialog eller styckeindelning samt ge och ta emot enkel kamratrespons på dessa språkliga drag.
- sva: Skriva om ett komplext innehåll utan för tidiga krav på språklig korrekthet.

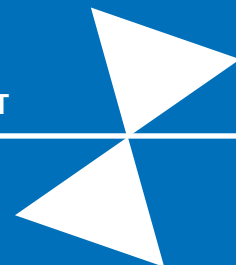
Eleven läser längre och mer komplexa texter och anpassar samt varierar användningen av lässtrategier för att inta ett kritiskt förhållningssätt vid läsning

Uppmärksamma och notera om eleven:

- läser med **flyt**/gott flyt/mycket gott flyt olika slags skönlitteratur, t.ex. romaner, lyrik, drama, sagor och myter för barn och ungdomar
- läser med **flyt**/gott flyt/mycket gott flyt sakprosatexter som förekommer såväl i som utanför skolan
- anpassar och varierar användningen av förståelsestrategier på ett **fungerande**/ändamålsenligt/ändamålsenligt och effektivt sätt beroende på såväl syfte med läsningen som vilken typ av text som läses, dvs. anpassning till textens syfte, dess språkliga drag och uppbyggnad
- reflekterar över att olika sätt att läsa leder till olika sätt att förstå textinnehåll
- rättar sig själv vid läsning
- beskriver sin upplevelse av läsningen på ett **enkelt**/utvecklat/välutvecklat sätt

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- utgå från ett specifikt tema och låta eleverna möta olika slags texter inom detta tema. Låt sedan eleverna diskutera om och hur upplevelsen av temat påverkas av de olika texterna
- låta eleverna läsa en text och sedan formulera frågor som behandlar både direkt (sökäsningsfrågor) och indirekt uttryckt innehåll i texten (inferensfrågor). Diskutera sedan hur man måste läsa texten för att kunna svara på de olika typerna av frågor
- låta eleverna läsa en text och anteckna i texten när de inte förstår. Diskutera sedan hur eleverna måste gå vidare för att skapa förståelse

Eleven använder olika tekniker för att anpassa sin text till syfte och mottagare

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver berättande texter och faktatexter ofta och regelbundet och diskuterar texternas innehåll med andra
- sv: skriver olika texter med **begripligt**/relativt tydligt/tydligt innehåll och i **huvudsak**/relativt väl/väl fungerande struktur samt **viss**/förhållandevis god/god språklig variation // sva: skriver olika texter med **begripligt** / relativt tydligt / tydligt innehåll och i **huvudsak** / relativt väl / väl fungerande struktur samt viss språklig variation
- sätter rubriker på olika nivåer samt använder styckeindelning på ett funktionellt sätt
- kombinerar sina texter med bilder och ljud så att de olika uttrycken samspelar på ett **i huvudsak fungerande**/ändamålsenligt/ändamålsenligt och effektivt sätt för att förstärka och levandegöra texten
- sva: använder språkliga strategier för att kunna uttrycka sig på sin kognitiva utvecklingsnivå

Exempel på undervisning

- Gå igenom hur olika språkstilar kan förändra ett innehåll, t.ex. talspråk.
- Skriva argumenterande texter utifrån ett gemensamt ämne där eleverna får i uppdrag att inta olika ståndpunkter och använda den argumenterande textens texttypiska drag.
- Göra närstudier av olika slags texter och diskutera rubriksättning och styckeindelning inför individuellt skrivande.
- Skapa rutiner för elevernas respons på varandras skrivande inom olika slags texter.
- Göra presentationer i PowerPoint med text, bild och ljud för olika redovisningar och ge varandra respons på hur de olika uttrycken förstärker och kompletterar varandra.
- sva: Skriva om ett komplext innehåll utan för tidiga krav på språklig korrekthet.

Eleven läser längre texter inom olika ämnen med flyt och anpassar användningen av lässtrategier samt har ett kritiskt förhållningssätt till texters syfte, innehåll och form

Det innebär att eleven:

- läser med **flyt** / gott flyt / mycket gott flyt olika slags skönlitteratur, t.ex. romaner, lyrik, drama, sagor och myter för barn och ungdomar samt rättar sig själv vid läsning
- läser med **flyt** / gott flyt / mycket gott flyt sakprosatexter som förekommer såväl i som utanför skolan samt rättar sig själv vid läsning
- anpassar och varierar användningen av lässtrategier på ett **fungerande**/ändamålsenligt/ändamålsenligt och effektivt sätt beroende på såväl syfte med läsningen som vilken typ av text som läses, dvs. anpassning till textens syfte, dess innehåll och språkliga drag och uppbyggnad, för att fördjupa förståelsen och inta ett kritiskt förhållningssätt
- använder kunskap om texters uppbyggnad och layout (inklusive olika slags illustrationer) för att fördjupa förståelsen samt inta ett kritiskt förhållningssätt till texter
- förstår hur ords och begrepps nyanser och värdeladdning kan påverka tolkning av texters innehåll och budskap samt använder ämnesspecifika ord och begrepp vid samtal och skrivande
- sv: gör **enkla**/utvecklade/välutvecklade sammanfattningar av det lästa samt för **enkla och till viss del underbyggda**/utvecklade och relativt väl underbyggda/välutvecklade och väl underbyggda resonemang om innehållet // sva: gör **enkla** / utvecklade / välutvecklade sammanfattningar av det lästa samt för **enkla och till viss del underbyggda** / relativt väl underbyggda / väl underbyggda resonemang om innehållet
- visar insikt om relevanta skillnader mellan uttalade och underliggande budskap i lästa texter
- väljer ut och jämför på ett **enkelt**/utvecklat/välutvecklat sätt information i olika källor och argumenterar för och emot deras användbarhet med stöd i ett källkritiskt förhållningssätt
- ger **enkla**/utvecklade/väl utvecklade omdömen om texters innehåll och form

- beskriver sin upplevelse av läsningen på ett **enkelt**/utvecklat/välutvecklat sätt

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning F preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna och se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Skapar undervisningen en varierad och meningsfull skriftspråksmiljö där samtalande, läsning och skrivande i olika ämnen och av olika slags texter präglar undervisningen?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd?
- sva: Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs?
- Ger undervisningen utrymme för att analysera, jämföra och diskutera kännetecken för texter skrivna i olika ämnen och med olika uppbyggnad samt i vilket syfte och i vilka situationer de kan användas?
- Ingår gemensam högläsning, enskild läsning/skrivning och reflekterande samtal om lästa och egenproducerade texter regelbundet i undervisningen?
- Erbjuder undervisningen möjlighet för eleverna att förhålla sig kritiskt till texters funktion, innehåll och form i såväl sitt läsande som sitt skrivande?
- Stimuleras eleverna att utveckla sitt ämnesspecifika ordförråd?
- Är undervisningsmaterialet av varierad svårighetsgrad, så att alla läser på en nivå som stimulerar deras utveckling och lockar till fortsatt läsande och skrivande?
- Varieras och struktureras arbetssätt och arbetsmetoder så elevens olika sätt att lära ges utrymme?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon eller han kan läsa

längre och mer komplexa texter och diskutera innehållet?

- Får eleverna möjlighet att söka, sammanställa och värdera information från olika källor samt kritiskt förhålla sig till informationen?
- Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem, fritidshem, skola och bibliotek?
- Erbjuder läraren regelbundet vägledande samtal så att eleven vet var hon eller han är i sin utveckling och vad som är nästa steg?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Visar eleven intresse för läsande, skrivande och samtalande om texter?
- På vilket sätt bidrar eleven i textsamtal utifrån längre texter inom olika ämnen och av olika slag?
- Hur väl lyckas eleven uttrycka det hon eller han vill och inte bara det eleven kan?
- Anpassar eleven sitt sätt att samtala och att framföra en redogörelse till syfte, situation och åhörare?
- Använder eleven olika avkodnings- och lässtrategier när svårigheter uppstår, och i så fall på vilket sätt?
- Hur väl förstår eleven innehållet i längre och mer komplexa texter inom olika ämnen och av olika slag?
- Hur väl klarar eleven att förhålla sig kritisk till olika typer av information?
- Hur väl klarar eleven av att själv skriva inom olika ämnen och texter av olika slag?
- I vilken utsträckning klarar eleven av att bearbeta sin text i dialog med lärare och kamrater?
- Hur ser elevens ordförråd och meningsbyggnad ut i tal och skrift, varierar ordförrådet och är meningsbyggnaden korrekt?
- sva: Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket och i vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- sva: Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Litteratur i urval

Språk-, läs- och skrivutveckling: allmänt och/eller omfattande flera av nedanstående delområden

- Anson, Christopher M. & Schwegler, Robert A. (2008). *The Longman handbook for writers and readers*. 5th ed. Boston: Pearson Longman.
- Att läsa och skriva – forskning och beprövad erfarenhet. (2007). Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Berg, Elisabeth (2011). *Läs- och skrivundervisning. Teorier, trender och tradition*. Lund: Studentlitteratur.
- Boken om läslust: en handbok om att väcka ungas läsintresse, 7–15 år (2007). Nasiell, Annika & Bjärbo, Lisa (red.) 1. uppl. Stockholm: Barnens bokklubb.
- Collins, Jim (2010). *Bring on the books for everybody: how literary culture became popular culture*. Durham, NC: Duke University Press.
- Collinson, Ian (2009). *Everyday readers: reading and popular culture*. London: Equinox.
- Det hänger på språket! *Lärande och utveckling i skolan*. (2006). Louise Bjar (red) Lund: Studentlitteratur.
- Det nödvändiga skrivandet: om att skriva i förskolan och skolans alla ämnen (2009). Lorentzen, Rutt Trøite & Smidt, Jon (red.) 1. uppl. Stockholm: Liber
- Ellvin, Madeleine & Manderstedt, Lena (red.) (2009). *Perspektiv på läsning: liv, lust och lärande*. Stockholm: Svenskläraryrskommittén.
- Frank, Elisabeth (2009). *Läsförmågan bland 9–10-åringar: betydelsen av skolklimat, hem- och skolsamverkan, lärarkompetens och elevers hembakgrund*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2009. (http://gupea.ub.gu.se/dspace/bitstream/2077/20083/1/gupea_2077_20083_1.pdf).
- Gibbons, Pauline. (2006). *Stärk språket stärk lärandet. Språk- och kunskapsutvecklande*
- Grabe, William (2009). *Reading in a second language: moving from theory to practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Handbook of reading research. Vol. 4 (2011). Michael L. Kamil (red.). New York: Routledge.
- Handbook of research on literacy and diversity (2009). Morrow, Lesley Mandel., Rueda, Robert. & Lapp, Diane. (red.) New York: Guilford Press.
- Handbook of research on reading comprehension (2008). Israel, Susan E. & Duffy, Gerald G. (red.) New York, NY: Routledge.
- Herrlin, Katarina & Nilsson, Ida (2009). *Läs med flyt: ett målmedvetet arbetssätt för att utveckla läsförståelse*. Stockholm: Natur & kultur.
- Holšánová, Jana, Jana (2010). *Myter och sanningar om läsning: om samspillet mellan språk och bild i olika medier*. 1. uppl. Stockholm: Språkrådet.
- Klingberg, Torkel (2011). *Den lärande hjärnan: om barns minne och utveckling*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kunsten at fremelske og fastholde skriveblyst (2011). Sigrd Madsbjerg & Kirsten Friis (red.) Virum: Dansk Psykologisk Forlag.
- Laeslyst og laering (2010). Sigrd Madsbjerg & Henriette Romme Lund (red.) Virum: Dansk Psykologisk Forlag.
- Langer, Judith A. (2011). *Envisioning knowledge: building literacy in the academic disciplines*. New York: Teachers College Press.

- Läsprojekt: inspirationsbok för förskola, skola och bibliotek. (2007). Lund: Btj.
- Liberg, Caroline & Säljö, Roger (2010). Grundläggande färdigheter. I: Ulf P. Lundgren, Roger Säljö & Caroline Liberg (red) *Lärande, Skola, Bildning*. Stockholm: Natur & Kultur. S. 233–254.
- Liberg, Caroline, Geijerstam, Åsa af & Folkeryd, Jenny Wiksten (2010). *Utmana, utforska, utveckla!: om läs- och skrivprocessen i skolan*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Literacy: reading, writing and children's literature (2011). Winch, Gordon (red.) 4th ed. Oxford: Oxford University Press.
- Lundberg, Ingvar (2010). *Läsningens psykologi och pedagogik*. 1. utg. Stockholm: Natur & kultur.
- Smidt, Jon (red.) (2010). *Rammer for skrivning: om skriveutvikling i skole og yrkesliv*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle (2004). Kenneth Hyldenstam & Inger Lindberg (red.) Lund: Studentlitteratur.
- Taube, Karin (2007). *Läsinlärning och självförtroende – Psykologiska teorier, empiriska undersökningar och pedagogiska konsekvenser*. (4:e upplagan) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Taylor, Janet B. (red.) (2010). *Beyond early literacy: a balanced approach to developing the whole child*. New York: Routledge.
- The Routledge international handbook of English, language and literacy teaching (2010). Wyse, Dominic, Andrews, Richard & Hoffman, James V. (red.) London: Routledge
- Växtkraft: om svenskämnetns möjligheter (2010). Ellvin, Madeleine & Manderstedt, Lena (red.) Stockholm: Svenskläraryrskommittén.

Tidig språk-, läs- och skrivutveckling

- Andersson, Peggy, Berg Svantesson, Elisabeth, Fast, Carina, Roland, Katarina & Sköld, Majken (2000). *Spökägget. Att läsa och skriva i förskola och skola*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Barn utvecklar sitt språk (2010). Bjar, Louise & Liberg, Caroline (red.) 2. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Björk, Maj & Liberg, Caroline (1996). *Vägar in i skriftspråket*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Calkins, Lucy, Hartman, Amanda & White, Zoë (2010). *Berätta mer!: skrivundervisning för årskurserna F-3*. Göteborg: Daidalos.
- Eriksen Hagvet, Bente (2004). *Språkstimulering. Del 1: Tal och skrift i förskoleåldern och Del 2: Aktiviteter och åtgärder i förskoleåldern*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Fast, Carina (2007). *Sju barn lär sig läsa och skriva. Familjeliv och populärkultur i möte med förskola och skola*. Acta Universitatis. Uppsala Studies in Education 115.
- Folkesson, Anne-Mari (2004). *Datorn i det dialogiska klassrummet: en fallstudie av läs- och skrivprocessen år 1–3*. Lund: Studentlitteratur.
- Hagberg-Persson, Barbro (2006). *Barns mångfaldiga språkesurser i mötet med skolan*. Skrifter utgivna av Institutionen för Nordiska språk vid Uppsala universitet 70. Uppsala.
- Jönsson, Karin (2007). *Litteraturarbetets möjligheter: en studie av barns läsning i årskurs F-3*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2007. (<http://dspace.mah.se/bitstream/2043/4089/1/Avhandling.pdf>).

Liberg, Caroline (2006). *Hur barn lär sig läsa och skriva*. (2:a upplagan) Lund: Studentlitteratur.

Lindö, Rigmor (2005). *Den meningsfulla språkväven: om textsamtalets och den gemensamma litteraturläsningens möjligheter*. Lund: Studentlitteratur.

Lundberg, Ingvar (2009). *Bornholmsmodellen: vägen till läsning: språklekar i förskoleklass*. 2. utg. Stockholm: Natur & kultur.

Taube, Karin (2006). *Barns tidiga läsning*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Taube, Karin (2011). *Barns tidiga skrivande*. Stockholm: Norstedt.

Westlund, Barbro (2009). *Att undervisa i läsförståelse: lässtrategier och studieteknik för de första skolåren*. 1. utg. Stockholm: Natur & kultur.

Senare språk-, läs- och skrivutveckling

Å lese i alle fag (2006). Eva Maagerö & Elsie Seip Tønnesen (red.). Oslo: Universitetsforlaget

Applebee, Arthur N. & Langer, Judith A. (2009). What Is Happening in the Teaching of Writing? I: *English Journal*, vol 98 nr 5. S. 18–28.

Arnbak, Elisabeth (2010). *Läsning av faktatexter: från läsprocess till lärprocess*. 1. uppl. Stockholm: Natur & Kultur.

Asker, Kristina (2011). *Skrivhjulet: en lärobok om genrer för svenska som andraspråk*. 1. uppl. Stockholm: Bonnier utbildning.

Axelsson, Monica & Jönsson, Karin (2009). *Bygga broar och öppna dörrar: att läsa, skriva och samtala om texter i förskola och skola*. 1. uppl. Stockholm: Liber.

Because digital writing matters: improving student writing in online and multimedia environments. (2010). DeVoss, Dannielle Nicole., Eidman-Aadahl, Elyse. & Hicks, Troy (red.) 1st ed. San Francisco: Jossey-Bass.

Bråten, Ivar (red.) (2007). *Leseförståelse: lesing i kunnskapssamfunnet – teori og praksis*. Oslo: Cappelen akademisk forl.

Comprehension instruction: research-based best practices (2008). Block, Cathy Collins & Parris, Sheri R. (red.) 2. ed. New York: The Guilford Press.

Dysthe, Olga, Hertzberg, Frøydis & Løkenstgard Hoel, Torlaug (2011). *Skriva för att lära*. 2. uppl. Studentlitteratur AB.

Ewald, Annette (2007). *Läskulturer: lärare, elever och litteraturläsning i grundskolans mellanår*. Malmö studies in educational sciences, 1651-4513.

Garne, Birgitta (2010). *Elever skriver: om skrivande, skrivundervisning och elevers texter*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Hedemark, Åse (2011). *Barn berättar: en studie av 10-åringars syn på läsning och bibliotek*. Stockholm: Svensk Biblioteksforening. (<http://www.biblioteksforeningen.org/organisation/dokument/pdf/Barnrapport.pdf>).

Langer, Judith A. (2005). *Litterära föreställningsvärldar. Litteraturundervisning och litterär förståelse*. Göteborg: Daidalos.

Lundberg, Ingvar (2006). *Konsten att läsa faktatexter*. Stockholm: Natur och kultur.

Lys på lesing: lesing av fagtekster i skolen (2009). Knudsen, Susanne V., Skjelbred, Dagrun & Aamotsbakken, Bente (red.) Oslo: Novus.

Molloy, Gunilla (2007). *När pojkar läser och skriver*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Molloy, Gunilla (2008). *Reflekterande läsning och skrivning*. 2., rev. uppl. Lund: Studentlitteratur.

PIRLS 2006 [Elektronisk resurs]: läsförmågan hos elever i årskurs 4: i Sverige och i världen. (2007). Stockholm: Skolverket. (<http://www.skolverket.se/publikationer?id=1756>).

PIRLS 2006 [Elektronisk resurs]: 15-åringars förmåga att förstå, tolka och reflektera: naturvetenskap, matematik och läsförståelse: resultaten i koncentration. (2007). [Stockholm]: Skolverket. (<http://www.skolverket.se/publikationer?id=1759>).

PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap. (2010). Stockholm: Skolverket. (<http://www.skolverket.se/publikationer?id=2473>).

Reichenberg, Monica (2008). *Vägar till läsförståelse: texten, läsaren och samtalet*. 1. uppl. Stockholm: Natur & kultur.

Roe, Astrid (2008). *Lesedidaktikk: etter den første leseopplæringen*. Oslo: Universitetsforl.

Texters, textuppgifters och undervisningens betydelse för elevers läsförståelse: [fördjupad analys av PIRLS 2006]. (2008). Stockholm: Skolverket. (<http://www.skolverket.se/publikationer?id=2315>).

Läs- och skrivhinder och läs- och skrivsvårigheter

Ahrnéll, Ewa (2005). *Läslust och skrivglädje för alla: om Skoldatatekens arbete för elever i behov av särskilt stöd*. 1. uppl. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet. (<http://www.hi.se/global/pdf/2005/05303.pdf>).

Bjar, Louise & Frylmark, Astrid (red.) (2009). *Barn läser och skriver: specialpedagogiska perspektiv*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Föhrer, Ulla & Magnusson, Eva (2010). *Dyslexi förbannelse eller möjlighet? Att lära sig leva med läs- och skrivsvårigheter*. Lund: BTJ förlag.

Handbook of reading disability research (2011). McGill-Franzen, Anne & Allington, Richard L. (red.) New York: Routledge.

Hedman, Christina (2009). *Dyslexi på två språk [Elektronisk resurs]: en multipel fallstudie av spansk-svensktalande ungdomar med läs- och skrivsvårigheter*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2009. (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-29247>).

Identifiering, diagnostik samt specialpedagogiska insatser för elever med läs- och skrivsvårigheter: Konsensusprojektet (2006). Mats Myrberg & Anna-Lena Lange (red.) Härnösand: Specialpedagogiska institutet och Stockholm: Lärarhögskolan.

Madison, Sigrid (2007). *Läkande läsning och skrivning en handbok om dyslexi*. Enskede: TPB.

Nilsson, Jenny (red.) (2008). *Olika sätt att läsa: om barn med funktionsnedsättningar och deras läsning*. Lund: BTJ förlag.

Preventing Reading Difficulties in Young Children (1998). Catherine E. Snow, M. Susan Burns & Peg Griffin (red.). Report: ED416465. 1998.

Samuelsson, Stefan (2009). *Dyslexi och andra svårigheter med skriftspråket*. 1. utg. Stockholm: Natur & kultur.

Sandin, Bengt & Zetterqvist Nelson, Karin (2006). *Synen på läs- och skrivsvårigheter och utvecklingen av en skola för alla. Normalitetens förhandling och förvandling: en antologi om barn, skola och föräldraskap*. S. 67–96.

Troia, Gary A. (red.) (2009). *Instruction and assessment for struggling writers: evidence-based practices*. New York: Guilford Press.

Bedömning av språk-, läs- och skrivutveckling

Assessing new literacies: perspectives from the classroom (2009). Burke, Anne & Hammett, Roberta F. (red.) New York: Peter Lang.

Att bedöma eller döma. Tio artiklar om bedömning och betygsättning (2002). Skolverket.

Caldwell, JoAnne (2008). *Comprehension assessment: a classroom guide*. New York: Guilford Press.

Cooper, J. David & Kiger, Nancy D. (2011). *Literacy assessment: helping teachers plan instruction*. 4th ed. Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning.

Frylmark, Astrid (2008). *Läsa eller lyssna: manual för bedömning av elevers informationsåtergivning av fakta ur texter efter läsning, lyssning eller samtidig läsning och lyssning*. 1. tr. Härnösand: OrdAF.

Johansson, Maj-Gun (2009). *LäsEttan: test i avkodning och bokstavs-kännetecken: för kartläggning och säkerställande av nybörjarläsning. Handledning med kopieringsunderlag*. 1. utg. Stockholm: Natur & kultur.

- Lundberg, Ingvar & Herrlin, Katarina (2005). *God läsutveckling: kartläggning och övningar*. 2., utök. uppl. Stockholm: Natur och kultur
- Lundberg, Ingvar (2008). *God skrivutveckling: kartläggning och övningar*. 1. uppl. Stockholm: Natur och kultur
- Palmér, Anne & Östlund-Stjärnegårdh, Eva (2005). *Bedömning av elevtext. En modell för analys*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Pedagogisk bedömning. Om att dokumentera, bedöma och utveckla kunskap*. (2005). Lars Lindstöm & Viveca Lindberg (red.). Stockholm: HLS förlag.
- Rosén, Monica (2008). *Läsförståelse under luppen: observera, bedöma, utveckla*. 1. uppl. Stockholm: Natur och kultur.
- Svenska skrivregler*. [Ny utg.] (2005). Stockholm: Liber.
- Tänkarna springer före ... Att bedöma ett andraspråk i utveckling* (2005). Tua Abrahamsson & Pirkko Bergman (red.). Stockholm: HLS förlag.
- Tekstvärdering som didaktisk utfordring*. (2009). Ove Kristian Hauga-løkken, Lars Sigfred Evensen, Frøydis Hertzberg & Hildegunn Otnes (red.) Oslo: Universitetsforlaget.
- Textvård: att läsa, skriva och bedöma texter*. 2. uppl. (2010). Stockholm: Norstedt

Översikt observationspunkter, läsa och skriva

	LÄSA	SKRIVA
A:1	Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning <i>Jag lyssnar och följer med i handlingen när någon läser för mig</i>	Eleven visar förståelse för bilder, tecken och symboler <i>Jag använder bilder, tecken och symboler för att berätta något</i>
A:2	Eleven deltar i textsamtal och läser ord som helheter (logografisk läsning) <i>Jag förstår vad texten handlar om och känner igen en del ord</i>	Eleven deltar i gemensamt skrivande, skriver sitt namn och kopierar bokstäver och ord <i>Jag kan komma på saker att skriva om, skriver mitt namn och skriver av bokstäver och ord</i>
A:3	Eleven bidrar med egna erfarenheter i textsamtalen och börjar använda ljudning i det egna läsandet <i>Jag kopplar ihop det lästa med egna upplevelser och har börjat ljuda när jag läser själv</i>	Eleven bidrar till det gemensamma skrivandet och provar att skriva på egen hand <i>Jag provar att skriva själv, kan flera bokstäver och vet hur de låter</i>
A:4	Eleven förstår det lästa och har knäckt läskoden <i>Jag kan läsa ord och meningar och förstår vad jag själv läser och andra läser för mig</i>	Eleven provar att skriva för att berätta eller beskriva med hjälp av bilder <i>Jag provar att skriva till bilder</i>
A:5	Eleven för enkla resonemang om textinnehållet och läser själv kortare elevnära texter <i>Jag resonerar om det som andra läst och läser själv kortare texter</i>	Eleven skriver för att uttrycka sig eller minnas och använder oftast ljudning <i>Jag skriver för att berätta eller minnas och ljudar orden när jag skriver</i>
STÄMNING	AVSTÄMNING A	
	Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet <i>Jag kan läsa ihop bokstäver till ord och förstår det jag läser</i>	

	LÄSA	SKRIVA
B:1	Eleven kan sammanfatta textinnehåll och börjar utnyttja den ortografiska helordsläsningen <i>Jag kan sammanfatta det vi läst om och börjar få lite flyt när jag läser själv</i>	Eleven skriver korta texter med eller utan bildstöd och använder helordsskrivande ibland <i>Jag kan skriva korta texter och börjar få lite flyt i skrivandet</i>
B:2	Eleven prövar att relatera egna erfarenheter till det lästa <i>Jag prövar att koppla ihop det jag läst med mina egna erfarenheter</i>	Eleven prövar att resonera om hur man kan formulera sig olika i olika slags texter <i>Jag pratar med andra om hur man kan skriva på lite olika sätt</i>
B:3	Eleven läser ”på, mellan och utifrån raderna” vid egen läsning av elevnära texter <i>Jag förstår och kan hitta bra poänger i det jag läser</i>	Eleven prövar att planera sitt skrivande och använder andra texter som stöd <i>Jag prövar att planera hur jag ska skriva och ser hur det är gjort i andra texter</i>
B:4	Eleven använder olika lässtrategier som stöd i läsningen och läser enklare text med flyt <i>Jag använder olika sätt för att förstå en text och läser oftast texterna med flyt</i>	Eleven använder några texttypiska drag i sitt skrivande och skriver läsligt för hand <i>Jag skriver så andra kan läsa och följa med i mina texter</i>
STÄMNING	AVSTÄMNING B	
	Eleven tar hjälp av flera olika sätt att fördjupa förståelsen av det lästa, märker om det blir problem med förståelsen samt läser med hjälp av både ljudning och ortografisk helordsläsning <i>Jag förstår det jag läser,</i>	

	LÄSA	SKRIVA
C:1	Eleven läser för upplevelse och lärande <i>Jag läser för att uppleva och lära</i>	Eleven prövar att bearbeta sina texter efter samtal med andra <i>Jag får idéer från andra om hur jag kan ändra i mina texter så de blir bättre</i>
C:2	Eleven läser ofta och regelbundet både korta och längre texter <i>Jag läser ofta och regelbundet</i>	Eleven hämtar information och kunskaper från någon anvisad källa och skriver med egna ord en sammanhängande text <i>Jag kan skriva om det jag lärt mig med egna ord så andra förstår</i>
C:3	Eleven läser, förstår och tolkar innehåll i faktatext <i>Jag förstår det viktiga i berättelser och faktatexter</i>	Eleven använder olika texttypiska drag och bearbetar sina texter för att fördjupa innehållet i dem <i>Jag skriver så att det blir spännande, intressant och lärorikt att läsa mina texter</i>
C:4	Eleven läser texter av olika slag med flyt och använder oftast olika lässtrategier vid behov <i>Jag läser olika slags texter med flyt och på lite olika sätt beroende på varför jag läser</i>	Eleven planerar, organiserar och bearbetar innehåll och form i sina texter <i>Jag planerar mitt skrivande och ändrar i texterna för att göra dem bättre</i>
STÄMNING	AVSTÄMNING C	
	Eleven använder flera olika sätt att bemöta det lästa för att fördjupa förståelsen samt läser med flyt både kortare och längre texter <i>Jag läser med flyt och förstår och tolkar innehåll och budskap i det lästa</i>	

	LÄSA	SKRIVA
D:1	Eleven tar hjälp av ordens uppbyggnad för att underlätta läsflyt och läsförståelse	Eleven följer nästan genomgående de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande
D:2	Eleven använder varierande sätt att läsa beroende på syftet med läsningen	Eleven använder ibland några texttypiska drag vid skrivande och prövar att bearbeta sina texter med stöd av andras råd
D:3	Eleven läser regelbundet längre texter av olika slag med flyt och förståelse	Eleven visar förståelse för att texter kan skrivas för olika system och mottagare
STÄMNING	AVSTÄMNING D	
	Eleven läser obehindrat med förståelse	

	LÄSA	SKRIVA
E:1	Eleven börjar använda kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att berika sitt samtal om texter	Eleven följer de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande
E:2	Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad, layout och komposition för att fördjupa förståelsen	Eleven använder oftast olika texttypiska drag vid skrivande och bearbetar sina texter med stöd av andras råd
E:3	Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av lässtrategier beroende på såväl syfte som typ av text	Eleven försöker anpassa sin text för olika syften och mottagare
STÄMNING	AVSTÄMNING E	
	Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av lässtrategier beroende på såväl syfte som typ av text	

	LÄSA	SKRIVA
F:1	Eleven använder kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att samtala om dem på ett kritiskt sätt	Eleven behärskar användning av de vanligaste reglerna för stavning, meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande
F:2	Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad och layout för att inta ett kritiskt förhållningssätt till texter	Eleven behärskar användning av texttypiska drag vid skrivande, ger omdömen och bearbetar sina texter med stöd av andras råd
F:3	Eleven läser längre och mer komplexa texter och anpassar samt varierar användningen av lässtrategier för att inta ett kritiskt förhållningssätt vid läsning	Eleven använder olika tekniker för att anpassa sin text till syfte och mottagare
STÄMNING	AVSTÄMNING F	
	Eleven läser längre texter inom olika ämnen med flyt och anpassar användningen av lässtrategier samt har ett kritiskt förhållningssätt till texters syfte, innehåll och form	

Observationspunkter, lärarmatris

Elevens namn _____

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

A:1 Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning

Jag lyssnar och följer med i handlingen när någon läser för mig

A:2 Eleven deltar i textsamtal och läser ord som helheter (logografisk läsning)

Jag förstår vad texten handlar om och känner igen en del ord

A:3 Eleven bidrar med egna erfarenheter i textsamtalen och börjar använda ljudning i det egna läsandet

Jag kopplar ihop det lästa med egna upplevelser och har börjat ljuda när jag läser själv

A:4 Eleven förstår det lästa och har knäckt läskoden

Jag kan läsa ord och meningar och förstår vad jag själv läser och andra läser för mig

A:5 Eleven för enkla resonemang om textinnehållet och läser själv kortare elevnära texter

Jag resonerar om det som andra läst och läser själv kortare texter

SKRIVA

A:1 Eleven visar förståelse för bilder, tecken och symboler

Jag använder bilder, tecken och symboler för att berätta något

A:2 Eleven deltar i gemensamt skrivande, skriver sitt namn och kopierar bokstäver och ord

Jag kan komma på saker att skriva om, skriver mitt namn och skriver av bokstäver och ord

A:3 Eleven bidrar till det gemensamma skrivandet och provar att skriva på egen hand

Jag provar att skriva själv, kan flera bokstäver och vet hur de låter

A:4 Eleven provar att skriva för att berätta eller beskriva med hjälp av bilder

Jag provar att skriva till bilder

A:5 Eleven skriver för att uttrycka sig eller minnas och använder oftast ljudning

Jag skriver för att berätta eller minnas och ljudar orden när jag skriver

AVSTÄMNING A

Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet

Jag kan läsa ihop bokstäver till ord och förstår det jag läser

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

- B:1** Eleven kan sammanfatta textinnehåll och börjar utnyttja den ortografiska helordsläsningen

Jag prövar att koppla ihop det jag läser med mina egna erfarenheter

- B:2** Eleven prövar att relatera egna erfarenheter till det lästa

Jag förstår det jag läser och kan berätta vad det handlar om

- B:3** Eleven läser ”på, mellan och utifrån raderna” vid egen läsning av elevnära texter

Jag förstår och kan hitta bra poänger i det jag läser

- B:4** Eleven använder olika lässtrategier som stöd i läsningen och läser enklare text med flyt

Jag använder olika sätt för att förstå en text och läser oftast texterna med flyt

SKRIVA

- B:1** Eleven skriver korta texter med eller utan bildstöd och använder helordsskrivande ibland

Jag kan skriva korta texter och börjar få lite flyt i skrivandet

- B:1** Eleven prövar att resonera om hur man kan formulera sig olika i olika slags texter

Jag pratar med andra om hur man kan skriva på lite olika sätt

- B:1** Eleven prövar att planera sitt skrivande och använder andra texter som stöd

Jag prövar att planera hur jag ska skriva och ser hur de gjort i andra texter

- B:1** Eleven använder några texttypiska drag i sitt skrivande och skriver läsligt för hand

Jag skriver så andra kan läsa och följa med i mina texter

AVSTÄMNING B

Eleven tar hjälp av flera olika sätt för att fördjupa förståelsen av det lästa, märker om det blir problem med förståelsen samt läser med hjälp av både ljudning och ortografisk helordsläsning

Jag förstår det jag läser, märker när jag läser fel och börjar få flyt i mitt läsande

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

C:1 Eleven läser för upplevelse och lärande

Jag läser för att uppleva och lära

C:2 Eleven läser ofta och regelbundet både korta och längre texter

Jag läser texter ofta och regelbundet

C:3 Eleven läser, förstår och tolkar innehåll i berättelser och faktatext

Jag förstår det viktiga i berättelser och faktatexter

C:4 Eleven läser texter av olika slag med flyt och använder oftast olika lässtrategier vid behov

Jag läser olika slags texter med flyt och på lite olika sätt beroende på varför jag läser

SKRIVA

C:1 Eleven prövar att bearbeta sina texter efter samtal med andra

Jag får idéer från andra om hur jag kan ändra i mina texter så det blir bättre

C:2 Eleven hämtar information och kunskaper från någon anvisad källa och skriver med egna ord en sammanhängande text

Jag skriva om det jag lärt mig med egna ord så andra förstår

C:3 Eleven använder olika texttypiska drag och bearbetar sina texter för att fördjupa innehållet i dem

Jag skriver så att det blir spännande, intressant och lärorikt att läsa mina texter

C:4 Eleven planerar, organiserar och bearbetar innehåll och form i sina texter

Jag planerar mitt skrivande och ändrar i texterna för att göra dem bättre

AVSTÄMNING C

Eleven använder flera olika sätt att bemöta det lästa för att fördjupa förståelsen och läser med flyt både kortare och längre texter

Jag läser med flyt och förstår och tolkar innehåll och budskap i det lästa

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

D:1 Eleven tar hjälp av ordens uppbyggnad för att underlätta läsflyt och läsförståelse

D:2 Eleven använder varierande sätt att läsa beroende på syftet med läsningen

D:3 Eleven läser regelbundet längre texter av olika slag med flyt och förståelse

SKRIVA

D:1 Eleven följer nästan genomgående de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

D:2 Eleven använder ibland några texttypiska drag vid skrivande och prövar att bearbeta sina texter med stöd av andras råd

D:3 Eleven visar förståelse för att texter kan skrivas för olika syften och mottagare

AVSTÄMNING D

Eleven läser obehindrat med förståelse

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

- E:1** Eleven börjar använda kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att berika sitt samtal om texter
-
- E:2** Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad, layout och komposition för att fördjupa förståelsen
-
- E:3** Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av lässtrategier beroende på såväl syfte som typ av text

SKRIVA

- E:1** Eleven följer de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande
-
- E:2** Eleven använder oftast olika texttypiska drag vid skrivande och bearbetar sina texter med stöd av andras råd
-
- E:3** Eleven försöker anpassa sin text för olika syften och mottagare

AVSTÄMNING E

Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av lässtrategier beroende på såväl syfte som typ av text

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

- F:1** Eleven använder kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att samtala om dem på ett kritiskt sätt
-
- F:2** Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad och layout för att inta ett kritiskt förhållningssätt till texter
-
- F:3** Eleven läser längre och mer komplexa texter och anpassar samt varierar användningen av förståelsestrategier för att inta ett kritiskt förhållningssätt vid läsning

SKRIVA

- F:1** Eleven behärskar användning av de vanligaste reglerna för stavning, meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande
-
- F:2** Eleven behärskar användning av texttypiska drag vid skrivande, ger omdömen och bearbetar sina texter med stöd av andras råd
-
- F:3** Eleven använder olika tekniker för att anpassa sin text till syfte och mottagare

AVSTÄMNING F

Eleven läser längre texter inom olika ämnen med flyt och anpassar användningen av förståelsestrategier samt har ett kritiskt förhållningssätt till texters syfte, innehåll och form

Observationspunkter, klassöversikt

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Översikt över observationspunkterna samtala, tala och lyssna

BERÄTTANDE	BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE, ARGUMENTERANDE
Eleven berättar händelser, historier och upplevelser och kan lyssna på andra <i>Jag kan berätta i grupp och lyssna på andra</i>	Eleven beskriver olika företeelser så att andra förstår <i>Jag kan beskriva olika saker så andra förstår vad jag menar</i>
Eleven återberättar sammanhängande händelser sagor eller andra berättelser <i>Jag kan återberätta en händelse eller saga så andra förstår vad jag menar</i>	Eleven förklarar på ett begripligt sätt <i>Jag kan förklara så andra förstår vad jag menar</i>
Eleven berättar längre sammanhängande berättelser med tydlig poäng <i>Jag kan berätta längre berättelser så poängen blir tydlig</i>	Eleven ger och tar muntliga instruktioner <i>Jag kan ge och ta muntliga instruktioner</i>
	Eleven uttrycker åsikter, argumenterar och tar intryck av andras argument <i>Jag talar om vad jag tycker och tänker och lyssnar på andras åsikter</i>
SAMTALA OCH REDOGÖRA	
Eleven anpassar sitt sätt att samtala till olika syften, situationer och mottagare <i>Jag kan använda språket på olika sätt beroende på vilken situation det är och vilka som lyssnar</i>	Eleven förbereder och genomför en muntlig redogörelse med anpassning till syfte, situation och mottagare <i>Jag kan förbereda och prata om ett speciellt ämne för mina klasskamrater eller andra som lyssnar</i>

Observationspunkter, lärarmatris

Elevens namn _____

OBSERVATIONSPUNKTER

BERÄTTANDE

Eleven berättar händelser, historier och upplevelser och kan lyssna på andra

Jag kan berätta i grupp och lyssna på andra

Eleven återberättar längre sammanhängande händelser sagor eller andra berättelser

Jag kan återberätta en händelse eller saga så andra förstår vad jag menar

Eleven berättar sammanhängande berättelser med tydlig poäng

Jag kan berätta längre berättelser så poängen blir tydlig

BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE, ARGUMENTERANDE

Eleven beskriver olika företeelser så andra förstår

Jag kan beskriva olika saker så andra förstår vad jag menar

Eleven förklarar på ett begripligt sätt

Jag kan förklara så andra förstår vad jag menar

Eleven ger och tar muntliga instruktioner

Jag kan ge och ta muntliga instruktioner

Eleven uttrycker åsikter, argumenterar och tar intryck av andras argument

Jag talar om vad jag tycker och tänker och lyssnar på andras åsikter

SAMTALA OCH REDOGÖRA

Eleven anpassar sitt sätt att samtala till olika syften, situationer och mottagare

Jag kan använda språket på olika sätt beroende på vilken situation det är och vilka som lyssnar

Eleven förbereder och genomför en muntlig redogörelse med anpassning till syfte, situation och mottagare

Jag kan förbereda och prata om ett speciellt ämne för mina klasskamrater eller andra som lyssnar

Nya Språket lyfter! är ett bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för årskurs 1–6 i grundskolan och sameskolan samt för motsvarande årskurser i specialskolan och kan användas i samarbetet med modersmåls lärare. Det bygger på löpande observationer i den ordinarie undervisningen. Till sin hjälp har läraren en handledning med en forskningsöversikt och observations- och avstämningspunkter som fokuserar både elevens språkutveckling och lärarens undervisning. Eleven får ett eget schema att arbeta med som synliggör den egna språkutvecklingen.